

PIERWSZE WYDANIE 1832 ROK

EUNOMIA

Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development

Nr 2(101) 2021

Redakcja naukowa: Henryk A. Kretek

ISSN 2657-5760

Racibórz 2021

Rada Wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu:

dr hab. Jarosław Cholewa – przewodniczący, dr hab. Leszek Karczewski,
dr hab. inż. Bogdan Wysogład, dr inż. arch. Henryk Zubel, dr Jacek Molęda
dr Ludmiła Nowacka.

Rada Naukowa czasopisma naukowego**„Eunomia – Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development”:**

dr Paweł Strózik – przewodniczący,
dr hab. inż. Bogdan Wysogład,
dr hab. Piotr Olender,
dr hab. Jarosław Cholewa,
dr Ilona Gembalczyk,
dr Andrzej Widota,
dr Henryk Kretek.

Redakcja czasopisma naukowego**„Eunomia – Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development”:**

mgr Piotr Mucha – redaktor naczelny,
dr Henryk A. Kretek – sekretarz,
dr Andrzej Widota – konsultant języka angielskiego,
Kamil Szypuła – redaktor techniczny,
Janusz Krajewski – asystent techniczny.

Kontakt:

PWSZ w Raciborzu, ul. Słowackiego 55, 47-400 Racibórz
e-mail: eunomia@pwsz.raciborz.edu.pl

Czasopismo ukazuje się w wersji drukowanej
oraz w wersji elektronicznej na stronie: www.eunomia.pwsz.raciborz.edu.pl/

ISSN 2657-5760

Copyright © by

Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, Racibórz 2021

SPIS TREŚCI – EUNOMIA 2(101)/2021

Wprowadzenie. Henryk A. Kretek	5
Paweł Strózik , <i>W drodze do akademii – publiczne uczelnie zawodowe w Polsce – geneza, rozwój i status w 2021 roku</i>	9
 Rozdział I – Multidimensional aspects of sustainable development	
Wiesław Sztumski , <i>A few questions concerning the growing imbalance of development</i>	23
 Rozdział II – Prawo i administracja instrumentami procesów zmian	
Michał Boczek , <i>Rola i znaczenie umysłu w życiu społecznym</i>	45
Grzegorz Chrószcz , <i>Kształtowanie się idei warunkowego zwolnienia – wybrane przykłady</i>	59
Magdalena de Rooy , <i>Zrównoważony rozwój w gospodarce cyfrowej. Optymalizacja operacji logistycznych poprzez budowanie wskaźników efektywności ekonomicznej</i>	71
Dariusz Michta , <i>„Proces” Kafki w filmie – dwie adaptacje</i>	77
Dariusz Rajchel , <i>Ocena wskaźnikowa sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego</i>	85
Aleksander Zacharko , <i>Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym jako forma prywatyzacji wykonywania zadań publicznych gminy</i>	105
 Rozdział III – Nauki humanistyczne i społeczne dla zrównoważonego rozwoju	
Janusz Dworak, Henryk A. Kretek , <i>Determinanty przesłania informacji (Etno-emergeting)</i>	121
Anna Duda , <i>Jaki powinien być kierownik, menedżer czy lider, aby skutecznie zarządzać zespołem w okresie kryzysu?</i>	139
Aneta Kula , <i>Bariery w komunikacji społecznej pomiędzy Anglikami a mniejszością polską w Hertfordshire</i>	145
Milena Niewielska , <i>Inwestycja w zdrowie psychiczne – imperatyw wyboru zrównoważonego rozwoju</i>	157

Rozdział IV – Operacjonalizacja procesów badawczych

Michał Sujkowski, *Bezpieczeństwo rowerzystów*167

Rozdział V – Recenzje

Paweł Strózik, *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych*, praca zbiorowa pod redakcją Ewy Chmieleckiej, Natalii Kraśniewskiej ...183

Joanna Kapica-Curzytek, *Jak przewidzieć to, co niespodziewane* – recenzja książki „Czarny Łabędź” N. N. Taleba187

WPROWADZENIE

Po raz kolejny spotykamy się na raciborskiej Agorze, aby w interdyscyplinarnym towarzystwie zbliżyć się do internalizacji idei zrównoważonego rozwoju w rozwiniętym społeczeństwie obywatelskim. Z perspektywy czasu wydaje się, że dyskurs o *sustainable development*, wszczęty w raporcie Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych U Thanta w 1969 roku pt. „Człowiek i środowisko”, następnie poruszony w Raporcie dla Klubu Rzymskiego w 1972 roku. pt. „Granice wzrostu”, który wybrzmiał na konferencji w Cocoyoc (Meksyk) w 1974 roku, a następnie zaistniał w dokumentach z III sesji Rady Zarządzającej UNEP Program ONZ ds. Ochrony Środowiska z 1975 roku, uruchomił program, który zaowocował protokołem *Our common future* w 1987 roku. Tamże podsumowano wieloletnią pracę powołanego przez ONZ międzynarodowego zespołu pod kierunkiem byłej premier Norwegii Gro Harlem Brundtland ponadczasowym apelem, w którym stwierdzono, że „na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, a jest to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”¹. Dziś już nie ma czasu na kontynuowanie prowadzonego przez dziesięciolecie dyskursu na sesjach plenarnych ONZ czy kolejnych konferencjach COP, przynoszących „wyglądzone” i niezobowiązujące protokoły. Unia Europejska postanowiła przejść do konkretów i dokumenty zamieniono na swoisty nakaz, gdzie apele zamieniono w rozporządzenia oparte o reżim finansowy, gdzie ratowanie ludzkości stało się przykazaniem i tak wydaje się trzeba czytać Europejski Zielony Ład.

EUNOMIA podtrzymuje przyjętą w podtytule czasopisma linię zrównoważonego rozwoju, a kolejną setkę numerów czasopisma otwiera **Paweł Strózik**, który w artykule *W drodze do akademii – publiczne uczelnie zawodowe w Polsce – geneza, rozwój i status w 2021 roku* podsumowuje złożony proces rozwoju publicznych uczelni zawodowych, podając podstawę prawną ich funkcjonowania w poszczególnych okresach.

Dostrzegalne jest, że w epoce postindustrialnej degradacja środowiska naturalnego postępuje coraz szybciej wskutek nieodpowiedzialnego obchodzenia się z nim przez ludzi, na bazie realizacji idei nieograniczonego wzrostu gospodarczego i ideologii konsumpcjonizmu, jakby wbrew idei zrównoważonego rozwoju, stąd **Rozdział I – Multidimensional aspects of sustainable development**, stanowi istotny wkład do dyskursu, a jest to kilka pytań, które należy sobie zadać w związku z narastającą nierównowagą rozwoju. Pytania stawia i odpowiedzi na (szczególnie ważne z punktu widzenia filozofii praktycznej) za-

¹ H. Kretek „Debiut naukowy” projektem promującym zrównoważony rozwój, [w:] *ETYKA BIZNESU I ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ, Interdyscyplinarne studia teoretyczno-empiryczne. Wymiary odpowiedzialności i zrównoważonego rozwoju* (red.), A. Kuzior, Wydawca: Śląskie Centrum Etyki Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju, Zabrze 2016, Nr 4, s. 117-121.

gadnienia tj.: Jak długo można bezmyślnie dewastować środowisko?; Jak długo można przystosowywać się do coraz bardziej zdewastowanego środowiska?; Jak długo ekonomia będzie ważniejsza od ekologii?; Jak długo ludzie pozwolą głupcom rządzić?; Jak długo trzeba będzie czekać na Nową Metanoię? - odpowiada **Wiesław Sztumski** w artykule pt. *A few questions concerning the growing imbalance of development*.

Rozdział II – Prawo i administracja instrumentami procesów zmian rozpoczyna **Michał Boczek** swoimi rozważaniami zawartymi w artykule pt. *Rola i znaczenie umysłu w życiu społecznym*, w którym zwraca uwagę na zmieniającą się rzeczywistość, sposób życia ludzi i ich myślenia, na siłę percepcji inteligencji w stosunku do intelektu, ponadto wskazuje istotę i rangę omawianego zagadnienia, pozostawiając czytelnikom pole do podjęcia własnych badań. W kolejnym artykule pt. *Kształtowanie się idei warunkowego zwolnienia – wybrane przykłady* **Grzegorz Chrószcz**, w oparciu o wiele lat doświadczeń, w przestrzeni prawa karnego, analizuje zagadnienie warunkowego zwolnienia jako jeden z podstawowych filarów demokratycznego państwa prawa. Z kolei **Magdalena de Rooy**, w pracy pt. *Zrównoważony rozwój w gospodarce cyfrowej. Optymalizacja operacji logistycznych poprzez budowanie wskaźników efektywności ekonomicznej*, poszukuje odpowiedzi na pytania: jak zarządzać biznesem, aby funkcjonować w gospodarce cyfrowej?; Czy narzędzia typu Reflex WMS wspierają optymalizację działalności?; Jak współcześnie budować wskaźniki efektywności ekonomicznej? W następnym artykule pt. *„Proces” Kafki w filmie – dwie adaptacje*, stale współpracujący z czasopiśmem – mecenas **Dariusz Michta** koncentruje swoje rozważania na dwóch, powstałych w odstępnie trzydziestu lat, adaptacjach filmowych – w reżyserii Orsona Wellesa oraz w reżyserii Davida Hughesa. Z kolei **Dariusz Rajchel**, w opracowaniu pt. *Ocena wskaźnikowa sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego*, analizuje jednostki samorządu terytorialnego podlegające ocenie wskaźnikowej podobnie jak jednostki gospodarcze. W następnym artykule **Aleksander Zacharko** analizuje *Umowę o partnerstwie publiczno-prywatnym jako formę prywatyzacji wykonywania zadań publicznych gminy ze szczególnym uwzględnieniem charakteru prawnego tej umowy*.

Rozdział III – Nauki humanistyczne i społeczne dla zrównoważonego rozwoju rozpoczynają rozważania **Janusza Dworaka i Henryka A. Kretka** w artykule pt. *Determinanty przesyłania informacji (Etno-emergeting)*. Celem tej pracy jest poszerzenie wiedzy marketingowej na temat struktury informacji poprzez prezentację przykładowych projektów ukazujących sposoby jej wykorzystania w kreowaniu innowacyjnych rozwiązań w praktyce. Artykuł składa się z dwóch części: w pierwszej teoretycznej omówiono pojęcia: etnometodologii, emergencji oraz informacji i jej struktury, dzięki którym możliwe było wyartykułowanie nowej koncepcji prezentacji marketingowych, nazwane etno-emergeting, a w drugiej – empirycznej - zaprezentowano projekty, które ilustrują, jakimi sposobami można zwiększyć zakres porozumiewania się. W kolejnym artykule **Anna Duda** próbuje udzielić odpowiedzi na pytanie: *Jaki powinien być kierownik, menedżer czy lider, aby skutecznie zarządzać zespołem w okresie kryzysu?* Z kolei mieszkająca w Wielkiej Brytanii **Aneta Kula** przedstawia problematykę komunikacji pomiędzy członkami dwóch grup społecznych – rodowitymi Anglikami i polskimi emigrantami w artykule pt.

Bariery w komunikacji społecznej pomiędzy Anglikami a mniejszością polską w Hertfordshire. Autorka zbadała istnienie korelacji między poziomem uprzedzeń a komunikacją, a także pomiędzy poziomem zdolności językowych i ponownie komunikacją. Użyła w tym celu triangulacji metod: ankiety, wywiadu i obserwacji. Celem następnego artykułu jest zwrócenie uwagi czytelników na skalę problemów zdrowotnych związanych z zaburzeniami psychicznymi, co czyni **Milena Niewielska** w pracy pt. *Inwestycja w zdrowie psychiczne – imperatyw wyboru zrównoważonego rozwoju.*

Rozdział IV – Operacjonalizacja procesów badawczych wypełnia praca **Michała Sujkowskiego** pt. *Bezpieczeństwo rowerzystów*, która powstała w oparciu o obserwacje rozwoju amatorskiej jazdy na rowerze, gdzie autor postanowił przyjrzeć się bliżej bezpieczeństwu tych osób. W artykule przedstawiono innowacyjne rozwiązania powstałe na bazie analizy wyników różnych badań przeprowadzanych wśród użytkowników popularnych jednośladów.

Rozdział V – Recenzje zawiera dwa artykuły. Pierwszy, autorstwa **Pawła Strózika**, omawia pracę zbiorową pod redakcją Ewy Chmieleckiej i Natalii Kraśniewskiej „*Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych*”, będącą kolejną próbą wieloaspektowej prezentacji tematu kształcenia na piątym poziomie w systemie edukacji. Rozdział zamyka recenzja książki „*Czarny Łabędź*” N. N. Taleba autorstwa **Joanny Kapicy-Curzytek**.

Henryk A. Kretek

Henryk.kretek@polsl.pl

Henryk.kretek@pwsz.raciborz.edu.pl

Paweł Strózik

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu

W DRODZE DO AKADEMII – PUBLICZNE UCZELNIE ZAWODOWE W POLSCE – GENEZA, ROZWÓJ I STATUS W 2021 R.

Streszczenie (abstract): Geneza i rozwój publicznych uczelni zawodowych w Polsce to proces złożony i dynamiczny. Utworzenie uczelni tego typu napotykało na wielu zwolenników, ale nie brakowało także przeciwników. Artykuł podsumowuje „kamienie milowe” tego procesu i opisuje historię publicznych uczelni zawodowych, podając podstawę prawną ich funkcjonowania w poszczególnych okresach. Przedstawiono tu także najnowsze regulacje i wskazano na możliwy rozwój PUZ-ów.

Słowa kluczowe: publiczne uczelnie zawodowe, szkolnictwo wyższe, kształcenie studentów, akademia nauk stosowanych

IN THE PATH TO ACADEMIA – PUBLIC COLLEGES OF PROFESSIONAL STUDIES IN POLAND – GENESIS, DEVELOPMENT, AND STATUS IN 2021.

Abstract: The genesis and development of public colleges of professional studies in Poland is a complex and dynamic process. The creation of this type of school was met with supporters, but also many opponents. The article summarizes the “milestones” of this process and describes the history of public vocational schools, providing the legal basis for their operation in particular periods. The latest regulations are also presented here, and the possible development of those schools is indicated.

Keywords: public colleges of professional studies, higher education, student training, university of applied sciences

Utworzenie Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych

Powstanie publicznych uczelni zawodowych (Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych), wzorowanych częściowo na uczelniach typu „Fachhochschule” w niemieckim systemie szkolnictwa wyższego, związane było zarówno z procesem transformacji ustrojowej Polski, jak również z budowaniem nowego modelu administracyjnego i strukturalnego państwa. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku podjęto próbę umiejscowienia Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych jako uczelni wspierających rozwój kapitału ludzkiego w ramach polityki regionalnej, której zasady kreowano wraz z przygo-

towywaną wówczas reformą administracyjną państwa¹. Przy tworzeniu przepisów prawa, dotyczących wyższych szkół zawodowych, sformułowano deklarację, że uczelnie te tworzone będą w oparciu o układ lokalno-regionalny, najczęściej bliskie otoczenie społeczno-gospodarcze uczelni z zachowaniem pełnej autonomii, a nie o potężne makroregionalne uczelnie. Reforma administracyjna, która ostatecznie weszła w życie w 1999 roku, niewątpliwie przyspieszyła proces powstania tych szkół wyższych – miały one stanowić swego rodzaju rekompensatę dla miast, które w wyniku reformy administracyjnej utraciły status wojewódzki, przez stworzenie możliwości dla rozwoju ośrodków kulturotwórczych w społecznościach lokalnych².

Najważniejszymi przyczynami wprowadzenia pod koniec XX wieku do polskiego systemu szkolnictwa wyższego publicznych uczelni zawodowych była, jak się wydaje, z jednej strony potrzeba zwiększenia niskiego współczynnika skolaryzacji na poziomie wyższym, który hamował proces rozwoju regionów, z drugiej natomiast – wdrażanie zasady wyrównywania szans edukacyjnych przez przybliżenie studiów mniej zamożnym absolwentom szkół średnich, w szczególności młodzieży z małych miejscowości, dla której duże ośrodki akademickie z różnych względów były niedostępne. Za istotne przesłanki, które legły u podstaw tworzenia Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych, należy uznać również: wyż demograficzny, relatywnie niższe koszty studiowania w miastach średniej wielkości, zaspokajanie aspiracji środowisk lokalnych do tworzenia wyższych uczelni i kształcenia lokalnych elit intelektualnych, promocję miast średniej wielkości, wydobywanie ukrytego potencjału intelektualnego w lokalnych społecznościach oraz budowanie tradycji akademickich³. Nie bez znaczenia była też okazja do uporządkowania systemu edukacji pomaturalnej – wiele publicznych uczelni zawodowych powstało bowiem w oparciu o różnego rodzaju pomaturalne szkoły wyższe i kolegia⁴, których formuła nie przystawała do nowych wyzwań i zbliżającej się integracji ze strukturami Unii Europejskiej. Należy w tym miejscu podkreślić, że większość Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych została utworzona dzięki staraniom i dążeniom władz samorządowych i organizacji lokalnych.

¹ R. Musiałkiewicz, P. Zariczny, A. Zimny, *Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe – stan de lege lata i de lege ferenda. Miejsce Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych w systemie szkolnictwa wyższego w kontekście debaty nad kształtem ustawy 2.0*”. Ekspertyza została opracowana dla Konferencji Rektorów Publicznych Szkół Zawodowych (KRePSZ) i zaprezentowana podczas XXVI Zgromadzenia Plenarnego Konferencji Rektorów Publicznych Szkół Zawodowych w dniach 29-31 marca 2017 r. w PWSZ w Krośnie.

² Por. J. Draus, *Miejsce państwowych wyższych szkół zawodowych w polskim systemie szkolnictwa wyższego* [w:] *Udana dekada. Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe w Polsce 1998-2008*, (red.) J.S. Gruchała, Ciechanów-Krosno 2008, s. 23-24.

³ Por.: L. Jastrzębska, *Raport 15-lecia. Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe*, „Perspektywy” 2013, nr 3; A. Kolasa, *Jak sprostać wyzwaniom*, „Forum Akademickie” 2011, nr 1; T. Winnicki, *Szkoły zawodowe i nowe prawo*, „Forum Akademickie” 2005, nr 9; T. Winnicki, *Kształcić pragmatycznie*, „Perspektywy” 2013, nr 3.

⁴ W Raciborzu funkcjonowało Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych oraz Kolegium Nauczycielskie, z tradycji których korzysta do dziś Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.

Podstawy prawne funkcjonowania Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych

Powstanie publicznych uczelni zawodowych umożliwiły przepisy ustawy z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych,⁵ w której stworzono prawne warunki do rozwoju publicznego sektora edukacji na poziomie studiów licencjackich i inżynierskich. Początkowe (często negatywne) doświadczenia z wieloma uczelniami niepublicznymi, które powstały w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, spowodowały jednak, że inicjatywa nowego aktu prawnego miała wielu przeciwników, zarówno grupowych (przede wszystkim Radę Główną Szkolnictwa Wyższego), jak i indywidualnych (rozproszonych w różnych kręgach akademickich). Przeciwnicy ustawy zwracali uwagę, że powołanie nowych szkół wyższych w sytuacji permanentnego niedoinwestowania już istniejących uczelni jest marnotrawstwem środków budżetowych. Wątpliwości budziła też możliwość tworzenia szkół wyższych w środowiskach pozbawionych tradycji akademickich, z dala od centrów kulturalno-oświatowych. Zwolennicy ustawy przywoływali natomiast losy powstałych wcześniej w Polsce uczelni zawodowych, każdorazowo podnoszonych do rangi wyższych szkół akademickich⁶.

Zgodnie z ustawą do zadań wyższych szkół zawodowych należało: kształcenie studentów w zakresie kierunków lub kierunków i specjalności zawodowych oraz przygotowanie ich do wykonywania zawodu; kształcenie w celu uzupełnienia specjalistycznej wiedzy i umiejętności zawodowych; kształcenie w celu przekwalifikowania w zakresie danej specjalności zawodowej; wychowywanie studentów w duchu poszanowania praw człowieka, patriotyzmu, demokracji i odpowiedzialności za dobro społeczeństwa, państwa i własnego warsztatu pracy; upowszechnianie postępu technicznego, technologicznego i ekonomicznego oraz współdziałanie z innymi podmiotami w szerzeniu wiedzy, rozwoju kulturalnego, społecznego i gospodarczego macierzystego regionu; dbanie o wszechstronny rozwój i zdrowie studentów.⁷ Pomimo wyraźnego zapisu w omawianym akcie prawnym, iż „uczelnie zawodowe współdziałają z uczelniami akademickimi poprzez zawieranie umów dotyczących zapewnienia wysokiego poziomu kształcenia w zakresie przedmiotów podstawowych oraz rozwoju naukowego pracowników”⁸, wyższe szkoły zawodowe zyskały specyficzny i często nacechowany regionalnie charakter. O ile bowiem w uczelniach akademickich kształcenie studentów odbywało się w formie jednolitych kierunków studiów magisterskich lub licencjackich, o tyle kształcenie w publicznych uczelniach zawodowych, od chwili powstania pierwszych z nich w 1998 roku, prowadzono w formie specjalności zawodowych z obowiązkową 15-tygodniową praktyką zawodową. Absolwenci uczelni zawodowych otrzymywali więc dyplom licencjata lub inżyniera w zakresie specjalności, a nie kierunku studiów. Tym samym pozwalało to Państwowym Wyższym Szkołom Zawodowym na dużą elastyczność w dostosowywaniu programów i metod kształcenia do

⁵ Dz. U. z 1997 r., Nr 96, poz. 590.

⁶ Zob. E. Kowalska, *Zmiana w szkolnictwie wyższym. Studium przypadków*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013, s. 8.

⁷ Dz.U. z 1997 r., Nr 96, poz. 590, z późn. zm., art. 3.

⁸ Dz.U. z 1997 r., Nr 96, poz. 590, z późn. zm., art. 8.

potrzeb lokalnych rynków pracy. Przesłaniem ustawy o wyższych szkołach zawodowych było kształcenie specjalistów w danej dziedzinie zawodowej, przy równoczesnym zachowaniu możliwości podejmowania przez ich absolwentów uzupełniających studiów magisterskich, a w przyszłości również doktoranckich w uczelniach akademickich⁹. Ustanowienie nowego aktu prawnego umożliwiło powołanie pierwszych publicznych uczelni zawodowych, ale nie zmieniło dużej rezerwy, a czasem wręcz niechęci do tego typu szkół wyższych. Od początku swego istnienia Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe nie były ulubionym młodszym rodzeństwem zasłużonych publicznych uczelni akademickich, choć należy przyznać, że nie wszędzie i nie w takim samym stopniu dostrzegano rzekome zagrożenie ze strony tych szkół. Niemniej jednak konflikty pojawiały się i narastały w miarę zaostrzania się konkurencji i wobec nadchodzącego niżu demograficznego¹⁰. W kolejnych latach, począwszy od 1998 roku, powstawały kolejne Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe. Zdecydowana większość powstała do 2005 roku, przy czym najwięcej zostało utworzonych w 1998 i 2001 roku.

Ustawa z dnia 20 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym, ustawy o wyższych szkołach zawodowych oraz zmianie niektórych innych ustaw¹¹ wprowadziła we wszystkich jednostkach szkolnictwa wyższego kształcenie w ramach kierunków, zmuszając tym samym Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe początkowo do przyporządkowania prowadzonych specjalności do kierunków studiów, a następnie do kształcenia w ramach tych kierunków, z koniecznością pełnego wdrożenia standardów kształcenia opracowanych przez Radę Główną Szkolnictwa Wyższego. Tym samym usunięty został jeden z istotnych elementów, który wyróżniał Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe. Standardy kształcenia były bowiem jednakowe dla wszystkich kategorii uczelni – akademickich i zawodowych. Kształcenie na kierunkach powodowało jeszcze jedną istotną konsekwencję, mianowicie wymusiło na uczelniach zawodowych zatrudnienie w ramach tzw. minimum kadrowego większej liczby samodzielnych pracowników naukowych, więc kadry pochodzącej przede wszystkim z uczelni akademickich.

Kolejnym etapem ujednolicania kształcenia na poziomie wyższym było uchwalenie ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym¹², czyli jednolitego aktu prawnego obejmującego cały system szkolnictwa wyższego w Polsce, w tym publiczne uczelnie zawodowe. Nowe przepisy umożliwiły Państwowym Wyższym Szkołom Zawodowym ubieganie się o studia magisterskie, co wcześniej było nieakceptowalne przez

⁹ Por. R. Musiałkiewicz, P. Zariczny, A. Zimny, *Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe – stan de lege lata i de lege ferenda. Miejsce Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych w systemie szkolnictwa wyższego w kontekście debaty nad kształtem ustawy 2.0*”. Ekspertyza została opracowana dla Konferencji Rektorów Publicznych Szkół Zawodowych (KRePSZ) i zaprezentowana podczas XXVI Zgromadzenia Plenarnego Konferencji Rektorów Publicznych Szkół Zawodowych w dniach 29-31 marca 2017 r. w PWSZ w Krośnie.

¹⁰ Por. T. Winnicki, *Ciężki poród i trudne dzieciństwo państwowych wyższych szkół zawodowych – impresje nieinstytucjonalne* [w:] *Udana dekada. Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe w Polsce 1998-2008*, (red.) J.S. Gruchała, Ciechanów-Krosno 2008, s. 31.

¹¹ Dz.U. z 2001 r., Nr 85, poz. 924. 10 Dz.U. z 2005 r., Nr 164, poz. 1365.

¹² Dz.U. z 2005 r., Nr 165, poz. 1365.

ustawodawcę. Zobowiązanie do tworzenia kierunków studiów pozwoliło natomiast na tworzenie podstawowych jednostek organizacyjnych, czyli dotychczas nieosiągalnej struktury wydziałowej. Ponadto ustawa wprowadziła możliwość prowadzenia badań naukowych, jako elementu zapewnienia jakości kształcenia. W konsekwencji zrównano warunki kształcenia na studiach pierwszego stopnia we wszystkich uczelniach oraz zapewniono absolwentom publicznych uczelni zawodowych drożność kształcenia, czyli podejmowania studiów drugiego stopnia we własnych ośrodkach. Dążenie do budowy jednolitego systemu szkolnictwa wyższego, sprowokowane przez akcesję Polski do Unii Europejskiej oraz wcześniejsze podpisanie Deklaracji Bolońskiej, zostało zakłócone w 2008 roku w wyniku zgłaszanych postulatów o potrzebie wyłączenia publicznych wyższych szkół zawodowych spod kurateli Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego¹³. Ostatecznie postulaty te nie weszły w życie, a publiczne uczelnie zawodowe są nadzorowane przez ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego. Funkcjonowanie publicznych uczelni zawodowych, tak zresztą jak i wszystkich uczelni w Polsce, do dnia 1 października 2018 r. regulowała ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, która była kilkakrotnie nowelizowana. Zgodnie z jej zapisami uczelnią publiczną jest uczelnia utworzona przez państwo reprezentowane przez właściwy organ władzy lub administracji publicznej (art. 2 ust. 1 pkt 2), natomiast uczelnią zawodową – uczelnia prowadząca studia pierwszego lub drugiego stopnia albo jednolite studia magisterskie, nieposiadająca uprawnień do nadawania stopnia naukowego doktora (art. 2 ust. 1 pkt 23).

Organizacja i funkcjonowanie Publicznych Uczelni Zawodowych

W roku akademickim 2021/2022 funkcjonują 33 publiczne uczelnie zawodowe, co stanowi około 10% wszystkich uczelni w Polsce i ponad 25% uczelni publicznych¹⁴. Publiczne uczelnie zawodowe są rozmieszczone na terytorium kraju dość równomiernie, a mianowicie w 15 województwach (tylko województwo pomorskie nie ma uczelni tego typu). Najwięcej, bo po pięć, funkcjonuje w województwach: podkarpackim i wielkopolskim. Nieco mniej, po cztery, działają w województwach: dolnośląskim i małopolskim. Trzy uczelnie mają siedzibę w województwie lubelskim, po dwie w województwach: lubuskim, mazowieckim, podlaskim i zachodniopomorskim. Pojedyncze uczelnie funkcjonują w województwach: kujawsko-pomorskim, łódzkim, opolskim, śląskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim. Należy w tym miejscu podkreślić, że do 15 lipca 2020 r.¹⁵ tylko jedna Państwowa Uczelnia Zawodowa była zlokalizowana w mieście, będącym obecnie stolicą województwa, w którym istnieją publiczne uczelnie akademickie, natomiast aż 25 znajduje

¹³ Postulowano wówczas, aby Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe zostały przeniesione pod nadzór samorządu wojewódzkiego z zagwarantowaniem im autonomii w sprawowaniu władztwa i zarządu oraz zmniejszenia wymogów kadrowych. Za pozytywną należy uznać natomiast propozycję otwarcia możliwości dodatkowego finansowania uczelni przez samorządy terytorialne, zwłaszcza miejskie i wojewódzkie. Zob. Projekt założeń reformy systemu nauki i szkolnictwa wyższego, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2008, s. 10, 14.

¹⁴ W roku akademickim 2020/21 działalność prowadziło 349 uczelni, z tego 130 publicznych i 219 niepublicznych (w tym 10 prowadzonych przez organizacje wyznaniowe), por.: <https://stat.gov.pl/>.

¹⁵ W dniu 15 lipca 2020 nastąpiło włączenie PMWSZ w Opolu w struktury Uniwersytetu Opolskiego, por. <https://forumakademickie.pl/news/pmwsz-wlaczona-w-struktury-uo/>.

się w miastach, które w 1999 roku utraciły status wojewódzki. Z dniem 1 września 2021 roku Uczelnia Państwowa im. Szymona Szymonowica w Zamościu została mocą ustawy przyjętej przez Sejm RP w dniu 12.07.2021 r. przekształcona w Akademię Zamojską¹⁶. Typowa siedziba publicznej uczelni zawodowej to miasto liczące około 60 tys. mieszkańców. Rzadziej tego typu uczelnie tworzą w miastach liczących ponad 100 tys. mieszkańców (11 przypadków na 33). Równomierne pokrycie kraju siecią wyższego szkolnictwa zawodowego potwierdza tym samym, że intencja zwiększenia dostępu do studiów dla młodzieży z miejscowości oddalonych od dużych ośrodków akademickich była dość konsekwentnie realizowana.

Rektorów niepublicznych uczelni zawodowych skupia Konferencja Rektorów Publicznych Uczelni Zawodowych (KRePUZ), która jest zrzeszeniem osób fizycznych, rektorów reprezentujących polskie publiczne uczelnie zawodowe (PUZ), mającym na celu współpracę tych szkół, dbanie o ich interesy i reprezentację w środowisku szkolnictwa wyższego, zarówno w kraju, jak za granicą¹⁷. Warto odnotować znaczącą zmianę w Konstytucji dla nauki w zakresie organu reprezentującego – Konferencji Rektorów. Wcześniej przepisy sytuowały Konferencję – czyli organ reprezentujący 33 uczelnie zawodowe – jako jednego członka Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich, z prawem jednego głosu w głosowaniach i niewielką siłą przebicia w dyskusji. Ustawa 2.0. znacznie wzmacnia rolę Konferencji Rektorów Publicznych Uczelni Zawodowych, wpisując ją – na równi z KRASPEm – jako reprezentację uczelni zawodowych¹⁸.

Od 1 października 2018 r., po wejściu w życie ustawy 2.0, uczelnie zawodowe, których nazwy zawierały w sobie wyraz „szkoła”, otrzymały uprawnienia do zmiany nazwy i rebrandingu. Kilka uczelni skorzystało z tej możliwości. Obecnie funkcjonują 33 uczelnie zawodowe, których aktualne nazwy dla porządku zostały podane w kolejności ich powstania¹⁹:

- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu
- Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu
- Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu
- Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim
- Karpacka Państwowa Uczelnia w Krośnie

¹⁶ „Forum Akademickie”: <https://forumakademickie.pl/szkoly-wyzsze/sejm-za-utworzeniem-akademii-zamojskiej/>.

¹⁷ <http://www.krepsz.pl/index.php/krepsz/o-krepsz>.

¹⁸ Art. 337 ust. 2 ustawy 2.0: „Publiczne uczelnie zawodowe mogą utworzyć Konferencję Rektorów Zawodowych Szkół Polskich”.

¹⁹ Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Publiczne_uczelnie_zawodowe_w_Polsce.

- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie
- Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku
- Państwowa Uczelnia Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu
- Akademia Kaliska im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu
- Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
- Państwowa Uczelnia Stanisława Staszica w Pile
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nysie
- Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyśle
- Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku
- Państwowa Uczelnia Zawodowa im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu
- Państwowa Uczelnia Zawodowa im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie
- Podhalańska Państwowa Uczelnia Zawodowa w Nowym Targu
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu
- Państwowa Uczelnia Zawodowa we Włocławku
- Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Głogowie
- Państwowa Szkoła Wyższa im. Hipolita Cegielskiego w Gnieźnie
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Wałczu
- Małopolska Uczelnia Państwowa im. rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu
- Akademia Zamojska w Zamościu
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. Edwarda F. Szczepanika w Suwałkach
- Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koszalinie

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu

Publiczna uczelnia zawodowa to szkoła wyższa realizująca zadania edukacyjne na potrzeby regionu, otoczenia społeczno-gospodarczego, kulturowego i sportowego. W przypadku PWSZ w Raciborzu zadaniem tym – zgodnie z misją – jest „wzbogacenie wiedzy oraz kształcenie wysoko wykwalifikowanych, przedsiębiorczych kadr, zdolnych sprostać wyzwaniom gospodarki światowej”.

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu została utworzona rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 20 września 2001 roku²⁰, które weszło w życie 1 lutego 2002 r. Działalność edukacyjną rozpoczęła w nowym roku akademickim, z dniem 1 października 2002 r. Szkoła powstała na bazie Kolegium Nauczycielskiego i była formalno-prawnie nową instytucją edukacyjną, jednak w praktyce była kontynuatorem bogatych wzorców i modeli wypracowanych i udoskonalonych w poprzednich jednostkach.

²⁰ Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 20 września 2001 r. w sprawie utworzenia Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu (Dz. U. Nr 106, poz. 1152).

Dzisiaj, we współpracy ze środowiskiem lokalnym, Uczelnia służy rozwojowi tej części województwa śląskiego i opolskiego, w której jest położona, poprzez oferowanie wysokiej jakości usług edukacyjnych²¹. Działalność ta jest osadzona statutowo w bogatych narodowych tradycjach akademickich, opartych na takich wartościach, jak: dążenie do prawdy, szacunek dla wiedzy i umiejętności, poszanowanie podmiotowości człowieka, otwartość na nowe idee, rzetelność w upowszechnianiu wiedzy i umiejętności, poczucie odpowiedzialności za jakość dydaktyki.

Realizując założenia misji, Uczelnia kształci także kadry nauczycielskie, odpowiadając w sposób planowy, elastyczny i kompleksowy na zapotrzebowanie rynku edukacyjnego i jego otoczenia. Kształcenie realizowane jest w jednostkach organizacyjnych, nazywanych instytutami. W strukturze organizacyjnej funkcjonuje obecnie sześć instytutów: Instytut Kultury Fizycznej i Zdrowia, Instytut Studiów Społecznych, Instytut Studiów Edukacyjnych, Instytut Architektury, Instytut Techniki oraz Instytut Neofilologii.

Akademia nauk stosowanych

Funkcjonowanie publicznych uczelni zawodowych, tak zresztą jak i wszystkich uczelni w Polsce, reguluje obecnie ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”, zwana także „Ustawą 2.0” czy „Konstytucją dla Nauki”. Podobnie, jak wcześniejsze akty normatywne opisujące porządek prawny w uczelniach, ustawa reguluje funkcjonowanie uczelni, jako jednostki organizacyjnej optymalnie realizującej zadania szkoły wyższej.

Ustawa o zmianie ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 23 lipca 2021 r. przynosi istotne zmiany w zakresie nazwy uczelni i wprowadza możliwość jej modyfikacji na „akademię nauk stosowanych”. Zapisy tej niewielkiej nowelizacji wzorują się w tym zakresie na nazwie „university of applied sciences” funkcjonującej w Europie w wersji anglojęzycznej. Warunkiem ubiegania się o przekształcenie nazwy uczelni zawodowej w akademię jest spełnianie pięciu kryteriów ilościowych: „uczelnia funkcjonuje co najmniej 10 lat; liczba studentów kształcących się w uczelni wynosi co najmniej 250, z czego co najmniej 100 kształci się na studiach stacjonarnych; co najmniej 50% nauczycieli akademickich jest zatrudnionych w tej uczelni jako podstawowym miejscem pracy; uczelnia prowadzi studia pierwszego lub drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie na co najmniej 5 kierunkach; uczelnia prowadzi kształcenie na co najmniej 1 kierunku studiów przygotowujących do wykonywania zawodów, o których mowa w art. 68 ust. 1, lub kierunku studiów kończących się uzyskaniem tytułu zawodowego inżyniera lub magistra inżyniera” oraz jednego kryterium jakościowego: „żaden kierunek studiów prowadzonych przez uczelnię nie został oceniony negatywnie w wyniku przeprowadzonej przez Polską Komisję Akredytacyjną, zwaną dalej „PKA”, oceny jakości kształcenia”²².

²¹ W celu unikania przytaczania pełnej nazwy PWSZ w Raciborzu stosuje się wyraz „Uczelnia” pisany wielką literą jako nazwę szkoły wyższej w Raciborzu.

²² Ustawa o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 23 lipca 2021 r., art. 16.

Powyższe kryteria spełnia prawie każda uczelnia zawodowa²³, dlatego dokładnie w dniu wejścia ustawy w życie (21.09.2021 r.), podczas Zgromadzenia Plenarnego Konferencji Rektorów Publicznych Uczelni Zawodowych w Arłamowie/Sanoku, odbyło się szereg dyskusji na temat zmiany nazwy. Dominującym głosem była aprobatą i przekonanie, że nazwa akademii podniesie prestiż i rangę uczelni zawodowych i będzie ich wyróżnikiem na rynku edukacyjnym. Jednak nie brakowało także głosów o kosztach „rebrandingu” czy konieczności konkurowania z uczelniami niepublicznymi mającymi w nazwie wyraz „akademia”. Wskazywano także na wieloznaczność tego słowa. Jak pisze Piotr Kieraciński w „Forum Akademickim” w akapicie pod tytułem: „Kłopoty z identyfikacją” – „Mimo argumentów ministra nauki, który podnosił dokładnie te same argumenty, jakie wskazali rektorzy publicznych uczelni zawodowych, czyli podniesienie rangi, wiarygodności i prestiżu, a także poprawę wizerunku i odbioru społecznego, widzę pewne niebezpieczeństwa związane z realizacją nowych zapisów. Po pierwsze, może spełnić się moja obawa o rozmycie dotychczas wyraźnej – m.in. z powodu jednolitego czy zbliżonego nazewnictwa – odrębności publicznych uczelni zawodowych, które staną się akademiami nauk stosowanych, od zawodowych uczelni niepublicznych, które skorzystają z tej możliwości i sięgną po tę samą lub podobną nazwę zawierającą trzy zastrzeżone ustawowo słowa. Najbardziej problem uwidoczni się w miejscowościach, w których istnieją równocześnie oba typy uczelni, spełniające kryteria wskazane w nowych zapisach i zainteresowane zmianą nazwy”²⁴. Z wypowiedzi przewodniczącego Konferencji Rektorów Publicznych Uczelni Zawodowych dr. hab. Dariusza Surowika, rektora PWSiP w Łomży, wynika, że określenie „akademia nauk stosowanych” dobrze oddaje charakter i naturę uczelni zawodowych. Jak konstatuje: „podstawowym ich zadaniem jest kształcenie praktyczne. Jednocześnie zdecydowana większość z nich prowadzi badania naukowe, które zwykle mają charakter wdrożeniowy. Zaproponowana nazwa jest zgodna z nazewnictwem uczelni funkcjonujących w większości krajów europejskiego obszaru szkolnictwa wyższego – uczelnie bardziej zorientowane na praktykę i kształcenie zawodowe używają nazwy »University of Applied Sciences«”²⁵.

Dla porządku trzeba odnotować, że nowelizacja otrzymała negatywne bądź częściowo krytyczne opinie ważnych instytucji w systemie szkolnictwa wyższego, m.in. Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich, Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Uchwała z 13.05.2021 r. nr 181/2021) i Polskiej Akademii Nauk, a także Konferencji Rektorów Uniwersytetów Polskich i Konferencji Rektorów Uczelni Pedagogicznych.²⁶

²³ Kryteria w dniu wejścia ustawy w życie spełniało łącznie 70 podmiotów, prawie wszystkie publiczne uczelnie zawodowych (jest ich łącznie 33) i 40 uczelni niepublicznych, por. Forum Akademickie: <https://forumakademickie.pl/szkoly-wyzsze/nowe-akademie-nowe-niewiadome/>.

²⁴ „Forum Akademickie”: <https://forumakademickie.pl/szkoly-wyzsze/nowe-akademie-nowe-niewiadome/>.

²⁵ „Forum Akademickie”: <https://forumakademickie.pl/szkoly-wyzsze/nowe-akademie-nowe-niewiadome/>.

²⁶ Por. <https://www.prawo.pl/oswiata/ksztalcenie-nauczycieli-a-akademie-nauk-stosowanych-wywiad-z,509901.html>, a także: <https://www.krasp.org.pl/resources/upload/aktualnosci/2020-2024/stanowisko%20KRUP%20z%20dnia%2018-05-2021%20ws%20projektu%20Ustawy%20o%20zmianie%20Ustawy%20PoSW%20akademia.pdf>.

Prawny sposób uzyskania nowej nazwy w przypadku publicznej uczelni zawodowej, jaką jest PWSZ w Raciborzu, opisuje art. 35 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Czytamy w nim: „Minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego i nauki, w drodze rozporządzenia, tworzy publiczną uczelnię zawodową lub zmienia jej nazwę”. Artykuł ten uzupełniono w nowelizacji o zapis: „Zmiana nazwy publicznej uczelni zawodowej na nazwę zawierającą wyrazy «akademia nauk stosowanych» może nastąpić, jeżeli rektor poinformuje ministra o spełnianiu przez uczelnię warunków, o których mowa w art. 16 ust. 1a”, dotyczącym spełniania wyżej wymienionych kryteriów w określonych interwałach czasu²⁷.

Proces ten nie jest zatem skomplikowany z punktu widzenia prawa i już dzisiaj wiadomo, że wiele uczelni sformalizowało czynności i rozpoczęło procedury zmiany nazwy²⁸. Już wkrótce przekonamy się, ile uczelni skorzysta z nowych możliwości i ile akademii nauk stosowanych pojawi się na mapie uczelni wyższych w Polsce. W PWSZ w Raciborzu również planujemy zmianę nazwy. Obecnie jesteśmy na etapie uzyskiwania opinii organów Uczelni: Senatu oraz Rady Uczelni. Analizujemy także głosy i wypowiedzi płynące z otoczenia społeczno-gospodarczego i instytucjonalnego Uczelni. W przypadku uzyskania pozytywnej opinii i braku negatywnego odzewu, złożymy stosowny wniosek do Ministerstwa Edukacji i Nauki w Warszawie.

Bibliografia

1. Adamowicz M. (red.), *Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe w Polsce. Dokonania. Stan obecny. Perspektywy*, Wydawnictwo PSW JPII, Biała Podlaska 2014.
2. Bajerski A., *Przekształcenia struktury przestrzennej szkolnictwa wyższego w Polsce po 1989 roku*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2009.
3. Draus J., *Konferencja Rektorów Publicznych Szkół Zawodowych w Polsce 1998-2013, 15 lat, PWSZ w Gnieźnie*, Gniezno 2013.
4. Gruchała J.S. (red.), *Udana dekada. Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe w Polsce 1998-2008*, Ciechanów-Krosno 2008.
5. <http://www.bip.nauka.gov.pl/komunikaty-rzecznika-prasowego-mnisw/rzad-przyjal-projekt-ustawy-deregulacyjnej.html>.
6. <http://www.krepsz.pl/index.php/krepsz/o-krepsz>.
7. <https://ela.nauka.gov.pl/pl>.
8. <https://forumakademickie.pl/narodowy-kongres-nauki/>.
9. <https://forumakademickie.pl/narodowy-kongres-nauki/>.
10. <https://forumakademickie.pl/news/pmwsz-wlaczona-w-struktury-uo/>.

²⁷ Ustawa o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 23 lipca 2021 r., art. 1 ust.2a.

²⁸ „Do 13 października wnioski o zmianę nazwy na nazwę zawierającą wyrazy „akademia nauk stosowanych” złożyło 5 publicznych uczelni zawodowych: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie i Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie”. Por. P. Kieraciński, Fakty, „Forum Akademickie”: <https://forumakademickie.pl/szkoly-wyzsze/nowe-akademie-nowe-niewiadome/>.

11. <https://forumakademickie.pl/szkoly-wyzsze/nowe-akademie-nowe-niewiadome/>.
12. <https://forumakademickie.pl/szkoly-wyzsze/sejm-za-utworzeniem-akademii-zamojskiej/>.
13. <https://konstytucjadlanauki.gov.pl/content/uploads/2019/02/przewodnik-po-reformie-wydanie-i-poprawione-marzec-2019.pdf>.
14. <https://konstytucjadlanauki.gov.pl/konstytucja-dla-nauki-nowa-wersja-broszury-informacyjnej>.
15. https://pl.wikipedia.org/wiki/Publiczne_uczelnie_zawodowe_w_Polsce.
16. <https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1200412,ustawa-2-0-z-podpisem-prezydenta-wprowadza-zmiany-na-uczelniach-od-1-pazdziernika.html>.
17. <https://stat.gov.pl/>.
18. <https://www.krasp.org.pl/resources/upload/aktualnosci/2020-2024/stanowisko%20KRUP%20z%20dnia%2018-05-2021%20ws%20projektu%20Ustawy%20o%20zmianie%20Ustawy%20PoSW%20akademia.pdf>.
19. <https://www.prawo.pl/oswiata/ksztalcenie-nauczycieli-a-akademie-nauk-stosowanych-wywiad-z,509901.html>.
20. Jastrzębska L., *Raport 15-lecia. Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe*, „Perspektywy” 2013, nr 3.
21. Kolasa A., *Jak sprostać wyzwaniom*, „Forum Akademickie” 2011, nr 1.
22. Kowalska E., *Zmiana w szkolnictwie wyższym. Studium przypadków*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013.
23. Kraśniewski A., *Proces boloński to już 10 lat*, Wydawnictwo Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2009.
24. Marszałek A., *Rola uczelni w regionie*, Difin, Warszawa 2010.
25. Minkiewicz B. (red.), *Uczelnie i ich otoczenie. Możliwości i formy współdziałania*, SGH, Warszawa 2003.
26. Musiałkiewicz R., Zariczny P., Zimny A., *Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe – stan de lege lata i de lege ferenda. Miejsce Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych w systemie szkolnictwa wyższego w kontekście debaty nad kształtem ustawy 2.0*, Krosno 2017.
27. Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 20 września 2001 r. w sprawie utworzenia Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu (Dz. U. Nr 106, 1152).
28. Ustawa z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym, Dz.U. nr 65, poz. 385.
29. Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. nr 84, poz. 455.
30. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz.U. 2018, poz. 1668.
31. Ustawa z dnia 23 czerwca 2016 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2016, poz. 1311.
32. Ustawa z dnia 23 lipca 2021 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. 2021, poz. 1630.
33. Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych, Dz.U. nr 96, poz. 590.
34. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz.U. nr 164, poz. 1365.
35. Ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz.U. 2018, poz. 1669.
36. Winnicki T., *Kształcić pragmatycznie*, „Perspektywy” 2013, nr 3.
37. Winnicki T., *Szkoły zawodowe i nowe prawo*, „Forum Akademickie” 2005, nr 9.

ROZDZIAŁ I

MULITIDIMENSIONAL ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Wiesław Sztumski

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6353-7206>

Silesian University, Katowice

A FEW QUESTIONS CONCERNING THE GROWING IMBALANCE OF THE DEVELOPMENT

"It is not the strongest of the species that survive, nor the most intelligent, but the one most responsive to change." (Charles Darwin)

Abstract: In the post-industrial era, the degradation of the natural environment is progressing faster and faster because it is being handled in an irresponsible manner. The idea of unlimited economic growth and the ideology of consumerism have been implemented rather than that of sustainable development. In addition, fossil and non-fossil resources are overexploited. At the same time, the degradation of the social (cultural and spiritual) environment is taking place because of excessive liberalisation. The ruining of both environments causes proportionally the worsening of human condition. This prompts reflection on the further fate of humanity, and thus it forces us to answer the questions important from the point of view of practical philosophy: How long can one thoughtlessly devastate the environment? How long can one adapt to an increasingly devastated environment? How long will economics be more important than ecology? How long will one let fools rule? How long should one wait for the New Metanoia? These questions are explained and discussed in detail in this article. It should draw the attention of readers to the current state of the environment and threats to humans, as well as convince them of the need to return from the path to collapse paved by the corporatocrats that is by the "invisible market hand" of our time. (For them, world domination and the unlimited growth of their bank accounts are the most important.) This can be prevented with the New Metanoia, which will transform the economic way of thinking into ecological way and restore the fundamental values and principles of the 18th-century Enlightenment that are still valid today.

Keywords: environment, sustainable development, exploitation of natural resources, threats to humanity, new metanoia, new Enlightenment

KILKA PYTAŃ W ZWIĄZKU Z NARASTAJĄCĄ NIERÓWNOWAGĄ ROZWOJU

Streszczenie (abstrakt): W epoce postindustrialnej degradacja środowiska naturalnego postępuje coraz szybciej na skutek nieodpowiedzialnego obchodzenia się z nim przez ludzi, realizacji idei nieograniczonego wzrostu gospodarczego i ideologii konsumpcjonizmu, jakby wbrew idei zrównoważonego rozwoju. Ponadto nadmiernie eksploatowane są zasoby kopalne i niekopalne. Jednocześnie postępuje degradacja środowiska społecznego

(kulturowego i duchowego) w wyniku nadmiernej liberalizacji. Rujnacja obu środowisk powoduje proporcjonalne pogarszanie kondycji człowieka. Skłania to do refleksji nad dalszymi losami ludzkości, a tym samym zmusza do odpowiedzi na ważne z punktu widzenia filozofii praktycznej pytania: Jak długo można bezmyślnie dewastować środowisko?; Jak długo można przystosowywać się do coraz bardziej zdewastowanego środowiska?; Jak długo ekonomia będzie ważniejsza od ekologii?; Jak długo ludzie pozwolą głupcom rządzić?; Jak długo trzeba będzie czekać na Nową Metanoię?. Te pytania są wyjaśnione i szczegółowo omówione w tym artykule. Powinien on uświadomić czytelnikom aktualny stan środowiska i zagrożenie dla ludzi oraz przekonać o konieczności zawrócenia z drogi upadku wytyczonej przez korporatokratów. (Dla nich najważniejsze jest panowanie nad światem i nieograniczony wzrost ich kont bankowych.) Można temu zapobiec dzięki Nowej Metanoi, która zmieni styl myślenia ekonomicznego na ekologiczny i odnowi fundamentalne wartości i zasady XVIII-wiecznego Oświecenia, które są nadal aktualne.

Słowa kluczowe: środowisko, rozwój zrównoważony, eksploatacja zasobów naturalnych, zagrożenia dla ludzkości, nowa metanova, nowe Oświecenie

1. An introductory note

For millennia, but especially in the last century, for various reasons, the world has become more and more unbalanced, asymmetrical and contradictory. In addition, since industrialisation and the accompanying explosion of scientific discoveries and inventions in the twentieth century, there has been a rapid acceleration of the pace of work and life. In addition, the ideology of liberalism violated the social order; in its place, it made a mess. In addition, the ideology of consumerism, along with the obsession with economic growth, contributed to the devastating exploitation of raw materials in nature and in man - in his body, psyche and intellect. Natural resources (non-renewable) will run out in the worst case within a few dozen, and at best - within a few hundred years. Human resources are depleting, because human biological evolution is much slower than social evolution. One supplements them with robots equipped with artificial intelligence, which is not the best for humanity. In the twenty-first century people have had to live in an increasingly unbalanced and turbulent world, full of contradictions, crises, tensions, conflicts, aggression, mess, as well as stupid and naive people who trust fools and are therefore dumber than them. Life in it is becoming unbearable, and it will get worse in the near future. This raises serious concerns about the future. Having reflected on this state of affairs, I have formulated a few "How long?" questions:

How long can the environment be thoughtlessly devastated?

How long can one adapt to the constantly deteriorating environment?

How long will economy be more important than ecology?

How long will people let fools rule?

How long does one have to wait for a New Metanoia?

I further developed them in individual chapters in order to explain what they are about and justify their importance for the further fate of modern civilisation and the humankind. I was not able to give specific answers explicitly, but you can give them your own way by

reading the text, where they are partially and implicitly contained. Besides, it is not about exact answers, but about formulating appropriate questions to realise how little time there is left to make rapid and radical changes in the way of thinking, attitudes and behaviour – the New Metanoia – to prevent a collapse of the human species.

2. How long can the environment be thoughtlessly devastated?

People have to destroy their environment as much as technology and knowledge allow, because they feed on it. In primitive civilisations, they destroyed it imperceptibly, and then more and more in proportion to the advancement of knowledge, technology, and growing needs. Significant devastation of the environment started only in the industrial civilization, mainly where the mining and processing industries were developing. Only in the Anthropocene epoch, in the second half of the 20th century, from the beginning of the post-industrial ("Western") civilization, this destruction progressed faster and faster on a global scale and to an unprecedented degree. People, blinded by the ideology of speciesism, believed that thanks to the advances in science and technology, they would be able to rule the Earth and even the cosmos. To a certain extent, they managed to do so, and their victories in the fight against nature made them even more encouraged. Therefore, ruthlessly, thoughtlessly and irresponsibly, they interfere with their environment more and more, destroy the mechanisms of homeostasis and do not worry about the harmful effects of their actions. Inspired by the desire to get rich, they exploit the natural resources of nature more and more. Therefore, they cut as many forests as possible and extract coal, metal ores, oil, natural gas and other raw materials, regardless of the fact that these non-renewable resources of nature will run out quickly. It was only in the 1970s that people began to realise the effects of degrading the environment thanks to environmentalists and through experiencing them firsthand. Then people began to oppose the further environmental degradation and demand that the over-exploitation of natural resources be limited. However, political and economic decision-makers ignored the appeals and warnings of prominent experts, including in the Report of the Club of Rome¹ and the Earth's resources continue to decline significantly. Some scientists and technocrats console the masses by repeating the slogan "What technology destroys, it can fix". Nevertheless, that is not true. There have been and still are more people who damage the environment than those who repair it, more capital is invested in destruction than in revitalisation and technology is still used first of all to destroy the environment. Nature and humanity are still treated as separate worlds competing with each other. One side is people equipped with an increasingly formidable arsenal of technology and the other – nature, equipped with its inherent forces and self-defense (homeostatic) mechanisms. Therefore, people's relation to nature can be described as "I-AND-THE WORLD" as opposed to the original "I-IN-THE WORLD." The first suggests that man is next to the world (environment) and the second that he is inside of it, that he is a part of the world. Due to ecology and zoology, ecophilosophy and zoophilosophy, "ecological awareness" is being shaped. Consequently, more and more people know that

¹ D. H. Meadows [et al.], *The Limits to Growth. A Report For The Club of Rome's Project on The Predicament of Mankind*, Universe Book, New York, 1972.

they are part of nature and that they form an indivisible, coherent and balanced whole with it and their ecosystem. All activities that result in disrupting this unity and destabilising the environment, sooner or later affect their condition. Only global policymakers cannot grasp it, or they consciously ignore it and oppose limiting economic growth at the expense of ruining the environment. It is a shame that a lot of people who trust politicians more than ecologists and other scientists support them. Meanwhile, the condition of the natural environment is moving faster and faster to the tipping point, after which it will enter a dead end of evolution and there will be no possibility of turning back. This must be borne in mind and the degradation of the environment must be reduced immediately, even if it requires resignation from excess profits, excessive consumption and maximum convenience. Time is pressing; we must act fast. In the 2017 Club Rome Report, it was written that the modern generation is perhaps the last one that could prevent the collapse of our civilisation and humanity.² It may be an exaggeration, but after all, experts are sure that there is very little time left to take appropriate remedial and rehabilitation measures. The 2018 Progress Report of the Intergovernmental Committee on Policy-makers shows how the state of the natural environment has changed since the beginning of industrialisation, and the negative impact on human health and well-being, on ecosystems and species, on the economy and culture are caused by global warming.³ However, little has changed since then. Adverse climate changes are progressing, which ultimately threaten the lives of people on Earth. In August 2021, the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) published the Sixth Report in which it exacerbated the warning of a climate catastrophe: “The climate is changing, the earth is warming. People are responsible for quick changes. It has been known for a long time, but humanity is still doing too little to mitigate future catastrophes. We can expect more frequent storms, droughts, floods and forest fires with unpredictable effects on humans and ecosystems. We must prepare for troublesome decades or even centuries. This applies to all regions of the planet and all aspects of the climate system, from temperature to the global water balance to the ice sheets in the polar regions. Much of the observed climate change has been unprecedented for thousands, if not hundreds of thousands of years. Some of the changes caused by greenhouse gases are now irreversible.”⁴ As reported by the National Snow and Ice Data Center in Boulder (USA), the Greenland ice sheet is melting as a result of global warming and on its highest peak, Ice Shield (3216 m above sea level), for the first time, there was rain instead of snow.⁵ It is not hard to imagine

² E. Ulrich v. Weizsäcker, A. Wijkman, C. A. Pereira, *Wir sind dran! Was wir ändern müssen, wenn wir bleiben wollen, Club of Rome: Der große Bericht*, Vrl. Bertelsmann, Gütersloh, 2021.

³ *Zusammenfassung für politische Entscheidungsträger. Ein Sachstandsbericht des Zwischenstaatlichen Ausschusses für politische Entscheidungsträger*, 2018.

⁴ V. Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J. B. R. Matthews, T. K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu and B. Zhou (eds), *IPCC, 2021: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press 2021. (Report prepared by over 230 scientists from 66 countries of the Intergovernmental Panel on Climate Change.)

⁵ *Regen in Grönland weiteres Alarmsignal*, "Spektrum der Wissenschaft", 23.08.2021.

what this could lead to. If someone runs out of imagination, he should read the publicly available catastrophic scenarios of the effects of global warming.

2.1. The end of fossil resources

It was only at the beginning of the 21st century that it became clear to what state the natural environment was brought and how many years remained until the natural resources were completely depleted and when a critical point would be reached, from which it would be impossible to turn back from the path leading to the extinction of mankind. The mining of hard coal and lignite, crude oil, natural gas, iron ores and non-ferrous metals was considered as one of the main reasons. Increasing production levels – no matter if it is a robbery or planned – is a necessary condition for the economic growth, and so far modern civilization cannot do without an increase in the extraction of these raw materials. However, the resources of both are limited and exhausted. This is what many specialists say. There are also those who question it. They accuse them of lowering the pressure of various corporations or unreliability. After all, at a time when science is becoming more and more sellable, one can earn good money on properly prepared scientific opinions. Is the mining industry actually a significant cause of environmental degradation and climate change (warming)? It is not as sure as it is presented in mass media and various scientific studies. Geologist Volker Wrede⁶ claims that mining not only does not harm the environment, but it even has a positive effect on nature. In his book *Is mining a robbery economy? Raw material extraction and sustainable development*, he wrote: "The Earth's geological resources are theoretically infinite, while renewable bio-sources are finite because, unlike geological resources, they are cultivated in a limited area. He further noted that "mining holds itself responsible for many of the world's disasters, that it worsens global environmental problems such as climate change and that it would lead to a loss of biodiversity in ecologically sensitive areas".⁷ The bad reputation of the mining industry is the result of the lack of knowledge in the society and of misinformation about replacing fossil energy resources with renewable ones. He proves this by studying replacing a carbon- or oil-powered power plant by a wind-powered power plant. First of all, wind turbines have less spatial performance compared to coal-fired power plants and areas. Secondly, in places with a strong wind you need to build stronger concrete foundations of wind farms that irreversibly destroy the soil structure. Thirdly, wind turbines with more power deteriorate the quality of life of residents, harm bats and even disturb the monitoring of earthquakes. In his opinion, the extraction of fossil resources can be carried out in an environmentally friendly way. And if it is not done, it is the fault of the governments and global energy corporations that manipulate the data. There are reports of the depletion of crude oil, lithium for electric car batteries, and rare earths, which always causes confusion on the markets. And soon thereafter, that suddenly these

⁶ Dr. Volker Wrede headed the Division of Applied Earth Sciences in the Geological Service of North Rhine-Westphalia, where he dealt with issues of regional and spatial planning, conservation of raw materials, and protection of geotopes and nature. Since 2004, he has been managing the Ruhrgebiet National GeoPark. He is a lecturer at the Martin Luther University in Halle-Wittenberg.

⁷ V. Wrede, *Bergbau gleich Raubbau? Rohstoffgewinnung und Nachhaltigkeit*, Springer, Berlin, 2020.

resources are plentiful again. However, these data are not certain. As Anja Røyne (Norwegian physicist from the University of Oslo) proves quite convincingly that "Nobody is able to estimate the real resources of all minerals, if only because the Earth's crust is penetrated as far as the technology allows, and thus currently up to several kilometres from the surface."⁸ . Nobody knows what is deeper. According to Anja Røyne, the "depletion" claim comes largely from the equation of "resources" with "reserves". Reserves include available and unexplored and inaccessible discovered reserves and resources include only available and discovered reserves, i.e. not all reserves. They include only those parts of the resources that companies expect to extract in a specific area. Their size is determined by mining concerns, legally obliged to publish documentation on how much of a given resource they expect to extract in their mines. The reserves do not take into account those deposits that one has not yet found and those whose extraction is currently unprofitable or controversial from the environmental protection point of view.

2.2. Deficit of non-fossil raw materials

Too little has been written about the depletion of non-fossil resources – wood, sand and drinking water – which will disappear faster than fossil ones. The demand for these raw materials is less and less balanced by their supply despite the idea of sustainable development. Progressive deforestation, extraction of sand and water threaten the environment, fauna and flora, and people living in mining, forest and dry areas are unable to keep up with the even faster growing demand for these resources. The growing spiral of supply and demand can in a short time lead to the total consumption of these resources – to a world without forests, sand and water, to the collapse of the Western civilisation and the human species.

2.2.1. Wood deficiency

"If man does not learn to treat the oceans and rainforests respectfully, man will perish."⁹ (Peter Banchley).

Before civilization began, 60 million square kilometres of forest covered our planet. In the years 2000-2012, 2.3 square million km of forests were cut down (2,105 km² per year). At this rate, all forests will be gone in 100-200 years. It is hard to imagine that humanity will feel the effects of deforestation only after the last tree is felled, as "The last man will die with the last tree." The progressive environmental degradation caused by deforestation will begin much earlier and lead to the fall of humankind. The higher level of technology contributes to population growth and hence to greater consumption of forests. Although appropriate technologies could be developed and implemented, little is being done in practice to prevent the collapse, mainly for economic reasons. Unless we slow down the pace of deforestation, the Earth will not be able to support its growing human population over time. At some point it will exceed its "carrying capacity", i.e. the state of afforestation will

⁸ A. Røyne, *Z czego zrobiony jest świat*, [What the world is made of] Wydawnictwo Muza, Warsaw, 2020.

⁹ Bradford Banchley (1940–2006) was an American writer, screenwriter, and ocean activist.

not be able to provide the necessary amount of oxygen for the world's population. This "carrying capacity" is estimated at 10 billion people. After crossing it, there will be a catastrophic decline in the number of people, and even their extinction. Therefore, this moment is called the "point of no return". Currently, the number of people on Earth is 7.88 billion. 2.12 billion is still needed to reach this point. This seems like a lot at first glance. However, if the average annual population growth, which now stands at 81 million, continues, the critical point will be reached in about 26 years, so very soon. However, this rate of increase varies. For now, it is decreasing. Thus, the "point of no return" will not be reached for about 40 years, but still in this century.¹⁰ The destroyers of forests console us that it will not be so bad, because new nurseries are being set up in place of the cleared forests. This does not solve the problem. The best trees, over a hundred years old, are being cut down and young trees are being planted. One does not know what will grow out of them. Old forests have a varied structure of the flora and fauna. Young plants are not able to provide life to various species of plants and animals. In addition, old trees have larger crowns than young trees and provide more oxygen.

2.2.2. Sand deficiency

"A Handful of Sand Is The Anthology of the Universe."¹¹ In the "age of concrete", the demand for sand for the construction of houses, industrial plants, shopping centres and roads has increased rapidly. This is why there has been more and more lack of it lately. There is even talk of a "global sand crisis". It can be surprising because of the "unlimited" sand resources located in the deserts. Where does the crisis suddenly come from? Not every type of sand is suitable for construction purposes, only one that provides high resistance to construction materials produced from it. And this depends on the strict adhesion of the quartz grains which sand consists of. The grains with sharp angular edges adhere to each other. Such grains can be found in the sand extracted from underground deposits or from water. Desert sand is not suitable because its grains are oval in shape. This has resulted in sand being sometimes harvested illegally – whole islands are dug, huge areas of seabed are sucked out and coral reefs are silted up. One steals sand from the beaches and cemeteries close to the rivers. Sand is mainly used for the production of concrete and glass, but also silicone implants, electronic parts and integrated circuits used in computers, mobile phones, etc. They require a large amount of sand. The annual global consumption is about 50 billion tons. For example, rapidly expanding its infrastructure, China used more sand only in the second decade of the 20th century than the United States did in the 20th century

¹⁰ Two professors, Mauro Bologna (Universidad de Tarapacá, Arica, Chile) and Gerardo Aquino (University of Surrey, Imperial College London) investigated the effects of deforestation on maintaining human population growth on Earth. They calculated on the basis of statistical analysis that due to deforestation, the total duration of modern civilization initiated 150 years ago by the developed industrial era is approx. 200 years. (Mauro Bologna, Gerardo Aquino, *Deforestation and world population sustainability: a quantitative analysis*, "Scientific Reports", No 10, 2020).

¹¹ A handful of sand is an anthology of the universe (D. McCord, American poet (1897–1997)).

and India's use of construction sand has tripled in the past 20 years.¹² From six to seven tons of sand is needed for each tonne of cement. Twenty years ago, world cement production was 1.37 billion tonnes; today it is 3.7 billion. During one year, it consumes so much sand that it would be enough to lay a swath around the Equator as high as 27 metres and just as wide. The water in the rivers and seas cannot carry such amounts of sand. Therefore, in the future more places may become like Florida, where 90% of the beaches have been destroyed and concreted. Now tonnes of sand from the bottom of the ocean are brought to the coast to restore the old beaches. The situation in Asia is the worst. 600 million tonnes of imported sand were used to build the artificial palm islands in Dubai because the local sand is too fine and loose so water would wash it away quickly. 200 tonnes of sand are needed to build a medium-sized house, 3,000 tonnes to build a hospital. 30,000 tons to build one kilometre of a motorway, 12 million tons for the construction of a nuclear power plant. The estimated annual value of the sand market is 70 billion dollars.¹³ The rapid increase in sand mining has led to a total ecological disaster in some places.¹⁴ According to estimates by the *Japan Times*, due to sand mining in 2005-2014, twenty-four Indonesian islands disappeared under water and eighty more are threatened. The mining of the sand also threatens the Mekong delta, which provides food for tens of millions of people. The harvesting of sand destroys mangrove forests and causes the death of marine fish and birds. A huge amount of sand is used to fracture underground gas and crude oil deposits to maintain the permeability of artificially made cracks. For this reason, thousands of hectares of agricultural land and birds' nesting areas disappear, and where the sand gathers, people suffer from lung diseases because they inhale a lot of fine dust. Many workers die. Therefore, in several industrialised countries sand extraction has been prohibited. It is done illegally, mainly where it is allowed.¹⁵ The sand deficit and difficulties associated with its extraction contribute to the increase of its price. Consequently, construction materials, buildings, residential houses and apartments are more expensive. The rapid demand for sand and the increase in its prices resulted in the appearance of "sand mafias" competing with each other. Many people die in the fights between them – hundreds of journalists, policemen and ecologists in Mexico, Kenya, South Africa, Gambia and Indonesia.¹⁶

2. 2. 3. Drinking water deficiency

Not so long ago, the water was a commodity commonly available and consumed in unlimited amounts in many countries. Nobody would expect that after about one hundred years

¹² A. Swanson, How China used more cement in 3 years than the U.S. did in the entire 20th Century, "Washington Post", 25.03.2015.

¹³ K. Pytko, *Czy czeka nas globalna wojna o piasek?* [Are we facing a global sand war?], "Focus" 15.02.2015.

¹⁴ This conclusion has been drawn by Pascal Peduzzi, the Director of the GRID-Geneva, a UN Environment Program and professor at the University of Geneva.

¹⁵ V. Beiser, *Sand. Wie uns eine wertvolle Ressource durch die Finger rinnt*, Vrl. Oekom, München, 2021.

¹⁶ *Na świecie może zabraknąć piasku*. [The world may run out of sand], (<https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2021-06-04/na-swiecie-moze-zabraknac-piasku-zniknely-juz-24-wyspy/>; Access date: 17.08.2021).

of intensive industrialisation, it will transform into one that is rationed, hard-to-get and more and more expensive. Today, hydrology and environmental engineering experts already ring the alarm, call for maximum drinking water saving and predict a rapid exhaustion of its resources, which will undoubtedly lead to the end of humanity on the "Blue Planet". Why did this happen? First of all, its consumption increased rapidly as a result of the development of industry and agriculture, urbanisation, human population growth and living comfort. In the years 1930-2002, water consumption increased sixfold due to the worldwide population growth and the average water consumption per capita doubled.¹⁷ Although there are huge water resources in the oceans and seas (97% of water resources), it is saline water. No more than 2.5% freshwater is accumulated on the earth's surface and in underground reservoirs. Only 1% is suitable for drinking. It is estimated that sweet water resources are about 35 million km³ (35 billion liters). 70% of this amount is water frozen in glaciers and snow cover, mostly in Antarctica (69%). The rest is groundwater at the depth of less than 100 metres and rivers, sweet lakes, swamps and shallow underground water. The minimum water demand for a person is 20 liters a day. However, over one billion people in 43 countries have only 5 liters a day. It is predicted that in about 40 years two-thirds of the inhabitants of the Earth will feel the lack of drinking water.¹⁸ According to data provided by Statistics Poland (2020), the average resident of Poland consumes 3900 litres of water daily, including about 92 litres directly (for drinking, washing, and cleaning) and 3808 litres indirectly, (water consumed in the production processes of goods and in the provision of services), whereas a US resident consumes 7,800 litres, with Australians and Italians consuming 6,300 litres each. Agriculture consumes most of the world water resources (about 70%), mainly for breeding and irrigating fields. (One needs 5 thousand litres of water to produce one kilogram of meat and 500 litres for one kilogram of potatoes.) The industry consumes another 20% and households – the remaining 10%. The demand for water will continue to grow with the development of industry, which must not only meet the real present needs of the consumers but also produce more to meet artificially created needs. So water consumption will grow, and its resources shrink. An increase in the imbalance between the water reserves and demand for it has led to the high "water stress" in the countries of the Middle East and North Africa and India, Pakistan, Turkmenistan, San Marino, Spain, Italy, Greece, Macedonia and Belgium, where 80% of their surface and underground water resources have already been exhausted. Nevertheless, according to Andrew Stere, Director of World Resources Institute, hardly anyone is talking about one of the largest crises of the modern world, which is "water stress", and about its consequences – hunger, conflicts, migration and financial uncertainty. One quarter of the world's population is threatened by increasingly severe lack of water. For many megacities, it will soon be "day zero" when the water supply is turned off. In 2017, Rome had to ration water for

¹⁷ Ł. Madej, *Jakie są zasoby wody pitnej na świecie?* [What are the world's drinking water resources?]; (<https://inzynieria.com/wodkan/wiadomosci/53036,jakie-sa-zasoby-wody-pitnej-na-swiecie>; Access date: 22-07-2018).

¹⁸ P. Borek, *Woda jako przyczyna konfliktów zbrojnych w XXI wieku* [Water as the cause of armed conflicts in the 21st century], Państwowa Szkoła Wyższa im Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, „Rozprawy Społeczne”, 2018, nr 12 (2).

the first time, in 2018, Cape Town was at the threshold of the "day zero" and last year the Indian city of Čednina (Madras province), with a population of over one million, faced empty water reservoirs. Researchers from the World Resources Institute in Washington expect a dramatic drop in water availability from 2025 as a result of constantly growing consumption of it, caused by both global economic growth and the spread of consumer lifestyle in poorly developed countries. In 2040, 33 countries will be affected by serious water deficits. And by 2050, the demand for drinking water will have increased by 55%.¹⁹ What is worse, the water deficit is accompanied by the deterioration of its quality due to pollution. We could reduce the water deficit, if we got it from resources at depths of more than 200 m below the surface of the Earth, which is too costly. It is also possible to bring water from other planets, but this must be treated as science fiction. The fight for water is a fight for life for the countries that are already experiencing a high "water stress", and in a few dozen years, they will be joined by more countries. Then, another world war could break out, not for oil, natural gas, coal, gold, diamonds or other energy sources, strategic and precious raw materials, but for water. "The Next World War will be for water."²⁰ The energy obtained from fossil resources can be obtained from other sources, natural raw materials can be replaced by synthetic ones, but no one has invented artificial water yet and probably nobody will do that.

2. 3. The destruction of the social environment

Intensive degradation of the social environment proceeds with the development of civilisation. It manifests itself in the weakening of interpersonal relations and functioning of institutions, language vulgarisation, the devaluation of traditional canons as well as ethical and aesthetic criteria, the collapse of legal and educational systems, the depreciation of authority, the crisis of customs, the primitivisation of ways, means and forms of communication, the weakening of interpersonal bonds (even within the family) and the equilibrium mechanisms. All this contributes to destabilisation, disorder, mess, uncertainty, randomness and unpredictability. As a result, the horizon of planning in social reality and in the life of individual persons is more and more narrow. In this case, the future is enigmatic and not worth worrying about. One should care only for today. No wonder that people live from day to day, "now", and that they want to achieve everything "here and now" according to the appeal of Horace "Carpe diem quam minimum credula postero" repeated later by the poet of the French Renaissance Pierre de Ronsard "Cueilles, cueilles vôte Jeunesse" and by contemporary philosophers – presentivists and recentivists. The degradation of the social reality causes the devastation of the internal environment of individuals because of socialisation, ideologisation, education and enculturation. This manifests in negative changes in consciousness, psychic, nature, way of thinking and communicating, spirituality and personal culture. Criticism and common sense weaken through increasing thoughtlessness and stupidity. Shocking behaviour and vulgar language have become the standard. Higher feel-

¹⁹ N. Podbregar, 17 Länder stehen kurz vor dem „Day Zero“ (<https://www.scinexx.de/news/geowissen/17-laender-stehen-kurz-vor-dem-day-zero/> Access date: 12.08.2019).

²⁰ *Water Wars? A Talk with Ismail Serageldin*, "World Policy Journal", Vol 26, No 4, 2009/2010.

ings such as empathy disappear. Attitudes such as selfishness, individualism, intolerance and xenophobia appear more and more frequently. It increases the number of internal moral dilemmas, conflicts and dissonances. Imitating robots and uncritical aping of idols and celebrities are spreading. This all causes the deepening of the mental discomfort and in effect, an increase in mental diseases and the savagery of people. There is a "wild" fashion among young people – "wild" (boorish) behaviour, "wild" screaming, "wild" beautifying of the body (disgusting tattoos, piercing), "wild" hairstyles (afro, dreadlocks, the mohawk), a "wild" way of expressing emotions using screaming and "wild" dances referring to ritual dances of primitive peoples. The new savage behaves and acts much worse than the former barbarians. He maltreats his own children, abuses weaker people and animals, murders his own parents or grandparents for trivial reasons, kills schoolmates, tourists, shopping centre customers and casual passers-by in terrorist attacks or a tantrum of crazy under the influence of drugs, etc. He often does this so for entertainment or out of boredom, to be similar to the superman devoid of conscience and not respecting the norms of social coexistence. Mass culture (pop culture) is more and more soaked in savagery and probably will soon transform itself into a culture of savages.

3. How long can one adapt to the constantly deteriorating environment?

Since the beginning of the 20th century, the pace of changes in the environment has been increasing, everything is happening quicker and quicker. The paradox of change itself is the invariant of change. The social reality changes faster than the natural reality. In the last century, as many paradigms in culture, science, politics, art, thinking, customs, etc. have changed as before that during tens or hundreds of years. One learns, teaches, treats oneself, consumes, relaxes, talks and writes faster and faster. Before we adapt to the existing conditions, they will already change.²¹ The time of technological processes and working time of technical devices have shortened notably. What took hours not so long ago, now only takes a few seconds. The speed of making decisions and choices has also increased. This is not only because the decision-making process is supported by the super fast technology of today but also because there is not enough time to reflect. One has to make them immediately in rapidly changing situations. The main reason for accelerating the pace of life and work is "explosion of knowledge", which must have occurred in the twentieth century at a specific stage of its development and also the striving to know, to do, to experience, to have and to be as much as possible.²² It is difficult to adapt to such a rapidly changing environment, not only because of the shortage of time needed to adapt the body to new conditions, but also because the environment varies and worsen with the progress of civili-

²¹ In the eighteenth century, means of transport moved by humans or animals reached a maximum speed of 15 km/h, in the middle of the nineteenth century steam trains moved at a speed of 45 km/h. At that time, it seemed that man had already exceeded the limit of his natural (biological) mobility. Currently, the speed of trains has increased to 570 km/h (12 times), cars - about 250 km/h, planes – 1225 km/h, and spacecraft – by about 2900 km/h. The speed of information transmission, transmitted by electromagnetic waves, has rapidly increased to 300,000 km/h.

²² J. A. Wojciechowski, *The Present Moment*, The Dialogue of Cultural Traditions: A Global Perspective (William Sweet, F. McLean, Tomonobu Imamichy, Safak Ural, O. Faruk Akyol eds.), The Council for Recherche in Values and Philosophy, Washington D.C. 2008.

sation and its degradation includes more and more areas. In addition, adverse changes are less and less predictable (forecasts also require more time), more and more chaotic and difficult to control. One cannot prepare for them. On the other hand, the human adaptive potential (adaptive abilities) is very limited and only slightly manages to increase it thanks to the technique by various auxiliary devices, prostheses, artificial intelligence, drugs, etc. The adaptation potential of human is limited by his anatomical, physiological, psychological and personality possibilities. Human organism is flexible and resistant to changes in the natural environment, but in very small scopes of temperature, humidity, atmospheric pressure, etc. and concentrations of pollution and toxins. This also applies to the social environment. More and more people are no longer able to do with it, and in the future, that will be even harder. Therefore, one lives in permanent and deep stress, which is the cause of various diseases with more and more people. The number of patients with emotional and psychiatric disorders (neurosis and depression) is on the increase.²³ The number of suicides is growing, even among young people. People seek rescue in medicines, supplements, boosters and drugs. The increasing number of terrorist attacks, shootings in public places, schools and churches, and other manifestations of violence is evidence of this. In the "galloping society" there is a growing number of "excluded" people who do not keep up with the increasing pace of life and work and lose their ability to survive. The human psyche, our character and personality have a lot of inertia. In many cases, they do not change over the course of a lifetime, or change a little. If the environment continues to change as hitherto, the adaptation potential of people will soon exhaust and humanity will face extinction sooner than we expect. Humankind is not eternal. It emerged at a certain time, and one day it will disappear. This may happen not necessarily because of external causes, such as a global ecological disaster, a flood resulting from climate warming, a collision with a celestial body or because of supernatural forces. It may disappear as a result of internal causes, such as unbalanced development and unlimited economic growth. If people do not get wise in time, which is unlikely to happen, because the more they use "smart devices" the stupider they get, it will become more and more difficult for them to survive and, at their own request, they will pursue to self-destruction faster and faster. One more catastrophe for humans is the massive and rapid extinction of species due of them. Matthias Glaubrecht, professor of animal biodiversity at the University of Hamburg pointed this out.²⁴ What people do not realise is that they are entangled in many networks of dependencies with different species of animals. Destroying other species, they act like turkeys voting for Christmas - they will inevitably destroy themselves.

²³ Data compiled by the Institute for Health Metrics Evaluation show that in 2017, approximately 13% of the world's population (971 million people) suffered from mental disorders. UK charity organization Mind reports that one in four people has experienced some form of mental illness in a year. In the EU countries, as much as 38%. (*Zaburzenia psychiczne – globalna epidemia?* <https://emocje.pro/zaburzenia-psychiczne-globalna-epidemia>; Access date: 02.09.2021).

²⁴ M. Glaubrecht, *Das Ende der Evolution. Der Mensch und die Vernichtung der Arten*, Pantheon Verlag, München, 2021.

4. How long will economy be more important than ecology?

Caring for a healthy environment should be a priority for people, regardless of their skin colour, nationality, views, beliefs, faith, ambitions, etc. And if so, other matters, including economic goals, can never and should never be the most important. Ecological activity is a *sine qua non* condition for the survival of our species. Concern for technical and economic development is also important, but of secondary importance nonetheless. You can live without food for several days, but not without air. The statement "Primum vivere, deinde omnia aliud facere"²⁵ is a truism. Unfortunately, political and economic decision makers tend to forget about this. They are fascinated with the current state of technological progress and economic growth²⁶ thanks to the constant increase in production and consumption and imbalances between demand and supply, productive powers and spending power, price and incomes growth, etc.²⁷ Philosophy of economics contributes to this because it constantly claims since the end of the 18th century that economic activity is motivated above all by the pursuit of getting rich and the rich individuals contribute as if automatically to the well-being of all. However, nothing happens automatically in a society, only thanks to people, who are often motivated by their own interests. It does not matter how this goal to be rich is achieved – honestly or not, thanks to conquests, slavery and exploitation or diligence, saving and rational management, thanks to competitive fight for life and death and deception or decent competition. The desire to get rich has become absurd because it has no limits (whoever has a lot wants to have even more) and perverse, because as an end in itself (*l'art pour l'art*) it has become an obsession. On the basis of this philosophy, a specific type of man was formed – *Homo Oeconomicus*²⁸ – a being who does everything to have more money, goods and luxury with the least work and sacrifices. It is mechanically subjected to the laws of the market and the Golden Calf. He works rationally in the economic sense, but he ignores the human, ethical, social and ecological considerations. In making decisions and actions, he is guided by the principle of profitability: "It is not worth doing anything that does not pay off, that does not bring a tangible profit." He is guided by this principle in research and creativity, in interpersonal relations, in the sphere of feelings and religious beliefs. Instead of adapting to the environment according to self-preservation instinct, like other living entities, he wants to adapt the environment to himself without being afraid that it harms the environment, other people and himself. For several decades, another type of human – *Homo Consumens* – has also developed. He is not focused on profit, but on consumption. They both contribute to the economic growth – the first does everything to produce more goods than necessary (contributes to hyperproduction), and the other – to sell them (contributes to hyperconsumption). These types of man have been ruling the world economy for about half a century and will probably rule as long

²⁵ "Live first, then do everything else".

²⁶ W. Sztumski, *Krótkowzroczność temporalna i ucieczka w teraźniejszość* [Temporal myopia and escape into the present], "Res Humana", 2017, Nr 6/(151).

²⁷ E. Saez, G. Zucman *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*, University of California, Berkeley, 2019.

²⁸ This term was first introduced by John Stuart Mill at the end of the 19th century.

as the goal of economic activity is to increase production, consumption and the enrichment levels, as long as the economy is a sphere uncontrolled by non-economic factors, as long as economists and economic criteria will determine the functioning of people.²⁹ This will likely end with a new philosophy of economics based on ecological economics. It was established in the 1960s but it began to develop since 1998, when the International Society for Ecological Economics was founded. It turned out that the economy does not have to contradict ecology, that it intertwines with ecology, and that its interests can be compatible with ecological ones.³⁰ The basic categories of ecological economy are: natural capital (renewable and non-renewable resources), human capital, intra-generational, intergenerational and interspecies justice, and sustainable development. It should answer following questions: how to integrate the economic models with the ecological ones, how to manage the economic development not only by means of economic indicators (e.g. GDP), but also biophysical and social ones and how to sensibly determine the boundaries of economic growth in accordance with the guidelines of sustainable development to avoid environmental ruin. A draft reconciliation of economics with ecology was presented by Stefanie Kuhnhen (director of strategy in one of the leading global creative agencies in Germany) and Markus von der Lühe (founder of Future Academy employing entrepreneurs in the field of digital competences, psychology, innovation and artificial intelligence) in the book *Das Ende der unvereinbaren Gegensätze. 12 Überraschende Lösungen für Menschen, Wirtschaft und Gesellschaft*.³¹

5. How long will people let fools rule?

"The biggest threat to humanity is not earthquakes and tsunamis, nor deprived of scruples politicians, greedy managers or evil-intentioned conspirators, but an unusual, global and multidimensional enormity of stupidity!"³² Stupidity is one of the "great solids" in human history, as is the speed of light in nature. It is the sole global power that has grown over the millennia. Kings, popes and presidents died, societies rose and fell, electoral programs were announced and forgotten, and stupidity remained immune to revolutions, natural disasters, world wars, and financial crises. I argue that the rapid spread of stupidity is the result of an imbalance in the material and spiritual development of society. A highly developed civilisation not only increases the technological potential of humanity, but also raises human stupidity to an unimaginably high level. The combination of the newest technology and advanced stupidity, as is the case today, is an extremely dangerous phenomenon, the consequences of which are mostly tragic.³³ Attempts to fight the fools and remove them

²⁹ W. Sztumski, *What kind of Homo will shape the future?*, "Transformacje/Transformations", 2017, Nr 3-4 (94-95).

³⁰ D. B. Vukovic, R. Shams, *Economy and Ecology: Encounters and Interweaving*, "Sustainability", 2020, Nr 12.

³¹ S. Kuhnhen, M. von der Lühe, *Das Ende der unvereinbaren Gegensätze. 12 überraschende Lösungen für Menschen, Wirtschaft und Gesellschaft*, Springer Vrl, Wiesbaden, 2018.

³² M. Schmidt-Salomon, *Keine Macht den Doofen! Eine Streitschrift*, Piper Vrl., München, 2012.

³⁷ Ibidem.

³³ Ibidem.

from power have never been successful, because "The International of Fools" – of narrow, eternally and hopelessly backward minds – soon made the stupid the conductors of history. Stupidity is still doing well. It prevails in politics, economics, religion and society. As early as in the eighteenth century, John Adams, the second president of the United States, regretted that "While all other sciences have moved forward, achievements in politics remain far behind the achievements in other fields. Governments rest in the hands of "polydiots", for whom the only thing that counts is the votes and not facts or arguments, of stupid financiers who juggle billions though they failed to master the basic multiplication table, of religious fanatics who want to draw back our civilisation to the dark Middle Ages using the most modern weapons. Global stupidity hides behind the global misery, too. The support for the power of fools is not an individual's stupidity, but a collective one – a common lack of skills of thinking. And when stupidity becomes an epidemic, it is ubiquitous, unrecognisable and considered as something normal. It is a paradox of our times that there are more and more educated people and more and more stupid, which let to be enslaved by stupid. Perhaps the goal of cultural and social evolution is not *Homo Sapiens Sapiens*, but *Homo Stupidus*. Friedrich Nietzsche's aphorism, "*Madness among individuals is rare, but among groups, parties, nations and epochs it is the rule*" one can apply to stupidity. According to Arthur Schopenhauer, a deep aversion to mental effort is a typical species feature of people. This is understandable, because why should a person overstrain his organ of thought, if it does not seem to be profitable for them. The connection of power with stupidity has been for a long time, but only now, it has turned into permanent, feedback-transformed and universal stupidity and it is the work of stupid rulers³⁴, who are additionally often psychopaths.³⁵ Therefore, rebelling against the collective stupidity they fall into a conflict with rulers. Nobody wants to deal with high representatives of the state, society and the Church, because the one who exposes the stupidity of the rulers finally loses. Power makes people stupid and does not tolerate wisemen. Social progress happened at such a quick pace because of globalisation and the developments in technology and it would be something extremely irresponsible to allow fools to guide it. The greed and stupidity of politicians led to their coupling with big business. As a result, politicians lose power to businessmen. Currently, "independent politician" is an empty word, because politicians only pretend to rule for the good of citizens and the security of the state. In fact, behind them hides corporatocracy - a global network of corporations – together with world financiers, which manipulate politicians like puppets. Therefore, politicians rule conscious or involuntarily guided by the good of corporatocrats and financiers. Social masses have quite lies and fraud proclaimed in mass media more and more brazenly by governments and give it an expression in various ways. Pretty millions of victims absorbed revolutions, wars, ethnic cleans, concentration camps, pandemics and other genocidal acts from the fault of stupid monarchs, dictators, chiefs, presidents and party leaders. Soon you will have to take

³⁴ Prof. Walenty Nowacki proved it on the example of presidents of several countries, especially the USA. W. Nowacki, *Civilization and Logithe USAc: the Law of Inversely Proportional Stupidity*, Forest Hills, New York 1983.

³⁵ K. Kalinowski, *Im wyższy szczebel władzy, tym więcej psychopatów?* [The higher the rank of power, the more psychopaths], "Gazeta Wyborcza – Nauka", 07. 04. 2021.

power from them and definitely oppose the madness of our stupid times. And time presses. The delay multiplies unnecessary sacrifices and brings about a collapse. Do not let stupid people – especially autocrats – decide about social development, the application of science and technology and the fate of humanity. But there are those aware of threats, reasonable and competent, who will think soberly and effectively act for the survival of the human species. They should not be elected in quasi-free elections (in fact previously designated by political parties), but in genuinely democratic and free elections.

6. How long does one have to wait for a New Metanoia?

The Anthropocene age initiated an intense interference of man with the natural environment and rapidly progressing destruction by means of the latest technology. At first, people did not worry about it. It was important to implement three aims – the growth of ever unsatisfied consumption, maximising the comfort (idleness) and satisfying the ambition of ruling the Earth. Then, detrimental effects of this were more and more severe and the condition of people worsened with the destruction of the environment. This is still happening. Such Anthropocene could be called "bad". However one can also interfere with the environment by means of modern technology in a friendly way, in order to prevent further destruction of the environment, rehabilitate it and make it more friendly for people. One can transform the "Bad Anthropocene" into a "Good" one. This cannot be easily realised. Firstly, one should give up excessive luxury and comfort and secondly, from an unlimited growth of production and consumption more than reasonably justified existential and functional needs, which normally results in a waste of capital, strength, resources, and human work. I understand "Good Anthropocene" differently than the ecopragmatists (Michael Schellenberger, Ted Nordhaus, Peter Kareiva, Erle Ellis, Emma Marris, Stewart Brand, Mark Lynas), who define it as a human interference in geobiosphere based on a boundless faith in a modern technology, human ingenuity and in the fact that nature, although susceptible to human manipulation, is sufficiently resistant to what one does to it. The ecopragmatists assume that, on the basis of historical thinking, people have previously solved similar problems effectively and technology has always found good solutions. Therefore, one does not need to worry about the pessimistic scenarios of the future which experts present, because in the end "somehow will be" and people will survive again.³⁶ Understood this way, "good anthropocene" is "good", because it serves the interests of the fossil fuel industry and it sanctions the obsession of the economic growth ignoring its side-effects that threaten with the global crisis. However, for me, "good Anthropocene" is one in which ecological and social interests are appreciated more than business interests of the corporatocrats. Before this takes place, one must implement a "New Metanoia", consisting in replacing economic thinking by ecological one. Then, the ideology of consumerism will lose its topicality, unlimited economic growth will stop, and the latest technology will be used mainly to protect the environment and to survival of humanity. Is it some utopia? Clive Hamilton claims that adherent of the "good Anthropocene" live in a fantasy world constructed by them. He is only partially right. But one should not condemn fantasy or utopia,

³⁶ C. Hamilton, *The Theodicy of the "Good Anthropocene"*, "Environmental Humanities", 2016, Nr 7.

if they give hope and creative optimism. Planning and defining aims would be senseless without optimism resulting from hope for their implementation. Thus, fantasy or utopia is useful when they are a driving force of progress, hope and optimism. This is not about exaggerated optimism, hopes and utopia, but about their moderate or "soft" forms.³⁷ As a rule, extreme forms of utopia are dangerous and they are a source of misfortune. Fantasy and utopia are bad when they lead to the ignoring of the sensory world, to the escape into the world of illusions or to the walking in the clouds, what characterises artists, clergymen and politicians. "Good Anthropocene" is not a story about the world written by powerful global corporatocrats, which made a "mess" of today's world and do everything to prevent it from being cleaned, as Clive Hamilton writes. This is an idea that is perceived as an effective measure by means of which one could prevent the miserable end of humankind.

The New Metanoia requires a wise and responsible interference in the environment as in the case of "Good Anthropocene" and compliance with the principles of balance as in sustainable development. It requires the creative, courageous, pragmatic and futurological thinking based on scientific knowledge, vision or fantasy. The implementation of New Metanoia will be possible if the New Enlightenment will be broken by the resistance of conservatives, nationalists, neo-fascists and obscurantist. More and more researchers in different countries, which see, where leads the development of our civilisation according to the ultra-nationalist, religious or fascist model, proclaim the ideas of the eighteenth century Enlightenment, i.e. of the "First Enlightenment". "Liberal democracies have largely discredited themselves by opening the gates to predatory capitalism. They are increasingly being rejected by the people. We will see what can still be cemented when all universalism has become suspect and the claim to the right to be different is thwarted by efforts to build a common civilisation project."³⁸ Marcel Fratzscher (professor of macroeconomy at Humboldt University in Berlin, director of the Deutsche Institut f. Wirtschaftsforschung), reflecting on what the world will be like after the Covid pandemic, hopes that this pandemic will lead to the emergence of a new consciousness (metanoia), New Humanism and the New Enlightenment. "Time for New Humanism! Pandemic of Koronavirus plunged society and economy in the deepest crisis since World War II. There is a great danger that this will result in a further division of world community. There are good reasons for pessimism, but there are also better reasons for optimism. Pandemic shows us contradictions in our activities. This led to a moral consciousness, which makes as a society pay great importance to the community and to protect the weakest. This new humanism requires the reform of a guardian state so that all people have the opportunity to participate in society. Freedom, justice and humanism, three ideals of the Enlightenment are more important than ever and will decide how the world and us as a society we will get out of this pandemic,

³⁷ Name introduced by psychologist Shelley Taylor. (S. E. Taylor, J. D. Brown, *Illusion and Well-Being: A Social Psychological Perspective on Mental Health*, Psychological Bulletin 1988 by the American Psychological Association, Inc., Vol. 103, No. 2, 1988).

³⁸ *Face au retour de l'obscurantisme religieux et politique, bâtir un nouveau siècle des Lumières*, "L'Inspiration Politique", 21.05.2021.

where it will follow the world and how it will look after this pandemic.”³⁹ Michelle Baddeley (professor at the University of South Australia, Business School, Adelaide, expert in the field of behavioural economics and behavioural finance) demands immediate initiation of the New Enlightenment Age also. “The last decade was turbulent. The financial crisis and the uncertainty of globalisation effects and the technological revolution led to the questioning of representative and free market democracy. To materialise the enormous potential of economic growth and the idea of prosperity for everyone as a result of technical revolution to reduce dissatisfaction and pessimism, the need for new enlightenment. It's long and a complicated process, but the first steps (economic and legal reforms) can be taken immediately.”⁴⁰ Each of them demands restitution and materialisation the grand ideas of Enlightenment - sovereignty of reason, freedom, justice, humanism, progress, tolerance and brotherhood. Moreover, apart from this they demand recognition of sensual experience as a basic source of knowledge, introduction of constitutional governments and separating the Church from the state. Today it is difficult to predict whether and when this will come.

Bibliography

1. Baddeley M., *A Transcendent Decade: Towards a New Enlightenment?*, ACC Publishing Group, Sydney, 2019.
2. Beiser V., *Sand. Wie uns eine wertvolle Ressource durch die Finger rinnt*, Verlag: Oekom, München, 2021.
3. Bologna M.; Aquino G., *Deforestation and world population sustainability: a quantitative analysis*, „Scientific Reports”, 2020, Nr 10.
4. Borek P., *Woda jako przyczyna konfliktów zbrojnych w XXI wieku* [Water as the cause of armed conflicts in the 21st century], Państwowa Szkoła Wyższa im Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, „Rozprawy Społeczne”, 2018, nr 12 (2).
5. *Face au retour de l'obscurantisme religieux et politique, bâtir un nouveau siècle des Lumières*, "L'Inspiration Politique", 21.05.2021.
6. Fratzscher M., *Die neue Aufklärung: Wirtschaft und Gesellschaft nach der Corona-Krise*, Vrl., Berlin 2020.
7. Glaubrecht M., *Das Ende der Evolution. Der Mensch und die Vernichtung der Arten*, Pantheon Verlag, München, 2020.
8. Hamilton C., *The Theodicy of the “Good Anthropocene”*, "Environmental Humanities", 2016, Nr 7.
9. Kalinowski K., *Im wyższy szczebel władzy, tym więcej psychopatów?* [The higher the rank of power, the more psychopaths], "Gazeta Wyborcza - Nauka", 07. 04. 2021.
10. Kuhnhen S., Lühe M. von der, *Das Ende der unvereinbaren Gegensätze. 12 überraschende Lösungen für Menschen, Wirtschaft und Gesellschaft*, Springer-Vrl., Wiesbaden, 2018.

³⁹ M. Fratzscher, *Die neue Aufklärung: Wirtschaft und Gesellschaft nach der Corona-Krise*, Vrl., Berlin 2020.

⁴⁰ M. Baddeley, *A Transcendent Decade: Towards a New Enlightenment?*, ACC Publishing Group, Sydney, 2019.

11. Madej Ł., *Jakie są zasoby wody pitnej na świecie?* [What are the world's drinking water resources?], Inżynieria.com (22-07-2018) <https://inzynieria.com/wodkan/wiadomosci/53036,jakie-sa-zasoby-wody-pitnej-na-swiecie>.
12. Masson-Delmotte V., Zhai V., P., Pirani, Connors S. L., Péan C., Berger, Caud, Chen Y., Goldfarb L., Gomis M. I., Huang M.A., Leitzell K., Lonnoy E., Matthews N., Maycock T. K., Waterfield T., Yelekçi O., Yu R. and Zhou B. (eds.) *IPCC, 2021: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press 2021.
13. Meadows D. H., Meadows D. L., *The Limits to Growth*, Universe Book, New York, 1972.
14. Nowacki W., *Civilization and Logic: the Law of Inversely Proportional Stupidity*, Forest Hills, New York, 1983.
15. Podbregar N., *17 Länder stehen kurz vor dem „Day Zero“* (<https://www.scinexx.de/news/geowissen/17-laender-stehen-kurz-vor-dem-day-zero/12.08.2019>).
16. Pytko K., *Czy czeka nas globalna wojna o piasek?* [Are we facing a global sand war?], "Focus" 15.02. 2015.
17. *Regen in Grönland weiteres Alarmsignal*, "Spektrum der Wissenschaft", 23.08.2021.
18. Røyne A., *Z czego zrobiony jest świat* [What is the world made of], Wydawnictwo Muza, Warsaw, 2020.
19. Saez, E., Zucman, G., *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*, University of California, Berkeley, 2019.
20. Schmidt-Salomon M., *Keine Macht den Doofen! Eine Streitschrift*, Piper Verl., München, 2012.
21. Swanson A., *How China used more cement in 3 years than the U.S. did in the entire 20th Century*, "Washington Post", 25.03.2015.
22. Sztumski W., *Krótkowzroczność temporalna i ucieczka w teraźniejszość*, [Temporal myopia and escape into the present], "Res Humana", 2017, Nr 6/(151).
23. Taylor S. E., Brown J. D., *Illusion and Well-Being: A Social Psychological Perspective on Mental Health*, Psychological Bulletin 1988 by the American Psychological Association, Inc., Vol. 103, No. 2, 1988.
24. Vukovic D. B., Shams, R., *Economy and Ecology: Encounters and Interweaving*, "Sustainability", 2020, Nr 12.
25. *Water Wars? A Talk with Ismail Serageldin*, "World Policy Journal", 2009/2010, Vol 26, No 4.
26. Weizsäcker E. U. v., Wijkman A., Alvares C. P., *Wir sind dran. Club of Rome: Der große Bericht: Was wir ändern müssen, wenn wir bleiben wollen. Eine neue Aufklärung für eine volle Welt*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2018.
27. Wojciechowski, J. A., *The Present Moment*, The Dialogue of Cultural Traditions: A Global Perspective (William Sweet, F. McLean, Tomonobu Imamichi, Safak Ural, O. Faruk Akyol eds.), The Council for Research in Values and Philosophy, Washington D.C. 2008.
28. Wrede V., *Bergbau gleich Raubbau? Rohstoffgewinnung und Nachhaltigkeit*, Berlin, Springer, 2019/2020.
29. *Zaburzenia psychiczne – globalna epidemia?* <https://emocje.pro/zaburzenia-psychiczne-globalna-epidemia>; 02.09.2021
30. *Zusammenfassung für politische Entscheidungsträger. Ein Sachstandsbericht des Zwischenstaatlichen Ausschusses für politische Entscheidungsträger*, 2018.

Contact details

Wiesław Sztumski, ws34@op.pl

ROZDZIAŁ II

PRAWO I ADMINISTRACJA INSTRUMENTAMI PROCESÓW ZMIAN

Michał Boczek

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2784-5973>

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny

ROLA I ZNACZENIE UMYSŁU W ŻYCIU SPOŁECZNYM

Streszczenie (abstrakt): *Celem artykułu* jest podkreślenie roli umysłu w codziennym życiu, znaczenia intelektu i inteligencji. Zwrócenie uwagi na zmieniającą się rzeczywistość, sposób życia ludzi i ich myślenia, na siłę percepcji inteligencji w stosunku do intelektu, wskazanie istoty i rangi omawianego zagadnienia, pozostawienie pola do podjęcia własnych badań.

Projekt / metodologia / podejście: Metodą badawczą zastosowaną w artykule jest analiza opracowań naukowych uzupełniona spostrzeżeniami i doświadczeniem autora. Procedura badawcza obejmowała przegląd literatury polskiej i zagranicznej, analizę aktów prawnych, metodę analizy i syntezy, studium przypadku i dedukcyjne rozumowanie. W artykule powołano się na przykłady, przywołano opracowania związane z tematyką zagospodarowania ludzkiego umysłu. Wskazano czynniki, takie jak – intelekt, inteligencja, wiedza i świadomość jako niezbędne atrybuty nowoczesnego człowieka.

Wnioski: Wykazano zależność pomiędzy sposobem myślenia i poziomem intelektualnym odpowiedzialnym za odbiór i przetwarzanie informacji jako bazie racjonalnej decyzyjności.

Zwrócono uwagę na rzeczywistość czyniącą osoby o niskim stopniu sprawności intelektualnej masą podatną na manipulację. Na utrzymujące się w społeczeństwie postawy nieracjonalności wynikające z niezrozumienia oraz braku świadomości co do skutków podejmowanych decyzji.

Ograniczenia / implikacje badawcze: Ograniczenia otrzymanych rezultatów mogą wynikać z ograniczonej próby tekstowej w tym również ograniczonej analizy. Złożoność tytułowa sprowadza się do istoty zagadnienia intelektu i inteligencji i ich funkcjonowania, co pozostaje obszarem zmieniającym się i zawsze otwartym.

Oryginalność / wartość: Przedstawione badania, analiza, wnioski i sugestie dostarczają praktycznych wskazówek nie tylko ludziom nauki, ale przede wszystkim przeciętnym obywatelom, głównie takim, którzy nie są świadomi tego, że każda zmiana cywilizacyjna ma wszechstronny wymiar i zobowiązuje. Dzisiaj nie wystarczy wiedzieć, jakie są nasze problemy i ograniczenia, by opanować emocje i uspokoić psychikę. Na potrzeby efektywnego działania nie można nie wiedzieć tego, czym jest intelekt? Dzięki prawdziwej inteligencji wykraczamy poza utarte przekonania, założenia poczynione z góry i koncepcje oraz uczymy się postrzegać rzeczy takimi, jakie są a nie takimi, jakimi chcielibyśmy, by one były. Człowiek mądry to nie ten, co mówi, że mądry, ale ten co świadomie postępuje, jak człowiek mądry. W dobie globalizacji o tym, kim jesteśmy nie decyduje, skąd jesteśmy, ale to, co potrafimy i jak sobie z wielością wyzwań radzimy

Kategoria artykułu: praca naukowa.

Słowa kluczowe: umysł, intelekt, inteligencja, świadomość

THE ROLE AND MEANING OF THE MIND IN SOCIAL LIFE

Abstract: *The aim of the article* is to highlight the role of the mind in everyday life, the importance of intellect and intelligence. Paying attention to the changing reality, people's way of life and their thinking, the power of perception of intelligence in relation to the intellect, indicating the essence and importance of the issue under discussion, leaving the field to undertake one's own research.

Design / methodology / approach: The research method used in the article is the analysis of scientific studies, supplemented by the author's observations and experience. The research procedure included a review of Polish and foreign literature, analysis of legal acts, method of analysis and synthesis, case study and deductive reasoning. The article refers to examples and studies related to the subject of the management of the human mind. Factors such as – intellect, intelligence, knowledge and awareness were indicated as indispensable attributes of a modern man.

Conclusions: The relationship between the way of thinking and the intellectual level responsible for the reception and processing of information as the basis for rational decision-making was demonstrated. Attention was paid to the reality that makes people with a low level of intellectual efficiency a mass susceptible to manipulation. Persistent irrational attitudes in society resulting from misunderstanding and lack of awareness of the consequences of decisions made.

Research limitations / implications: Limitations of the obtained results may result from a limited text sample, including limited analysis. The title complexity comes down to the essence of the issue of intellect and intelligence and their functioning, which remains a changing and always open area.

Originality / value: The presented research, analysis, conclusions and suggestions provide practical tips not only to people of science, but above all to average citizens, mainly those who are not aware that each civilization change has a comprehensive dimension and obliges. Today, it is not enough to know what our problems and limitations are in order to control our emotions and calm the psyche. For the purposes of effective action, it is impossible not to know what intellect is? With true intelligence, we go beyond conventional beliefs, presuppositions and concepts, and learn to perceive things as they are and not as we would like them to be. A wise man is not the one who says that he is wise, but the one who consciously acts as a wise man. In the era of globalization, who we are is not determined by where we are from, but by what we can and how we deal with the multitude of challenges

Article category: research paper.

Keywords: mind, intellect, intelligence, consciousness

Wstęp

W stosunkach społecznych pojęcie „eunomia” przeciwstawia się przede wszystkim temu, co ma społeczeństwu szkodzić. Hasło to jako polityczny slogan wyraża różne koncepcje ładu społecznego, a przestrzeń publiczna codziennie wypełnia się informacjami prawie z każdej dziedziny życia. Człowiek jest atakowany ogromem przekazu, którego w większości nie jest w stanie nie tylko zrozumieć, ale również przetworzyć.

Po co komu rozum, prawda i praworządność, skoro głupota, hipokryzja, kłamstwo i marność mają się coraz lepiej?

Czy jeżeli się mówi, że jest dobrze, to znaczy, że jest dobrze czy może tylko, że chcemy, by było dobrze? Czy w czasach dyskredytacji wiedzy, wywołanej splotem konserwatywnej rewolucji rujnującej ekonomię i finansjeryzację, popędowego konsumpcjonizmu, który doprowadził do znacznego osłabienia kredytu zaufania niemal wszystkiego, można powiedzieć, że jest normalnie, a sprawy idą w dobrym kierunku? Jaka jest alternatywa tych, którzy twierdzą, że jej nie ma, a jaka jest po stronie tych, którzy wiedzą, że jest, ale nie potrafią powiedzieć, na czym miałyby ona polegać?

Mówi się o praworządności jako strażnicze porządku, o rządach prawa, ładzie społecznym, umiarkowanych stosunkach społecznych i sprawiedliwym podziale; coraz wyraźniej o zrównoważonym rozwoju, rzadko lub wcale o ludzkim umyśle, o systemie odpowiedzialnym za odbiór i przetwarzanie informacji, o bazie racjonalnej decyzyjności. Dziś nie wystarczy wiedzieć, z jakimi problemami i ograniczeniami przyjdzie nam się zmierzyć. Musimy przede wszystkim zrozumieć, skąd się one wzięły i jak sobie z nimi radzić. Nie wystarczy wiedzieć, jakie są nasze problemy i ograniczenia, by opanować emocje i uspokoić psychikę. Trzeba umieć je czytać i potrafić je skutecznie rozwiązywać.

Dla efektywnego i konstruktywnego działania nie można nie wiedzieć tego, czym jest intelekt, a czym inteligencja. Mówi się, że inteligencja to siła wewnętrznej percepcji, różniąca się od wiedzy intelektualnej, tzw. wiedzy z drugiej ręki – wiedzy pośredniej, która pokazuje nam zawartość ukrytą i która często jest myląca. Dzięki inteligencji wykraczamy poza utarte przekonania, założenia poczynione z góry i koncepcje oraz uczymy się postrzegać rzeczy takimi, jakie są, a nie takimi, jakimi chcielibyśmy, by one były. Człowiek mądry to nie ten, który mówi, że jest mądry, ale ten, który postępuje jak mądry. To czy ktoś te zależności dostrzega lub ich nie dostrzega nie zmienia faktu, że są to kluczowe instrumenty człowieka określanego coraz częściej obywatelem świata. O tym, kim jesteśmy, nie decyduje, skąd jesteśmy, ale jaki jest nasz iloraz inteligencji, to co potrafimy i jak sobie z wielością wyzwań radzimy.

Zrównoważony rozwój jako interdyscyplinarne pojęcie pod względem kierunku jak i dziedziny, pozwala utrzymać to, co jest tym, co powinno nastąpić. By sprostać wyzwaniom czasu, człowiek musi systematycznie podnosić swoje sprawności, w tym również niematerialne, do jakich niewątpliwie zaliczany jest intelekt i inteligencja. By zrozumieć świat i jego potrzeby, trzeba posiadać odpowiednią wiedzę i w odpowiedni sposób ją wykorzystywać. Ważne jest nie tylko to, jakie intencje mają ludzie, ale jakie mają kompetencje i w jaki sposób je wykorzystują.

Człowiek o niskim stopniu inteligencji boi się wszystkiego, działa dla pozoru pod wpływem strachu, presji lub przypodobania, nie jest w stanie podejmować decyzji, bo nie wie, którą w jakim czasie należy podjąć. Nawet głupota nie jest tak destrukcyjna jak niewiedza, ponieważ to, co dla jednego jest głupie, dla drugiego niekoniecznie musi takim być.

Świat zmienności to świat tajemnic, podświadomości wywołanej niewiedzą o tym, z czym będziemy mieć do czynienia i jak temu będzie trzeba zaradzić. Ludzie w sposób naturalny zawsze unikali rzeczy trudnych i tego, co wywołuje w nich lęk, strach i niepewność. Człowiek ma prawo do wyboru kierunku własnego postępowania, uczestnictwa we

wszelkich zachodzących procesach społecznych, aczkolwiek jego przydatność określa głównie jego intelekt, inteligencja i wiedza, a nie niewiedza.

Światły człowiek to człowiek inteligentny, niekoniecznie intelektualista, ale czy taki model jest ludzkości obecnie potrzebny? Paradoksem jest to, że wydaje się logiczne, że skoro mamy lepszy dostęp do informacji, większą wiedzę na rozmaite tematy, to nasz iloraz inteligencji rośnie. Niestety, jest akurat przeciwnie. Wpadając w sidła, które sami zakładamy, zamiast podwyższać naszą inteligencję, swoim postępowaniem raczej jej szkodzimy.

Intelekt i inteligencja

Niezależnie od tego, co dotychczas napisano na temat umysłu i jego funkcji, warto rozważyć, czy cecha intelektu czyniąca z jednostki człowieka określanego mianem inteligentnego jest odpowiednim narzędziem do zdobywania i przyswajania wiedzy. Nie każda głupota to głupota, jak i nie każda mądrość jest mądrością.

W ujęciu mistycznym intelekt bardziej przeszkadza niż pomaga, ponieważ podczas medytacji prowadzi do wewnętrznego wglądu w strukturę świata i powoduje zakłopotanie w wyjaśnieniu wielu sprzecznych empirycznie kwestii¹. W ujęciu literackim inteligencja i intelekt traktowane są jako synonimy. Z bardziej szczegółowych badań wynika, że są to pojęcia odrębne, aczkolwiek bliskoznaczne².

Według definicji legalnej inteligencja to zdolność właściwa ludzkiemu umysłowi, zdrowy rozsądek rozdzielający właściwe od niewłaściwego; to rozważa w dokonywaniu wyborów i podejmowaniu decyzji, zdolność przewidywalności w skutkach, zależna od samej jednostki i od jej ego, decydująca o tym, czy decyzja jest subiektywna czy obiektywna. Im bardziej wyraziste i apodyktyczne ego, tym decyzja staje się bardziej subiektywna. Odpowiedzialnym za taki stan jest przede wszystkim intelekt, tj. czysta, obiektywna, operująca faktami inteligencja filtrowana przez pryzmat subiektywnego ego. Człowiek inteligentny to nie to samo, co intelektualista. Działanie człowieka inteligentnego opiera się na inteligencji i nie zawiera czynnika osobistego. Działanie intelektualisty bazuje na czynniku osobistym, na subiektywnym ego. Swoje twierdzenia intelektualista opiera na powierzchownej wiedzy, stwarzając pozory człowieka-omnibusa. Czy w takiej sytuacji można ufać treściom przekazywanym przez intelektualistę? Zdaniem autora wydaje się to być wątpliwe. Gdyby sądy powszechne podejmowały decyzje na podstawie własnej subiektywnej oceny, wyłącznie według własnego ego, każdy wyrok byłby niesprawiedliwy i stronniczy, sprzeczny z ideą i celem postępowania sądowego i wbrew założeniom wymiaru sprawiedliwości.

Pomiędzy inteligentem a intelektualistą występują znaczne różnice. Twierdzenia intelektualisty opierają się na wiedzy ogólnej i powierzchownej, a inteligenta na wiedzy szczegółowej. Używając epitetów, stosując autorytatywną technikę, intelektualista stwarza

¹ J.W. Dawid, *O intuicji w mistyce, filozofii i sztuce*, Gebethner i Wolf, Warszawa, 1913, s. 33.

² M. Dernałowicz, *Adam Mickiewicz*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1985, s. 41 i n.

sztuczną inwersję, trudną w odbiorze do identyfikacji dla przeciętnie inteligentnego odbiorcy.

Intelektualista potrafi grać na emocjach odbiorców poprzez ton wypowiedzi. Zazwyczaj ludzie chcą słyszeć to, co rozumieją i czego oczekują, a nie to, czego nie oczekują i nie rozumieją. Będzie dochodzić do takich sytuacji, dopóki ludzie nie będą w stanie rozróżnić intelektu od intelektualisty. Intelekt nie wychodzi poza umysł, intelektualista zawsze.

Obszarem działania intelektu pozostaje świat eteryczny – próżnia w okalającym świecie fizycznym. Im umysł jest „wyższy”, tym mniejsze ego, co powoduje, że człowiek staje się bardziej obiektywny w swych sądach i ocenach, jest zdolny do jaśniejszych oglądów sytuacji i podjęcia trafnych decyzji. Intelekt to program, baza zgromadzonych danych systematycznie uzupełnianych nowymi wartościującymi danymi. Inteligencja to zespół wielu przyszłych wcieleń do zaistniałych potrzeb. Skoro pod wpływem świata zewnętrznego intelekt ulega stałym modyfikacjom, to można zaryzykować tezę, iż ludzki umysł tworzy swoistą strukturę programowaną poprzez systematyczne i zmienne działanie człowieka³.

Przykładem jest jednostka poszukująca prawdy, pozostająca w przekonaniu, że to, co prawdziwe dzisiaj będzie prawdziwe jutro, że to, co jest prawdziwe dla niej jest prawdziwe dla ogółu. Taka uniwersalna prawda nie ma racji bytu w przypadku intelektu, co potwierdza codzienna obserwacja, z której wynika, iż to, co dzisiaj, jest prawdą nie musi być nią także jutro, jak i to, że co prawdziwym jest dla jednego człowieka, wcale nie musi być prawdziwym dla innych. Intelekt jest zmienny, choć nie może wyjść poza siebie. Przez swoją konstrukcję, swobodę wyboru ogółu możliwości intelekt nigdy nie jest pewny i nigdy nie dojdzie do pełnej prawdy. Intelekt zawsze ma wątpliwości, których nie ma z reguły intelektualista. Wpisany w intelekt stan wątpliwości pozostaje w nieustannej iluzji, gdyż intelektowi wydaje się tylko, że coś jest prawdziwe, czyli nie ma pewności, którą dopiero nabywa po sprawdzeniu.

Wielu ludzi zastanawia się nad swoim życiem, dochodząc do wniosku, iż nie ma ono większego sensu. Niektórzy popadają w stan, w którym odczuwają zagrożenie ze strony ludzi chodzących w turbanie, przynależących do jakiejś partii, widząc w nich wroga, a nawet terrorystę, którego powinno się jak najszybciej zgładzić. To czysty przykład intelektualnego paradoksu pogłębienia stanu iluzji, wprowadzenia człowieka w stan ignorancji i strachu.

To, co nie zmierza w kierunku poznania prawdy, a coraz bardziej ją kamufluje, sprawia, że ginie w dyskusji jej istota, rozmywając się w przestrzeni. Wystarczy jakiś propagandowy slogan, by wydać o czymś lub o kimś opinię, zdyskredytować kogoś lub go potępić, ponieważ ego ludzkie jest zainteresowane samym sobą i niewiele interesują je inni. Ubierając informację w fantazyjne teorie metafizyczne, intelektualista kształtuje nieprawdziwy stan, obraz czy wizerunek. W gąszczu wywołanej mgły ginie w bezprzedmiotowych kombinacjach i dywagacjach sam podmiot. Ignacy Krasicki w bajce *Filozof* kreśli obraz

³ E. Nęcka, *Inteligencja i procesy poznawcze*, Impuls, Kraków, 1994; J. Strelau, *O inteligencji człowieka*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1997, s. 64 i n.

intelektualisty jako kogoś, kto przez ludzi myślących w kategoriach materialistycznych postrzegany jest negatywnie. Taki ktoś jedynie ich śmieszy albo denerwuje⁴.

Często intelektualista utożsamiany jest z naukowcem – nic bardziej mylnego – intelektualista to nie to samo, co naukowiec, który prowadząc badania, wielokrotnie sprawdza badany fakt przed jego publicznym ujawnieniem, inaczej niż intelektualista, który nie bada, czym prędzej go ujawniając. Skoro intelekt jest tak ważnym narzędziem człowieka, należy postawić pytanie, czy jest on w stanie człowiekowi pomóc? Odpowiedź jest zaskakująca: intelekt nie jest w stanie nikomu pomóc w pogłębieniu wiedzy, gdyż jego działanie jest bardzo ogólne i powierzchowne. Prawdziwa wiedza opiera się na praktycznym dociekaniu, które można uzyskać po ograniczeniu lub zatrzymaniu przychodzących do nas informacji ze strony naszego umysłu i zmysłów. Pomaga w tym koncentracja, a przy jej braku temat rozważań będzie się stale oddalał. Przez stan koncentracji jesteśmy zdolni otworzyć się na szerszą wiedzę i ją przyswoić, bo umysł w dłuższym przedziale czasowym potrafi robić tylko jedną rzecz na raz.

Co począć, gdy dzisiejsza prawda staje się nazajutrz nieprawdą? Nic. Jednakże oznacza to, że nasza wiedza jest ułomna, wątpliwa i niepewna czyli niewiarygodna, tym samym, nie może być prawdziwą wiedzą. Pewnikiem jest tylko prawda uznawana przez wszystkich ludzi jednakowo. Prawda nie może być różna, nie może zmieniać się z upływem czasu i trendów. Jeżeli coś jest prawdą, to jest nią zawsze. Takie prawdy nie są dla intelektu osiągalne, ponieważ ich byt rozciąga się na świadomość człowieka, w przeciwieństwie do horyzontalnego działania intelektu działającego w obrębie swojej eterycznej sfery.

Intelekt odnosi się do inteligencji, która w celu rozpoznania prawdy wykorzystuje rozum i opiera się na zmysłach, ponadto, aby zrozumieć świat, wymyśla różne systemy idei, miary czasu i przestrzeni, a także tworzy ideę świata zewnętrznego jako rzeczywistości, oraz zauważa nazwy i formy przedmiotów czym i porządkuje je według różnych kategorii i hierarchii. Od niego pochodzi idea zewnętrznego świata - miejsca, w którym możemy zyskać spełnienie. W nim też zrodził się materialistyczny pogląd na życie⁵. Intelekt kładzie nacisk na zewnętrzne różnice, role i tożsamości, sprawia, że skupiamy się na przetwarzaniu informacji, statusie i gromadzeniu majątku. Może zahamować naszą ewolucję duchową i spowodować, że rzeczywistość namacalną będziemy przedkładać nad doświadczenia wewnętrzne.

Intelekt działa na określonych poziomach, dostrzegając wycinek odpowiadający określonemu poziomowi, zasobowi zgromadzonych informacji bazowych. Intelekt jest zdolny do stworzenia teorii, której nie jest w stanie sprawdzić, udowodnić czy obronić. Przyrodzona zmienność intelektu towarzyszy nam przez całe życie, czyniąc je zmiennym i ciekawym. W ciągu niewielu lat świat potrafił się zmienić. W historii ludzkości można

⁴ J.U. Niemcewicz, *Rozprawa o bajce*, „Rocznik Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk” t. 10(1817), s. 305-307.

⁵ D. Frawley, *Ajurweda i umysł. Uzdrawianie świadomości*, Zielone Wydawnictwo, Kraków, 2018, s. 65 i n.

doszukać się okresów, kiedy to palono na stosie ludzi twierdzących, że słońce krąży wokół Ziemi. Czy ma w tym udział intelekt? Z pewnością ma – ponieważ to, co przemawiało do intelektu człowieka wczoraj, niekoniecznie przemawia dzisiaj i będzie przemawiać jutro.

Czy tego rodzaju zmiany można uznać za rewolucję ludzkiego umysłu i czy wczorajsza prawda, zmieniająca się dzisiaj w nieprawdę, może wpłynąć na nasze spojrzenie? Skąd pewność, że wczorajsza prawda zmieniła się dzisiaj w nieprawdę, czy może zmieniło się jedynie nasze na nią spojrzenie? Naturalny proces starzenia nie omija również intelektu, który wraz z wiekiem się zmienia. Na skutek zachodzących w człowieku przemian fizycznych, psychicznych i mentalnych, a także zmiany warunków egzystencji, zmienia się sposób oceniania, postrzegania, i wydawanych opinii. Sposób rozumowania ma inny przebieg i efekt w stanie emocji, a inny w stanie wyciszenia, tzw. spokoju ducha. Odpowiedzialne za taki stan są nasze nastroje, na które wpływa szereg czynników, takich jak ludzkie obsesje, pożądania, pragnienia, złość, namiętność, chciwość, przywiązanie i egoizm. Każda nagła zmiana nastroju wywołuje ekstremalne zmiany poglądów, znacznie wpływa na osąd i opinię, ponieważ intelekt nie jest bytem stałym i skończonym.

Gdyby intelekt był pewnym i stałym źródłem przepływu informacji, to skupiająca się w nim wiedza miałaby postać uniwersalną dla wszystkich, a przecież tak nie jest. Nie wydaje się prawdopodobnym, aby w obrębie całego świata wszyscy byli zgodni i wyrażali jednakowy pogląd w tej samej kwestii. Podobnie rzecz ma się w przypadku ścierania się przeciwnych poglądów. Jedni uważają za dobro wszelakie szczęście, inni ascezę i odwrotnie. Wśród tak skrajnych punktów widzenia intelekt nie może sobie poradzić, nie jest sam z siebie zdolny definitywnie wybrać najlepszy z możliwych wariantów. Gdyby przyjąć, iż intelektualne teorie i kierunki są w stanie dostarczyć prawdziwej i niezaprzeczalnej wiedzy, nie byłoby potrzeby prowadzenia dalszych poszukiwań w tym zakresie, tworzenia nowych teorii i hipotez. Póki co, żadna z nich nie posiada cech zupełności w stu procentach – jest prawdziwa lub nieprawdziwa.

Rozumowanie intelektu przebiega w dwóch płaszczyznach – płaszczyźnie dedukcyjnej i indukcyjnej. Pierwsza skłania się ku wiarygodnym i prawdziwym wnioskom opartym na zbadanych informacjach. Inaczej indukcja, która skupia się na eksperymencie i przesłankach, co w efekcie nie daje pewności absolutnej. Dzieje się tak dlatego, że do pewnika zostaje dopasowana informacja, która ma ten pewnik potwierdzić. Z tego wniosek, iż nawet wiarygodna wiedza nie jest przyswajana przez intelekt, który bazuje na posiadanych informacjach przekształcając je w coraz to nowe wzorce. Praktyczna wiedza powstaje w wyniku praktycznych poszukiwań za sprawą nieustannego i ciągłego napływu informacji.

Podstawową cechą intelektu jest jego zmienność, co do czasu i miejsca, a także do poszczególnych ludzi, co prowadzi do wniosku, iż nie jest on źródłem informacji ani też ich przekątnikiem. Intelekt nie jest efektywny, ponieważ nie potrafi skutecznie sprawować kontroli nad ludzkim postępowaniem. Przykładem jest porównanie: „wiemy dość dużo, wykorzystujemy niewiele”. Dlatego, że w przełożeniu inteligentnego rozumowania przeszkadza nam nasze ego. Często jesteśmy świadomi wątpliwego, szkodzącego nam postępowania, a mimo to nie potrafimy temu zapobiec, gdyż nie intelekt a owo ego pcha nas

w złą stronę i to wbrew sugestii rozumu, tzw. głosu rozsądku. Decyduje o tym czynnik nakazu, który pozostaje w przewadze w stosunku do czynnika wiedzy.

Człowiek ma dwie półkule mózgu – jedna odpowiedzialna jest za emocje, druga za rozum – toteż efekt naszego działania zależy od proporcjonalnego ich wykorzystania, a każda pojawiająca się tu dysproporcja prowadzi w kierunku skrajnego skutku. Należy zadać sobie pytanie, kiedy zachodzi prawdziwość ludzkiego działania, czy przebiega ono w stanie wiedzy, czy może w stanie dokonywania czynności na bazie sugestii? Z reguły ludzie zdają sobie sprawę z niewłaściwego postępowania, a mimo to niepoprawnie się zachowują. Czymże zatem jest taki stan w zachowaniu człowieka? Czy dualistyczna jego postać jest od człowieka niezależna, jest stanem pojawiającym się wbrew jego woli? Dlaczego człowiek wie, że nie powinien tego robić lub w taki sposób robić, a jednak robi? Dlaczego czyni wbrew posiadanej wiedzy, czy może z niej nie korzysta? A może zgłębiła przez niego wiedza to wiedza, która siedzi w człowieku, ale nie jest dla niego przeznaczona.

W nauce przyjmuje się, iż posiadamy intelektualną wiedzę, która stanowi ciężar dla naszej pamięci, jednakże z samego faktu jej posiadania nie mamy większych korzyści, bo nasze działanie jest od niej niezależne.

Podobnie w funkcjonowaniu wadliwych i niewspółgrających ze sobą programów teleinformatycznych, które zajmują ścieżkę pamięci, a nie działają. Człowiek podejmuje działania, ponosząc wysiłek, bo tego bardzo chce, ale jego intelektualna wiedza nie współpracuje z nim, pozostaje jakby z boku nie biorąc w tym udziału, aby zjednać się z nim po ustaniu działania. „Mądry Polak po szkodzie”.

Słyszac wewnętrzny głos wzywający nas do powstrzymania się od działania, do opamiętania, za sprawą namiętności czy chwilowych impulsów nie jesteśmy w stanie się powstrzymać. W takiej sytuacji nie jest łatwo zapanować nad emocjami, wobec których inteligencja staje się bezsilna. Dzieje się tak, ponieważ rozsądek i emocje nie pozostają w bliskości, leżą na dwóch przeciwległych sobie biegunach. Stan emocjonalny i stan namiętności to stany gorączkowe, odwrotnie do stanu rozumu i rozsądku – zgoła zimnego. Podobna sytuacja jest z wiedzą intelektualną. Jak powiada Arystoteles: „w naukowym poznaniu poznać jakąś rzecz, znaczy poznać jej istotę, która jest czymś stałym, koniecznym, decydującym o tożsamości rzeczy”. Poza tym, w procesie indukcji otrzymujemy ogląd jakiegoś ogółu i zarazem zrozumienie⁶.

W relacjach badawczych muszą występować przynajmniej dwa byty, aby mogło zaistnieć intelektualne poznanie, czyli posiadający wiedzę podmiot i przedmiot poznawany. Nie możemy myśleć o czymś, co zawiera i pojmuje oba. Posiadana przez nas wiedza jest częścią zjawiska, którego intelekt jest również częścią. W procesie intelektualnym poznający podmiot musi być oddzielony od poznawanego przedmiotu – obiektu poznania. Intelekt może spełniać zadania poznania prawdziwej wiedzy pod warunkiem, że umysł da się pociągnąć do wyżyn uniwersum. Nie ma bardziej skutecznego sposobu niż ten, w którym

⁶ A. Maryniarczyk (red.), *Powszechna Encyklopedia Filozofii, t. 4, Indukcja*, Polskie Towarzystwo św. Tomasza z Akwinu, Lublin, 2008.

intelekt można zwyciężyć intelektem, czyli egoistyczny intelekt pokonać intelektem kierowanym głosem rozumu, głosem rozsądku. W stanie przebudzonej świadomości umysł zacznie nabierać przekonania, że to, czym się tak zachwycą, jest niczym w porównaniu do tego, czego właśnie doświadczył. Na dalszy plan usunie egoizm, zacznie identyfikować i łączyć się z poznawanymi obiektami, zacznie pochłaniać prawdziwą wiedzę, osiągnie spełnienie własnej i przestanie być intelektem. Kłopot dla intelektu stanowią emocje – wobec ich skali i energii intelekt staje się bezsilny.

Inteligencja a emocje

Niemal każdego dnia dociera do nas szereg informacji o zaniku podstawowych wartości człowieka, a poczucie zagrożenia stwarza obawy o dziś i jutro. Ich forma, źródło i zakres stanowią dla nas impuls do odczuwania zaniepokojenia. W rzeczywistości powstałe emocje ukazują jedynie odczuwany przez nas w życiu codziennym obraz otaczających nas ludzi i świata. Splot emocji stanowi bodziec skłaniający człowieka do działania. Jako jasny przykład emocji stymulujących nas do działania należy wskazać zachowanie dzieci i zwierząt. Tylko u „cywilizowanych” dorosłych ludzi można zauważyć anomalię, że emocje będą pierwszym bodźcem do działania w oderwaniu od rzeczywistej reakcji. Każda emocja pełni wyjątkową rolę.

Za pomocą metod badawczych udaje się ustalić coraz więcej szczegółów ludzkich reakcji. Wzajemny stosunek reakcji i emocji w ludzkim umyśle wyznacza pewną stałą: im bardziej intensywne jest uczucie, tym większy udział nad naszym rozumem zdobywają emocje i tym samym mniej skutecznie wpływają na reakcję. Te dwa umysły - emocjonalny i racjonalny - działają na ogół w harmonii i zazwyczaj panuje między nimi równowaga. Emocje dostarczają informacji rozumowi, który je przetwarza i realizuje. W większości sytuacji oba umysły są świetnie ze sobą skoordynowane, jednak w przypływie fali namiętności równowaga przestaje istnieć i przewagę zdobywa umysł emocjonalny, tłumiąc racjonalny. Zwrócił na to słusznie uwagę Erazm z Rotterdamu⁷, stawiając pytanie: „czy człowiek inteligentny może postąpić irracjonalnie i głupio?”. Według Daniela Golemana odpowiedź jest prosta: „może”⁸. Zatem uprawnionym jest rzec, iż kiedy rozum śpi, budzą się niewyobrażalne pomysły, a czasem nawet upiory i demony.

Z racji nieograniczonych możliwości ludzkiego rozumu kluczowym wydaje się postawienie pytania: kiedy mądry jest głupi? Odpowiedź na nie może być co najmniej dwójaka – bardzo prosta lub nieosiągalna.

Pomimo zakrojonych na dużą skalę badań nikt dzisiaj nie potrafi dokładnie powiedzieć, ile różnic występujących pomiędzy różnymi osobami da się wytłumaczyć odmiennością inteligencji, emocji. Dlatego, iż istota ludzka do końca nie jest do zbadania, jest niedefiniowalna w każdym wymiarze, co z kolei oznacza, iż słowa Sokratesa „wiem, że nic nie wiem” będą zawsze na czasie.

⁷ Erazm z Rotterdamu, *Pochwała głupoty*, Ossolineum, Wrocław, 1953, s. 34-36.

⁸ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, Media Rodzina, Poznań, 1999, s. 335 i n.

Inteligencja, którą wykazujemy choćby w nauce, niewiele ma wspólnego z naszym życiem emocjonalnym. Z racji niekontrolowanych impulsów nawet wybitni mogą dać się ponieść emocjom, przykładem są ludzie o bardzo wysokim ilorazie inteligencji nieradzący sobie w codziennych życiowych sprawach⁹. Nauka wydaje się być zgodna co do tego, że iloraz inteligencji pozwala przewidzieć (prognozować) jak się komuś będzie w życiu powodzić, choć taka przewidywalność pozostaje tylko jako przypuszczenie, a nie pewnik.

„O miejscu jednostki w społeczeństwie decydują czynniki niezależne od ilorazu inteligencji, od jej przynależności do klasy społecznej poczynając, a na zwykłym szczęściu kończąc”, pisał Howard Gardner¹⁰.

Intelekt w praktyce

Głęboka więź międzyludzka w dużej mierze decyduje o naszych możliwościach intelektualnych z trzech powodów: to inni są adresatami naszych wysiłków, inni są źródłem naszej inspiracji i inni dają nam poczucie bezpieczeństwa. Sukces w życiu zależy nie tylko od intelektu, lecz również od umiejętności kierowania swoimi emocjami. Zarówno intelekt, jak i emocje są przydatne w naszym postępowaniu, gdzie zachowania dobre lub złe powstają pod ich wpływem.

Zdolność rozpoznawania stanów emocjonalnych zarówno własnych, jak i cudzych jest ważną umiejętnością pomagającą w komunikacji międzyludzkiej i wpływającą na stopień ludzkiego porozumienia. Zdolność rozumienia stanów społecznych, respektowanie granic adwersarza pozwala nam dobrze do niego się dopasować, w rezultacie osiągnąć cel właściwego kontaktu. Jednym z atrybutów naszych zdolności komunikacyjnych jest wielorakość inteligencji.

Szczególne zasługi poznawcze w tym zakresie wniósł Howard Gardner, który stworzył model inteligencji każdego procesu przyswajania wiedzy. W swoich badaniach wskazuje na osiem podstawowych rodzajów inteligencji, decydujących o stopniu zdolności i umiejętności uczenia się. Są to:¹¹

1. inteligencja intrapersonalna (intuicyjna) – jako automotywacja odpowiedzialna za poziom wiedzy o samym sobie, silnego poczucia wartości;
2. inteligencja interpersonalna (społeczna) – ułatwiająca kontakty z innymi ludźmi, walory mediacyjne dobrej komunikatywności;
3. inteligencja ruchowa (kinestetyczna) – odpowiedzialna za dobre poczucie czasu, uzdolnienia manualne, ruchliwość i dobrą organizację przestrzenną;
4. inteligencja językowa (lingwistyczna, werbalna) – dająca swobodę w posługiwaniu się językiem, wzorcami i systemami;
5. inteligencja logiczno-matematyczna – jako umiłowanie precyzji, abstrakcyjnego i strukturalizowanego myślenia;

⁹ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań, 2007, s. 66.

¹⁰ H. Gardner, *Cracking Open the IQ Box*, „The American Prospect” no. 20 (Winter 1995), s. 71-80.

6. inteligencja muzyczna (słuchowa lub rytmiczna) – cechująca się wrażliwością emocjonalną, poczuciem rytmu, złożoności muzyki;
7. inteligencja przestrzenna – polegająca na obrazowym myśleniu, umiejętnym korzystaniu z map, diagramów i tabel, wykorzystywaniu ruchu towarzyszącego procesowi uczenia się;
8. inteligencja przyrodnicza (naturalistyczna lub środowiskowa) – opiera się na poznaniu, docenieniu i zrozumieniu natury.

Według Gardnera każdy człowiek rodzi się inteligentny, jednak podczas życia różny jest stopień jego rozwoju. Niektórzy rozwijają się bardziej dynamicznie, inni nie rozwijają się w ogóle¹¹. Do ważnych odkryć Gardnera należy zaliczyć pogląd braku bezpośredniego połączenia pomiędzy teorią naukową i zestawem edukacyjnych posunięć. Gardner uważał, że jednym z elementów prawidłowego nauczania jest uzyskanie dokładnego profilu intelektualnego ucznia – jakie typy inteligencji posiadają poszczególni uczniowie, wydobycie ich mocnych i słabych stron. Teoria wielorakich inteligencji Gardnera zrewolucjonizowała sposób myślenia i wywarła wpływ na proces uczenia.

Jego sposób myślenia podjęli masowo psychometrycy w prowadzonych przez siebie testach, których wynik okazał się dość zaskakujący. Zauważyli oni stałą cechę inteligencji. Przeprowadzone przez nich testy IQ wykazały, że jesteś albo „mądry” albo „normalny” albo „wadliwy”. To utwierdziło Gardnera w przekonaniu, że inteligencja ma wymiar wielopłaszczyznowy i jest dynamiczna, co z kolei wpłynęło na stosowaną do tej pory metodę i ocenę prowadzonych badań. Stan ten dowodzi, że inteligencja wywiera ogromne znaczenie w życiu człowieka, z czego niewielu ludzi zdaje sobie sprawę.

Pomimo braku stuprocentowej pewności dotychczasowe badania uprawniają do twierdzenia, iż ich doniosłość czyni nas istotami ludzkimi. Bez względu na postać, inteligencja zobowiązuje nas do stałego jej wzbogacania, z czym nie u wszystkich jest najlepiej. Gdzie leży tego przyczyna? Nie jest ona samoistna, lecz złożona, związana z planem naszego postępowania, który sami ustalamy i realizujemy w oparciu o czynniki zewnętrzne i dane nam możliwości. Poza okresem dzieciństwa my sami decydujemy o swoim losie, dokonując nieustannych wyborów, w tym także intelektualnych, których poziom będzie taki, jakie nasze w tym kierunku starania. W życiu nic nie ma za darmo, zawsze jest coś kosztem czegoś, a problem leży w wyborze między ważnym i ważniejszym. Człowiek jest średnią tych, których w życiu spotyka¹². Dlatego wielką jest sztuką, a zarazem szczęściem, by na swojej drodze spotkać tych, których warto spotkać.

¹¹ H. Gardner, *Inteligencja wieloraka. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, MT Biznes, Warszawa, 2009, s. 65.

¹² Przez całe nasze życie spotykamy wielu ludzi, co wydaje się normalnym, jednakże tam, gdzie mamy możliwość wyboru warto spotkać tych, których warto spotkać a nawet czasami trzeba to jeden ze sposobów do kształtowania naszych zdolności intelektualnych a czy warto tak czynić musimy sobie odpowiedzieć na to sami.

Podsumowanie

Siła rozumu jest taka, jak jego determinacja poparta siłą zmysłów i emocji. Intelpekt nie stanowi panaceum na życie i nie rozwiązuje wprost ludzkich spraw, choć żaden kierunek ludzkiego rozwoju nie jest możliwy bez intelektu. Jako pośrednia znajomość nazw, liczb i pozorów, nie potrafi rozwiązywać ludzkich spraw i uspokoić psychiki. Ale to intelekt tworzy ideę świata zewnętrznego jako rzeczywistości. Zauważa nazwy i formy przedmiotów i porządkuje je według różnych kategorii i hierarchii. Odnosi się do inteligencji w poszukiwaniu prawdy, wykorzystując rozum opiera się na zmysłach, by sprostać dziś i jutro wyzwaniom, wymyśla systemy idei, miary czasu i przestrzeni. Dzisiaj już nie wystarczy wiedzieć, jakie są nasze problemy i ograniczenia, by ukoić emocje i uspokoić psychikę. Dzisiaj trzeba mieć przekonanie i świadomość tego, czego chcemy i do czego dążymy i potrafić to uzasadnić. Pomimo różnego postrzegania intelekt jest wpisany w egzystencję każdego człowieka.

Z kolei inteligencja to siła wewnętrznej percepcji, wiedza pośrednia z drugiej ręki, ukazująca naturę rzeczy, pokazująca nam zawartość ukrytą opakowaniem, które często jest mylące. Dzięki inteligencji uczymy się postrzegać rzeczy jakimi są, a nie jakimi chcielibyśmy, aby były. Inteligencja funkcjonująca na zewnątrz, za pomocą zmysłów staje się intelektem, konkretnym bytem, znaczącą dla nas wskazówką. Umiejętność rozróżnienia intelektu i inteligencji ma podstawowe znaczenie dla zrozumienia kondycji współczesnego świata, stworzenia rzeczywistej i głębokiej analizy jego wartościowania na gruncie psychologii, filozofii i nauk pochodnych.

Przez niezbywalne i przyrodzone prawa człowiek ma prawo do wyboru kierunku własnego postępowania, uczestnictwa we wszelkich zachodzących procesach społecznych, aczkolwiek jego przydatność zakreśla jego poziom intelektualny i jego wiedza. Światły człowiek to człowiek inteligentny, niekoniecznie intelektualista, ale czy taki model jest ludzkości obecnie potrzebny? Odpowiedź autor pozostawia do własnego rozważenia. Wzorem nowoczesnych społeczeństw wydaje się społeczeństwo takie, w którym poziom intelektualny jest porównywalny między tymi, co oczekują i tymi, co obiecują i decydują. Ludzkie postawy tylko z zasady wydają się trwałe – istnieje szereg instrumentów oraz technik, za pomocą których można doprowadzić do ich zmiany. Jest dobrze, gdy człowiekowi nie jest obojętna sprawność fizyczna i moralna, bardzo dobrze, kiedy posiada intelektualną sprawność odbioru rzeczywistości.

Bibliografia

1. Dawid J.W., *O intuicji w mistyce, filozofii i sztuce*, Gebethner i Wolf, Warszawa, 1913.
2. Dernałowicz M., *Adam Mickiewicz*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1985.
3. Erazm z Rotterdamu, *Pochwała głupoty*, Ossolineum, Wrocław, 1953.
4. Frawley D., *Ajurveda i umysł. Uzdrawianie świadomości*, Zielone Wydawnictwo, Kraków, 2018.
5. Gardner H., *Cracking Open the IQ Box*, „The American Prospect” no. 20 (Winter 1995).

6. Gardner H., *Inteligencja wieloraka. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, MT Biznes, Warszawa, 2009.
7. Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań, 2007.
8. Goleman D., *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, Media Rodzina, Poznań, 1999.
9. Maryniarczyk A. (red.), *Powszechna Encyklopedia Filozofii, t. 4, Indukcja*, Polskie Towarzystwo św. Tomasza z Akwinu, Lublin, 2008.
10. Nęcka E., *Inteligencja i procesy poznawcze*, Impuls, Kraków, 1994.
11. Niemcewicz J.U., *Rozprawa o bajce*, „Rocznik Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk” t. 10(1817).
12. Strelau J., *O inteligencji człowieka*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1997.

Dane kontaktowe

Michał Boczek, michal.boczek@vp.pl; michal.boczek.kancelaria@gmail.com

Grzegorz Chrószcz

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu

KSZTAŁTOWANIE SIĘ IDEI WARUNKOWEGO ZWOLNIENIA – WYBRANE PRZYKŁADY

Streszczenie (abstrakt): artykuł ma na celu przedstawienie w sposób chronologiczno-syntetyczny zagadnienia jakim jest warunkowe przedterminowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności oraz jego funkcjonowanie w przestrzeni prawa karnego. Wraz z kształtowaniem się społeczeństw w zorganizowany aparat państwowy ukształtowany na poziomie legislacyjnym, pojawia się zagadnienie wymierzania kary za popełniony czyn zabroniony. Kara pozbawienia wolności od zarania dziejów ludzkości ewoluowała od czynnika represji, odwetu po humanitarne traktowanie człowieka podczas izolacji. Sama idea kary pozbawienia wolności nie była wystarczająca do osiągnięcia celów jakie przyświecały ustawodawcy, czyli przywrócenie społeczeństwu człowieka, w tym przypadku przestępcę, żyjącego zgodnie z przepisami prawa. Dlatego też wraz z dynamicznym rozwojem społeczeństw dostrzeżono na bazie doświadczeń, potrzebę przeprowadzenia daleko idących reform. Zhumanizowanie kary pozbawienia wolności znalazło się w orbicie zainteresowania przedstawicieli wielu nauk w tym: prawa, filozofii, socjologii, psychologii. Stąd też po wielu latach doświadczeń, w przestrzeni prawa karnego, zagadnienie warunkowego zwolnienia jawi się jako jeden z podstawowych filarów demokratycznego państwa prawa. Zagadnienie warunkowego zwolnienia również jest obecne w doktrynie prawa polskiego. Jednocześnie, co należy podkreślić, wysiłek wielu pokoleń wybitnych badaczy, zaowocowało pojawieniem się warunkowego zwolnienia w przestrzeni prawa karnego jako ważnego elementu w procesie resocjalizacji człowieka. Ważne jest, że proces ten trwa do dziś.

Słowa kluczowe: warunkowe zwolnienie; resocjalizacja; historia więziennictwa; kara pozbawienia wolności; penitencjaryzm

THE FORMATION OF THE IDEA OF CONDITIONAL RELEASE – SELECTED EXAMPLES

Abstract: The aim of this article is to present the issue of parole (conditional early discharge from prison) and its functioning in the area of criminal code, with particular emphasis on the impact of the law. Document is elaborated in a chronological and synthetic manner. It is an extremely interesting subject by the same time it is a quite demanding from the author. Due to vast and rich literature in the matter author focuses on key aspects. Other related, yet interesting themes have been indicated only in a marginal way. Along with the formation of societies into an organized state apparatus constituted at the legislative level then the issue of imposing a penalty, appears for a committed prohibited act. Since the beginning of human history, the penalty of imprisonment has evolved from a factor of repression or retaliation to humane treatment of people during isolation when in jail. Previous experience shows that the very idea of imprisonment was not sufficient to achieve the goals pursued by the legislator, i.e., to restore to society a man. In particular transformation of a criminal into a free human living in accordance with the law. Therefore, along with the dynamic progress of societies, the need for far-reaching re-

forms was noticed on the basis of capability. Humanizing the approach to the penalty of deprivation of liberty found itself in the orbit of interest of representatives of many scientific disciplines including law, philosophy, sociology, and psychology. Hence, after many years of experience in the area of criminal law, the issue of parole appears to be one of the basic pillars of a democratic state driven by state of law. The issue of conditional release (parole) exists in the doctrine of Polish law as well. At last, the efforts of many generations of outstanding researchers have resulted in the emergence of conditional release in the substance law as an important element in the process of human rehabilitation. It is important that this process continues.

Keywords: parole (conditional release); resocialization; imprisonment history; penitentiaryism

Wprowadzenie

Instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności jest ściśle powiązana z dziejami kary pozbawienia wolności. Od niepamiętnych czasów człowiek osądzony i uwięziony za popełniony czyn przestępczy tęsknił za wolnością. „Wolność – jak pisze Andrzej Bałandynowicz – jest jedną z naczelných kategorii aksjologicznych, do której zmierza każdy człowiek i które zakresem znaczeniowym obejmuje zarówno elementy przedmiotowe, jak i przeżywane stany psychiczne”¹. Perspektywa skazanego na odzyskanie wolności często zależała od kaprysu władcy bądź społeczności lokalnej. Ewolucja kary pozbawienia wolności sprawiła, że na przestrzeni wieków dostrzeżono pewną niesprawiedliwość w karaniu sprawcy przestępstwa. Ta niesprawiedliwość polegała na wymierzaniu surowej kary, często niewspółmiernej do popełnionego czynu przestępczego. Rozwój nowoczesnego społeczeństwa oraz postęp cywilizacyjny, sprawił, że surowy odwet na sprawcy przestępstwa został zhumanizowany, innymi słowy od polityki represyjnej, która nie spełniła swojej roli wychowawczej po oddziaływania resocjalizacyjne mające na celu przywrócenie przestępcy społeczeństwu. W ramach tej polityki, ewolucja warunkowego przedterminowego zwolnienia na przestrzeni lat wpisywała się idealnie. W zależności od nastrojów społecznych albo jest zaostrzona albo liberalna². Obecnie polityka stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia w państwach europejskich czy anglosaskich jest na porządku dziennym. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że doświadczenia europejskie i anglosaskie w przedmiocie warunkowego zwolnienia z reszty kary były i są przedmiotem badań i zainteresowania polskich badaczy³. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie w sposób syntetyczny genezy, rozwoju i charakteru prawnego warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności.

¹ A. Bałandynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2011, s. 127; Por. Idem, *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002 s. 57-58.

² Ibidem, *Probacja. Resocjalizacja...*, s. 186. Autor pisze, że: „utrzymanie konserwatywnego kursu wszelkich zmian legislacji karnej odbiera osobom szansę na skorzystanie z sankcji nieizolacyjnych”.

³ Szerzej na ten temat: G. Chrószcz, *Kształtowanie się podstaw prawnych instytucji warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności w Polsce (1918-1997)*, „The Prison Systems Review” 2020, nr 109, *passim*.

ści od czasów najdawniejszych na tle ewolucji stosowania kary pozbawienia wolności. Druga część pracy zawiera różne poglądy uczonych na bazie doświadczeń pracy ze skazanymi w Anglii, Stanach Zjednoczonych oraz niektórych państwach europejskich.

Z uwagi na bardzo szeroki zakres omawianego zagadnienia, konieczna była koncentracja na najbardziej istotnych kwestiach z uwzględnieniem orędowników, którzy w swych wysiłkach i działaniach głoszą potrzebę stosowania instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności.

1. Od kary pozbawienia wolności do warunkowego przedterminowego zwolnienia

Początki instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności sięgają bardzo odległych czasów. Dla zrozumienia genezy kształtowania się tej instytucji ważne jest prześledzenie w gruncie rzeczy historii kary. Historia ta zaczyna się od czasów najdawniejszych, czyli powstawania i kształtowania się społeczności ludzkich. Wszędzie tam, gdzie pojawiał się czynnik relacji międzyludzkich, pojawiała się także instytucja władzy lub organizacji. W konsekwencji dalszego rozwoju stosunków międzyludzkich pojawiała się także potrzeba określenia praw i zasad ogólnospołecznych. Przestrzeganie i ochrona praw jednostki, była zawsze w centrum uwagi elity władzy, która karała tych, którzy nie potrafili się dostosowywać i przestrzegać reguł obowiązujących w danej przestrzeni społecznej. W efekcie wraz rozwojem instytucji społeczno-politycznych, co warto w tym miejscu podkreślić, pobyt w więzieniu był tymczasowym środkiem na drodze do głównego ukarania.

W celu unormowania i zcentralizowania życia społeczno-politycznego, Kodeks Hammurabiego zajmuje szczególne miejsce w rozwoju historii ludzkości. Był pierwszym aktem prawnym w którym uregulowano zasady sprawiedliwego odwetu za popełnione przestępstwo. Słynna zasada oko za oko, ząb za ząb, pojawia się także w Biblii. W okresie starożytności w społeczeństwach Chin, Egiptu, Grecji czy Rzymu z niezwykłą surowością karano tych, którzy dopuszczali się różnych przestępstw. Pobyt w więzieniu, i tu warto dodać - w bardzo niehumanitarnych warunkach, sprawcy przestępstwa była odwetem za popełniony czyn, który wyrządził społeczeństwu. W starożytnej Grecji filozofowie jak Arystoteles, Platon czy Hipokrates w swoich rozważaniach podjęli także temat genezy przestępstwa. I tak: Arystoteles skłaniał się w swoich badaniach do tezy, że człowieka pcha do popełnienia przestępstwa namiętność, Platon uważał, że złoczyńca to człowiek chory, ale popełniony czyn nie zwalnia go z odpowiedzialności przed wymiarem sprawiedliwości. Jak podają źródła, widział on potrzebę podziału więzień na śledcze i karne⁴. Te pierwsze miały być przeznaczone dla obwinionych, z kolei drugie dla odbywających karę więzienia. W swoich rozważaniach dostrzegł także potrzebę powołania ośrodka dla sprawców młodocianych. Z kolei Hipokrates uważał, że każde popełnione przestępstwo przez człowieka wynika z jego głupoty. W starożytnym Rzymie, kolebce prawa karnego, jako kryterium

⁴ H. Machel, *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 11; Por. J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982, s. 32; B.B. Szczygieł, *Zezwolenia na czasowe opuszczanie zakładu karnego w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2013, s. 17.

sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności przyjęto status społeczny człowieka. Inną była kara przewidziana dla obywatela rzymskiego, dla żołnierza i niewolnika. Szczególnie dla tej ostatniej warstwy, najniżej usytuowanej w hierarchii społeczeństwa rzymskiego, kary były najsurowsze: prace w kopalniach, przy budowie dróg, po służbę na galrach⁵.

W okresie średniowiecza, a później w okresie renesansu, w doktrynie odbywania kary pozbawienia wolności nic się nie zmieniło. W dalszym ciągu pokutowała definicja, że przestępców należy bardzo surowo karać. Miejsca, w których zamykano złoczyńców, to lochy lub wieże dolne lub górne, gdzie w celach pozbawionych dopływu świeżego powietrza, światła czy pożywienia, za pomocą wyrafinowanych tortur zmuszano więźnia do przyznania się do zarzucanej mu winy⁶. Taka kara miała na celu wzięcie odwetu i odpłaty na sprawcy przestępstwa. „Do końca XVI w. – pisze L. Rabinowicz - więzienia były najczęściej narzędziem zemsty, miejscem tortur, kaźni, znęcania się nad niewinnymi”⁷. Jak słusznie stwierdził francuski myśliciel Michael Foucault, „więzienie to rozwiązanie odrażające, choć bez niego nie możemy się obejść”⁸.

2. Początki warunkowego przedterminowego zwolnienia

Po wielu latach prób i błędów dostrzeżono i zauważono potrzebę pracy z więźniami. Na bazie licznych doświadczeń z przestępcami podjęto ideę pracy wychowawczej. Pierwsze próby podjęto w Anglii w Bridewell. Był to zakład poprawczy i karny przeznaczony dla młodocianych przestępców. Cel jaki sobie postawiono była poprawa zachowania przestępcy poprzez wyrobienie u niego nawyku pracy. W 1595 roku w Amsterdamie powstał podobny zakład karny dla mężczyzn, a rok później dla kobiet. Głównym celem, podobnie jak w Anglii, była poprawa przestępców, środkiem tym była praca. Pośrednim skutkiem tych działań było także potrzeba ograniczenia włóczęgostwa. Jak podają źródła, w 1603 roku zbudowano na terenie więzienia pomieszczenie, które architekturą przypomina późniejsze więzienia⁹. Nocą więźniowie byli zamykani w celach, a porze daytime wykonywali wspólnie zlecone prace i naukę. Jak słusznie odnotowano w literaturze, mamy tutaj początki pracy wychowawczej w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności¹⁰. Idea naprawy moralnej złoczyńców także docierała do innych zakątków Europy. W 1703 roku po kierownictwem papieża Klemensa XI został założony przytułek San Michele. Miejsce przeznaczone dla niepełnoletnich przestępców, którzy w porze nocnej byli umieszczani w osobnych celach, a w dzień wspólnie pracowali i uczyli się zawodu, bez prawa do porozumiewania się. W 1775 roku został założony zakład penitencjarny w Gandawie. Jego pomysłodawcą był burmistrz miasta, hrabia Vilain. Był to kolejny krok milowy w historii rozwoju więziennictwa, który zapoczątkował rozwój systemu celkowego. Jako motto

⁵ J. Śliwowski, op. cit., s. 32.

⁶ Ibidem, s. 49-50.

⁷ M. Machel, op. cit., s. 12 [za:] L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933, s. 15.

⁸ M. Foucault, *Nadzorować i karać: narodziny więzienia*, Warszawa 1993, s. 277.

⁹ H. Machel, op. cit., s. 12; J. Śliwowski, op. cit., s. 34-35.

¹⁰ H. Machel, op. cit., s. 12; J. Śliwowski, op. cit., s. 36.

w tym zakładzie karnym przyjęto odnowę moralną poprzez pracę. Na podstawie obserwacji zauważono, że poprzez pracę można stymulować pozytywne bodźce w przemianie przestępcy. Kolejnym novum było wprowadzenie w więzieniu klasyfikacji przestępców, aby zapobiec ich wzajemnej demoralizacji. W nocy byli zamykani w osobnych celach, a w dzień wspólnie pracowali z zakazami całkowitego milczenia. Na bazie doświadczeń czerpanych z więzienia w Gandawie niektóre rozwiązania były wykorzystywane w innych państwach¹¹.

3. Poglądy na temat warunkowego przedterminowego zwolnienia

Nieustanny rozwój więziennictwa i pracy nad ideą przywrócenia przestępcy społeczeństwu były tematem zainteresowania penitencjarzystów. Wybitny znawca i teoretyk więziennictwa, Anglik John Howard (1726-1792), po wielu latach badań i obserwacji w swoim dziele pt. *O stanie więzień* zwracał uwagę na element odnowy religijnej jako istotny czynnik w postępowaniu ze skazanym. Zalecał także wykorzystanie i angażowanie skazanych do różnych prac, czy też upowszechniania nauki w zakładzie karnym. Jego pomysły zostały przeniesione na grunt amerykańskiego więziennictwa za sprawą Benjamina Franklina¹². Jego poglądy i wpływ na rozwój więziennictwa oraz polepszenia losu skazanego sprawiły, że potomni nazwali go „międzynarodowym wielkim inspektorem więziennictwa”¹³. W podobnym tonie wypowiadał się angielski prawnik i filozof, Jeremy Bentham (1748-1832), na kartach swojego dzieła pt. *Panoptyk, czyli dom dozoru*. Bentham był także zwolennikiem pogłębionej pracy wychowawczej ze skazanym na poziomie resocjalizacji, a nie represji¹⁴.

Kolejnym krokiem milowym w stronę poprawy losu skazanych były koncepcje francuskiego penitencjarzysty Karola Lucasa. Podczas swojej wieloletniej pracy jako inspektor generalny więziennictwa francuskiego opublikował pracę pod tytułem *O reformie więzień*. W dziele tym zawarł tezy, które pozostają do dzisiaj aktualne. Mianowicie wskazywał, że powinno się do pracy ze skazanymi kierować ludzi wykształconych (nauczyciele), zwracał uwagę na właściwą klasyfikację osadzonych oraz potrzebę zatrudnienia przestępców. Jak pisze Jerzy Śliwowski, był „rzecznikiem uspołecznienia więźnia poprzez racjonalne wykonana karę pozbawienia wolności”¹⁵. Za przełomowy moment w rozwoju karania uznaje się dzieło włoskiego prawnika markiza Cesarego Beccaria, hr. de Bonesana (1738-1794) pt. *O przestępstwach i karach*. Ten niewielki traktat, wydany w 1764 roku początkowo anonimowo, wywołał ogromną burzę na temat karania przestępców. Literat dzięki nowatorskiemu podejściu zyskał popularność wśród najwybitniejszych ludzi epoki. Autor postu-

¹¹ J. Śliwowski, op. cit., s. 38.

¹² Idem, s. 15. Jak podaje autor, Kwakrowie nazwali więzienie *penitentiary house*, czyli domem pokuty. Następnie przyjęto tam określenie *penitencjarny*, w znaczeniu: poprawczy, wychowawczy.

¹³ J. Śliwowski, op. cit., s. 39.

¹⁴ Ibidem, s. 39-40; Zob. H. Machel, op. cit. 15; A. Baładynowicz, *System probacji w Polsce – diagnoza i kierunki zmian w polityce kryminalnej*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, (red.) H. Machel, Gdańsk 2006, s. 53; A. Baładynowicz, *Probacja. Resocjalizacja...*, s. 108; W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1986, s. 42-43.

¹⁵ J. Śliwowski, op. cit., s. 41.

lował, że kara powinna być adekwatna do popełnionego przestępstwa, a także nieuchronna, dostosowana do obowiązującego prawa¹⁶. Owe postulaty stały się kierunkowskazem dla reformatorów prawa karnego.

W tym miejscu nie sposób się nie zgodzić z argumentem Henryka Machela, że system celkowy cechowały niepowodzenia wychowawcze, ale tym samym zmuszał on do poszukiwania lepszych metod i rozwiązań w resocjalizacji skazanego¹⁷.

4. Geneza warunkowego przedterminowego zwolnienia w USA

Równolegle z rozwojem systemu penitencjarnego w Europie w XVIII w. także Amerykanie budowali swoje więziennictwo. Jak na kontynencie europejskim, tak i tutaj podstawą pracy ze skazanym była jego odnowa religijna. Było to związane z ruchem religijnym, a ściślej rzecz ujmując z doktryną Kwaków¹⁸. W ich doktrynie uważano, że samotność więźnia, połączona z czytaniem Biblii, pomoże człowiekowi zrozumieć błędy, które popełnił i uświadomić sobie, co skłoniło go do popełnienia przestępstwa. Czas spędzony w więzieniu miał na celu odnowę moralną złoczyńcy, który w wyniku przemiany wewnętrznej ponownie wróci na łono społeczeństwa. Pierwszym modelem systemu celkowego było całkowite odosobnienie skazanego poprzez osadzanie go w pojedynczej celi. W 1790 roku powstało pierwsze więzienie celkowe w Walnut Street w Filadelfii. Skazany, w odosobnieniu mając do dyspozycji tylko Biblię, miał przemyśleć swoje zachowanie i wyrządną ofierze krzywdę. Po pewnym czasie wprowadzono pewne zmiany architektoniczne, które zastosowano w stanie Pensylwania. Jednak system pensylwańsko-filadelfijski łączył wspólny mianownik: osadzeni byli zamykani w odosobnieniu w pojedynczych celach. Z uwagi na degradację skazanych pojawiła się fala krytycznych komentarzy. W efekcie w 1826 roku powołano do życia więzienie w Auburn, od którego przyjęło nazwę system auburnski. W odróżnieniu od systemu pensylwańsko-filadelfijskiego wprowadził wspólną pracę osadzonych, ale z zakazem mówienia. W celu zapewnienia dyscypliny i porządku w zakładzie karnym wprowadzono surowe kary dyscyplinarne¹⁹. Na koniec warto przypomnieć, że wraz z rozwojem systemu progresji, której celem powinno być uspołecznienie więźnia, a nie izolacja, pojawia się ona jako zagadnienie warunkowego zwolnienia w amerykańskim systemie wyroków nieoznaczonych. Jak podaje literatura, system został wprowadzony w stanie Nowy York w roku 1877²⁰. W amerykańskim systemie prawnym wyróżniono wyroki nieoznaczone i oznaczone. Pierwszy charakteryzował się tym, że sąd orzekał o karze pozbawienia wolności, oznaczając koniec kary przewidziany ustawowo maksimum dla danego przestępstwa. Natomiast w przypadku wyroków

¹⁶ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Łódź 2014, s. 117.

¹⁷ H. Machel, op.cit., s. 16. Autor pisze expressis verbis: „O zaniechaniu idei wychowania przestępcy w warunkach penitencjarnych nie było już mowy”.

¹⁸ H. Machel, op. cit., s. 14.

¹⁹ Idem, s. 14-15. Autor pisze, że na porządku dziennym były m.in. kary dyscyplinarne takie jak: pobudka skazanego poprzez polewanie lodowatą wodą, ciemna cela o wodzie i chlebie, drewniany koń; Zob. też J. Śliwowski, op. cit., s. 41.

²⁰ P. Wiktorska, *Czekając na wokandę. Warunkowe przedterminowe zwolnienie młodocianych*, Warszawa 2010, s. 21.

oznaczonych sąd wyznaczał jedynie minimum i maksimum kary. Decyzję o zakończeniu kary przez więźnia pozostawiono dyrekcji zakładu karnego. Decyzja administracji zakładu karnego o zwolnieniu skazanego z jednostki penitencjarnej nazywano warunkowym zwolnieniem. Przytoczone systemy prawne cechowała wspólna zasada, że o zwolnieniu skazanego z zakładu karnego było uwarunkowane postępami skazanego w procesie resocjalizacji²¹. Reasumując, główny nacisk kładziono nie na działalność wychowawczą tylko represyjną.

5. Geneza warunkowego przedterminowego zwolnienia w Anglii

Jak słusznie uważają badacze, ojczyzną instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia była Anglia²². Genezę wiąże się z rozwojem instytucji deportacji, która nie miała jeszcze nic wspólnego z warunkowym przedterminowym zwolnieniem. Głównym celem była ochrona społeczeństwa przed przestępcami, których wydalano poza terytorium Wielkiej Brytanii do zamorskich kolonii z jednoczesnym nakazem stałego przebywania w określonym miejscu. Złamanie tego zakazu przez skazańca pociągało za sobą nieuchronną karę śmierci²³. Jak wspomniano wyżej, w literaturze przedmiotu podkreśla się, że początki instytucji warunkowego zwolnienia sięgają już XIV w., czasów panowania króla Edwarda III (1327-1377). Wówczas wykształcił się w Anglii zwyczaj, że król w drodze łaski zamieniał karę śmierci na karę zesłania²⁴. Akt łaski miał charakter warunkowy. Powrót do ojczyzny wiązał się z wykonaniem kary śmierci.

Wielkie odkrycia geograficzne przyczyniły się do poszerzania wiedzy o ówczesnym świecie, ale także znacząco miały wpływ na rozwój nauki, sztuki i przemysłu. Poważne zmiany zachodziły także w życiu nie tylko politycznym, ale nade wszystko społecznym. Państwa i miasta korzystały na handlu z Nowym Światem. W poszukiwaniu lepszego życia do miast napływały ogromne masy ludności. Od początku XVI w. Anglia wysuwa się na czoło państw aspirujących do mocarstwa kolonialnego. W wyniku rewolucji przemysłowej terytoria zamorskie potrzebowały taniej siły roboczej. Miasta angielskie wówczas borykały się z problemem przestępczości. Przemiany społeczne spowodowały wzrost bezrobocia, a to skutkowało poważnymi problemami z kontrolą społeczną ogromnej rzeszy ludzi szukających zajęcia²⁵. Brak pracy spowodował, że bardzo często ludzie utrzymywali się z popełniania przestępstw. Pomimo stosowania surowych kar nie udało się zredukować przestępczości. Aby ograniczyć bezrobocie, równoznaczne wtedy z włóczęgostwem, przyjęto

²¹ Ibidem, s. 21; Zob. J. Lachowski, *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2010, s. 20-21; Por. W. Rodakiewicz, *Warunkowe zwolnienie młodocianych z reszty kary pozbawienia wolności*, Wrocław 2005, s. 110.

²² P. Wiktorska, op. cit., s. 19; Zob. A. Tobis, *Funkcje warunkowego zwolnienia i jego podstawy w prawie porównawczym*, Poznań 1971, s. 7.

²³ J. Lachowski, op. cit., s. 1. Autor stwierdza, że z historycznego punktu widzenia poprzedniczką deportacji była banicja, którą zasadniczą funkcją także była ochrona społeczeństwa przed przestępcami; Zob. A. Tobis, op. cit., s. 8.

²⁴ Zob. W. Rodakiewicz, op. cit., s. 108. Por. A. Tobis, op. cit., s. 8; P. Wiktorska, op. cit., s. 19.

²⁵ J. Lachowski, op. cit., s. 2; Zob. A. Tobis, op. cit., s. 8

w 1547 roku Akt o włóczęgostwie²⁶, na mocy którego sądy mogły karać i skazywać bezrobotnych lub tych, którzy nie chcieli pracować, na przymusową deportację do kolonii angielskich, co równoznaczne było z niewolnictwem. W efekcie tych zmian już za czasów panowania Karola II Stuarta (1630-1685) deportacja znalazła się jako kara tuż obok kary śmierci, zesłania na galery, więzienia czy grzywny²⁷. Deportowany skazany podlegał jurysdykcji plantatorów, u których pracował, którzy mogli zmuszać go do posłuszeństwa i pracy. Skazany dopiero po odbyciu orzeczonej kary deportacji był uwalniany przez właściciela majątku, w którym był skierowany do pracy. Uzyskanie niepodległości przez Stany Ameryki Północnej, a także intensywny rozwój niewolnictwa, spowodowały, że Anglia zaczęła poszukiwać nowych miejsc na deportację skazanych. W 1770 roku James Cook odkrył Australię, co spowodowało, że jako kolonia angielska została wyznaczona na miejsce deportacji i zsyłek więźniów²⁸. Miejscem docelowym dla skazanych była wyspa Norfolk Island. Tamtejsze trudne warunki bytowe, nieludzkie traktowanie i choroby spowodowały, że często dochodziło do buntów skazanych²⁹. W celu rozładowania napięcia wśród zesłańców, w 1790 roku władze upoważniły gubernatora do złagodzenia kary tym, którzy sumiennie i rzetelnie pracowali i nie stwarzali problemów natury wychowawczej. Ówczesną datę uważa się za początek narodzin instytucji warunkowego zwolnienia³⁰. Pomimo obietnicy ułaskawienia, nadania własności ziemskiej, skazanych bardziej interesował powrót do Anglii niż pobyt w Australii³¹.

6. Warunkowe przedterminowe zwolnienie w ujęciu Aleksandra Maconochiego i Waltera Croftona

Początek XIX w. spowodował nasilenie krytyki deportacji więźniów do kolonii angielskich. W społeczeństwie angielskim pojawili się ludzie, którzy uważali, że państwa nie stać na deportację więźniów, ponieważ generują olbrzymie koszty, a zesłanie jest zbyt łagodną karą. Powoływali się na argument, że przestępczość drastycznie nie spada. Z kolei druga grupa twierdziła, że należy traktować skazańców w sposób bardziej humanitarny. Z uwagi na liczne głosy krytyki w społeczeństwie angielskim, poproszono kapitana Aleksandra Maconochiego o zbadanie sprawy deportowanych więźniów do kolonii karnej. W swoim raporcie do władz Maconochie zwrócił uwagę na stosowanie nieefektywnego i surowego systemu pracy ze skazanymi. W raporcie Maconochie kierował się poglądami

²⁶ J. Lachowski, op. cit., s.2-3. Jak podaje autor, uchwalony akt o włóczęgostwie został szybko uchylony, nie mniej jego niektóre rozwiązania zostały przywrócone w 1597 r. przez ustawodawstwo deportacyjne.

²⁷ Por. W. Rodakiewicz, op. cit., s. 108. Autor podaje, że prawo zmiany kary śmierci na karę zesłania przyznano sędziom, a nie królowi. Idem, [za:] L. Rabinowicz, op. cit., s. 55-56. Sam skazany mógł wnosić o zmianę orzeczonej kary śmierci na deportację.

²⁸ A. Tobis, op. cit., s. 7.

²⁹ J. Lachowski, op. cit., s. 5. Jak pisze autor, na wyspie była szubienica, która pełniła funkcję odstraszającą.

³⁰ Ibidem, s. 5. Zob. W. Rodakiewicz, op. cit., s. 108.

³¹ J. Lachowski, op. cit., s. 5. Autor pisze, że w celu rozładowania napięcia w kolonii karnej stosowano instytucję ułaskawienia bezwarunkowego, która została szybko zakazana i wprowadzono ułaskawienie warunkowe, zwane inaczej urlopem warunkowym (the ticket-of-leave). Urlop warunkowy trwał przez cały okres poprawnego zachowania skazanego, chyba, że król angielski postanowił inaczej, Zob. A. Tobis, op. cit., s. 7.

nurtu postępowo-humanitarnego, który od XVIII w. krytycznie wypowiadał się na temat celów kary. Wspomniany już wyżej jej czołowy przedstawiciel, C. Beccaria, postulował, że kara śmierci nie może być elementem odstraszenia, czy efektem surowych kar niewspółmiernych do popełnionych przestępstw³². W efekcie wyżej wymienione postulaty spowodowały, że wymiar sprawiedliwości w Anglii ograniczył stosowanie kary śmierci, poprzez stosowanie aktu łaski w postaci deportacji. Tak więc poglądy przedstawicieli klasycznej szkoły prawa karnego były zbieżne z poglądami Maconochiego i zakładały, że człowiek jako istota rozumna musi ponosić odpowiedzialność za swoje czyny, a społeczeństwo ma prawo do karania przestępców. Tak więc odstrasząca funkcja kary nie upoważnia do „stosowania kar niehumanitarnych, okrutnych oraz niesprawiedliwych”³³. W połowie XIX w. na fali krytyki klasycznego nurtu prawa karnego, dotyczącego problemu przestępstwa i kary, wyłonił się ruch określany w prawie karnym jako szkoła pozytywna lub socjologiczna. Według jej przedstawicieli „sprawca przestępstwa nie jest tu traktowany jako jednostka posiadająca wolę dokonywania wyborów pomiędzy własnymi zachowaniami, ale jako zdeterminowana przez różnorodne czynniki częśćka, uwikłana w złożone sieci społecznych warunków i zależności. Indywidualizm pozytywizmu prawnego każe oceniać osobę sprawcy jako człowieka o określonych atrybutach osobowościowych, ukształtowanych przez czynniki genetyczne, ale i socjalizacyjne, osłabianych lub wzmacnianych podczas procesu zdobywania życiowego doświadczenia”³⁴. Warto w tym miejscu podkreślić, że wspólnym mianownikiem dla przytoczonych powyżej poglądów był człowiek, w tym przypadku skazany, którego trzeba poprzez naukę, pracę ponownie przywrócić do życia w społeczeństwie.

Tak więc kiedy w 1840 roku Maconochie został dyrektorem angielskiej kolonii w Norfolk Island, wprowadził tam kreskowy lub też zwany markowym system odbywania kary podległym mu skazanym. Nowatorski system polegał na przyznawaniu punktów-kreszek skazanemu za poprawne zachowanie jako formy wynagrodzenia za ciężką pracę. Zdobywanie punktów przez zesłańca miało na celu dostęp do różnego rodzaju ulg i nagród³⁵. Skazany podczas pobytu w kolonii karnej był odtąd traktowany nie jak niewolnik ale jak pracownik. Ten pionierski system spowodował, że skazani uczyli się odpowiedzialności, dyscypliny, pracy w grupie. Jednocześnie dawał on nadzieję skazanemu, że przy zmianie swojego zachowania i stylu życia może skrócić karę pozbawiania wolności. Jak stwierdził A. Maconochie, „kiedy człowiek dzierży klucz swego własnego więzienia,

³² C. Beccaria, op. cit., s. 143; Zob. S. Duda, *Szafot, chłosta, pohańbienie*, „Gazeta Wyborcza. Ale Historia”, 28.11.2016, nr 48, s. 2-3. Pod wpływem lektury Beccarii, książkę tokański Piotr Leopold Habsburg w 1869 r. zakazał w Toskanii stosowania kary śmierci i nakazał ograniczyć stosowania tortur.

³³ J. Lachowski, op. cit., s. 8. Zob. P. Wiktorska, op. cit., s. 13-14. Bliżej na ten temat: K. Linowski, *Warunkowe zwolnienie w teorii i praktyce penitencjarnej*, Ostrowiec Świętokrzyski 2005, s. 26. Autor przytacza poglądy innego przedstawiciela tegoż nurtu jakim był Jeremy Bentham, który był zwolennikiem koncepcji kary sprawiedliwej i nieuchronnej odpłaty za popełnione przestępstwo.

³⁴ P. Wiktorska, op. cit., s. 15.

³⁵ Szerzej na ten temat: J. Lachowski, op. cit., s. 9. Zgromadzone punkty, skazany mógł je wymienić na żywność lub skrócić swój pobyt w kolonii karnej (10 punktów równało się skróceniu kary o 1 dzień). Zob. P. Wiktorska, op. cit., s. 20; W. Rodakiewicz, op. cit., s. 109; K. Linowski, op. cit., s. 29; H. Machel, op. cit., s. 16; A. Tobis, op. cit., s. 8.

szybciej zdecyduje się umieścić go w zamku”³⁶. Innymi słowy los skazanego był w jego rękach. Istotą tego systemu punktowego było polepszanie sytuacji skazanego, które było uzależnione od jego postępowania i zachowania. Maconochie w swoim systemie progresywnym wprowadził następujące etapy: etap pierwszy - skazany pracował pod pełnym nadzorem, w drugim pracował w grupach sześćoosobowych, a kolejny etap to otrzymanie wolności na określonym terytorium i ostatni, oznaczał udzielenie warunkowego zwolnienia, z obowiązkiem przebywania w miejscu swego zamieszkania, informowania policji, przestrzegania prawa. Niewątpliwy sukces odniesiony przez Maconochiego spowodował, że spotkał się z życzliwym przyjęciem przez społeczeństwo i wywarło ogromny wpływ na kształtujące się systemy penitencjarne w Europie.

W 1854 roku praktykę progresywnego systemu odbywania kary zaproponowana przez Maconochiego została w niewielkim stopniu zmodyfikowana przez Waltera Croftona, naczelnego dyrektora więziennictwa irlandzkiego³⁷. Zaproponował trzy etapy odbywania kary pozbawienia wolności. Etap pierwszy - odosobnienie skazanego, następnie etap ciężkiej pracy i wreszcie etap izolacji w warunkach półwolnościowych. Etap ten kończył się udzieleniem skazanemu warunkowego zwolnienia, a po pozytywnej próbie, równającej się okresowi pozostałej części do odbycia kary, całkowitą wolność³⁸. W takim kształcie system irlandzki został z powodzeniem przyjęty przez większość państw europejskich³⁹.

Zakończenie

Analizując system prawny europejski czy anglosaski na przestrzeni wieków, można sformułować twierdzenie, że w wyniku ewolucji kary pozbawienia wolności ukształtowała się instytucja warunkowego zwolnienia. Nie ulega wątpliwości, że instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności pełni ważną rolę w przestrzeni prawa polskiego. Kształtuje ona, nie tylko w Polsce, ale i w wielu państwach, politykę penitencjarną oraz karną. W zależności od nastrojów społecznych, polityka udzielania warunkowego zwolnienia była i jest uzależniona od sytuacji politycznej. Na przykładzie Polski ta praktyka była i jest szczególnie widoczna. W przypadku zaostrzania przepisów prawa karnego materialnego, polityka udzielania warunkowego zwolnienia jest dostosowywana do potrzeb politycznych. Samo społeczeństwo często wyraża pogląd, że przestępcy, którzy dopuścili się wyjątkowo niehumanitarnych czynów, nie zasługują na szansę resocjalizacji. Już w XIX wieku Julian U. Niemcewicz pisał bez ogródek: „w kodeksach karnych wszystkich narodów Europy zachował się jeszcze duch mściwości i krwiożerstwa, smutny owoc surowości i barbarzyństwa dawnych czasów”⁴⁰. Taka represyjna polityka

³⁶ Cyt. za J. Lachowski, op. cit., s. 9.

³⁷ H. Machel, op. cit., s. 17; A. Tobis, op. cit., s. 8.

³⁸ A. Tobis, op. cit., s. 8.

³⁹ Idem, s. 9. Autor podaje, że warunkowe zwolnienie pojawiło się najwcześniej w Hiszpanii w 1843 r. Później dotarło do państw niemieckich: Saksonia – 1862, Brunszwik – 1864, potem Austria – 1866, Rzesza Niemiecka – 1871, Dania – 1873, Holandia – 1881, Francja – 1885, Belgia – 1888, Włochy – 1889, Rosja – 1909, USA – 1883; Zob. J. Lachowski, op. cit., s. 51-75.

⁴⁰ J. U. Niemcewicz, *Memoriał o nowym systemie więzień ustanowionym w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 1962, s. 37.

państwa często prowadzi do sytuacji, w której sens oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych mija się z celem. Kolejnym etapem represyjnej polityki państwa jest sytuacja, w której pojemność więzień w Polsce osiąga krytyczną granicę. W konsekwencji prowadzi to frustracji wśród skazanych, którzy nie widzą perspektyw na wcześniejsze opuszczenie więzienia, co często prowadzi do wzrostu samookaleczeń, znęcania się psychicznego i fizycznego, czy nawet zagrożenia buntu osadzonych⁴¹. Tak więc umiejętna polityka penitencjarna w stosowaniu udzielania warunkowego przedterminowego zwolnienia pozwala zapanować nad populacją osadzonych w więzieniach. Oczywiście samo „dobre zachowanie” w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności nie uprawnia skazanego do skorzystania z dobrodziejstwa tej instytucji. Jak słusznie zauważono w literaturze przedmiotu, warunkowe zwolnienie nie jest prawem nabytym⁴². Uprawnienia do ubiegania się przez skazanego o warunkowe przedterminowe zwolnienie są obwarowane poprzez przesłanki formalne i materialne w kodeksie karnym materialnym. Niemniej warto w tym miejscu podkreślić, że sprawcy najcięższych przestępstw, skazani na karę 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności, mają szansę, po spełnieniu przesłanek formalnych i materialnych, wyjść na wolność dzięki instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności. Wydaje się pewne, że transakcje korzyści dla obu stron wychodzą na plus. Skazanemu daje się nadzieję, że jeśli zrozumie swój błąd, który pchnął go do popełnienia przestępstwa i zmieni swoje życie, może otrzymać kolejną szansę od społeczeństwa. Z kolei do społeczeństwa płynie informacja, że resocjalizowany przestępca, oprócz walorów wychowawczych, jest o wiele tańszy w utrzymaniu na wolności (np. dzięki zarabianiu na swoje utrzymanie) niż gdyby był utrzymywany przez wiele lat w zakładzie karnym⁴³. Wreszcie, czy nie ma racji Victor Hugo, pisząc w *Nędznikach*, że: „kradzież chleba jest punktem wyjścia dla zatury człowieka, [...] gwałtem silniejszego na słabszym, zbrodnią społeczeństwa wobec jednostki, zbrodnią popełnianą codziennie. [...] Czy nie jest potworne, by społeczeństwo tak traktowało właśnie tych swoich członków, którzy zostali upośledzeni w przypadkowym rozdziale dóbr, a więc tych, którzy najbardziej są godni pobłażania?”.

Bibliografia

1. Bałandynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2011.
2. Bałandynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002.

⁴¹ A. Bałandynowicz, *Probacja. Resocjalizacja...*, s. 144.

⁴² A. Jaworska-Wieloch, *Odwołanie warunkowego zwolnienia*, Katowice 2016; s. 112 i nast. Por. S. Lelental, *Stosowanie warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, (red.) H. Machel, Gdańsk 2006, s. 150.

⁴³ H. Wantuła, *Problematyka alternatyw dla kary pozbawienia wolności-jak zmniejszyć wielkość populacji więziennej*, [w:] *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, (red.) B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak, Warszawa 2001, s. 247.

3. Bałandynowicz A., *System probacji w Polsce – diagnoza i kierunki zmian w polityce kryminalnej*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce-w poszukiwaniu skuteczności*, (red.) H. Machel, Gdańsk 2006.
4. Beccaria C., *O przestępstwach i karach*, Łódź 2014.
5. Chrószcz G., *Kształtowanie się podstaw prawnych instytucji warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności w Polsce (1918-1997)*, „The Prison Systems Review” 2020, nr 109.
6. Duda S., *Szafot, chłosta, pohańbienie*, „Gazeta Wyborcza - Ale Historia” nr 48 z 28.11.2016.
7. Foucault M., *Nadzorować i karać: narodziny więzienia*, Warszawa 1993.
8. Lachowski J., *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2010.
9. Lelental S., *Stosowanie warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce-w poszukiwaniu skuteczności*, (red.) H. Machel, Gdańsk 2006.
10. Linowski K., *Warunkowe zwolnienie w teorii i praktyce penitencjarnej*, Ostrowiec Świętokrzyski 2005.
11. Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.
12. Niemcewicz J.U., *Memoriał o nowym systemie więzień ustanowionym w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 1962.
13. Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933.
14. Szczygieł G.B., *Zezwolenia na czasowe opuszczanie zakładu karnego w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2013.
15. Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.
16. Świda W., *Prawo karne*, Warszawa 1986.
17. Tobis A., *Funkcje warunkowego zwolnienia i jego podstawy w prawie porównawczym*, Poznań 1971.
18. Wantuła H., *Problematyka alternatyw dla kary pozbawienia wolności – jak zmniejszyć wielkość populacji więziennej*, [w:] *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, (red.) B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak, Warszawa 2001.
19. Wiktorska P., *Czekając na wokandę. Warunkowe przedterminowe zwolnienie młodocianych*, Warszawa 2010.

Dane kontaktowe

Grzegorz Chrószcz, grzegorz.chroszcz@pwsz.raciborz.edu.pl

Magdalena de Rooy

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W GOSPODARCE CYFROWEJ. OPTIMALIZACJA OPERACJI LOGISTYCZNYCH POPRAZ BUDOWANIE WSKAŹNIKÓW EFEKTYWNOŚCI EKONOMICZNEJ

Streszczenie (abstrakt): Dynamiczna transformacja cyfrowa sprawiła, że branża IT stała się kluczem we wdrażaniu strategii zrównoważonego rozwoju. Gospodarka oparta o dane cyfrowe zmieniła zasady funkcjonowania biznesu oraz jego otoczenia. Nowe trendy, nowe technologie, nowe oczekiwania, a wśród nich zrównoważony rozwój ekonomiczny czy odpowiedzialna produkcja rodzą wiele pytań, na które trzeba udzielić odpowiedzi: Jak zarządzać biznesem, aby funkcjonować w gospodarce cyfrowej? Czy narzędzia typu Reflex WMS wspierają optymalizację działalności? Jak współcześnie budować wskaźniki efektywności ekonomicznej?

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, Reflex WMS, efektywność ekonomiczna, optymalizacja

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN DIGITAL ECONOMY. OPTIMIZATION OF LOGISTICAL OPERATIONS BY BUILDING ECONOMIC EFFICIENT INDICATORS

Abstract: The dynamic of the digital transformation has made the IT industry a key factor in implementing the sustainable development strategy. The data-driven economy has changed the rules of business and its environment. New trends, new technologies, new expectations, and among them a sustainable economic development, a responsible production and many questions around. How to run a business to function in the digital economy? Do Reflex WMS tools support business optimization? How to build economic efficiency indicators?

Keywords: sustainable development, Reflex WMS, economic efficiency, optimization

WPROWADZENIE

Choć od kilku lat prowadzonych jest wiele badań o gospodarce opartej o dane cyfrowe, to temat ten wciąż pozostaje priorytetowy. Zmiana modelu gospodarczego, przede wszystkim w aspekcie swobody przemieszczania dóbr w skali międzykontynentalnej oraz postępu technologicznego, daje badaczom wiele nowych pól do analizy. Mimo wciąż poszukiwanych odpowiedzi na nieodkryte tematy dotyczące znaczenia gospodarki cyfrowej dla biz-

nesu już teraz wiemy, że branża technologii informacyjno-komunikacyjnych stała się kluczowa w sukcesywnym wdrażaniu przedsięwzięć biznesowych w logistyce¹.

W obrębie powyższych rozważań istotne jest podkreślenie myśli ekonomiczno-politycznej, przedstawionej przez Komisję Europejską w 2019 roku. Członkowie komisji zgodnie przyznają, że zaawansowane technologie informatyczne oraz sztuczna inteligencja to obszary przyszłości biznesu. To nowa etyka, nowy styl życia i nowy styl pracy, który ma potencjał na zwiększenie ochrony zdrowia, energii, a także środowiska. Taka cyfrowa zmiana gospodarcza, a jednocześnie wizja strategii zrównoważonego rozwoju, w efekcie końcowym powinna przynieść korzyści dla biznesu, m.in. w postaci zminimalizowanych kosztów dzięki wykorzystaniu rozwiązań systemów informatyczno-technologicznych wspomagających optymalizację działalności logistycznej².

ZAAWANSOWANE SYSTEMY INFORMATYCZNE PRZYSZŁOŚCIĄ DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W LOGISTYCE

Cyfryzacja nakłania firmy do wykorzystania coraz bardziej zaawansowanych narzędzi IT nie tylko w aspekcie realizacji misji zrównoważonego rozwoju. Nawał informacji, a także eksplozja danych cyfrowych w zakładach logistycznych, pokazuje, że kontrola danych przez człowieka byłaby nieefektywna, o ile w ogóle możliwa. Od kiedy e-umiejętności i technologia stała się fundamentem gospodarki cyfrowej, przedsiębiorstwa logistyczne, bez wykorzystania zaawansowanych systemów wspomagających zarządzanie procesami tudzież zarządzanie operacyjne, nie mogą funkcjonować. Zwyczajnie w momencie zderzenia z ilością otaczających danych, pozbawione są możliwości optymalizacji działalności, wyboru efektywnych modeli działalności, a przede wszystkim kontroli nad działalnością lub kontroli realizacji planów, także tych dotyczących stabilnego wzrostu. Warto zatem zauważyć, że systemy informatyczne w logistyce stały się podstawą kierowania biznesem funkcjonującym na podstawie założeń gospodarki cyfrowej i wzajemnie sama gospodarka cyfrowa stała się fundamentem do wykorzystania zaawansowanych systemów informatycznych. Warto tutaj dopatrzeć się swoistego rodzaju perspektywy wdrożenia zrównoważonego rozwoju poprzez systemy zarządzania logistyką³.

ZARZĄDZANIE OPERACYJNE - LOGISTYKA 2021

Nie ma znaczenia, jaką firmę logistyczną prowadzimy, efekty zarządzania operacyjnego zawsze będą odzwierciedleniem podejmowanych przez nas kroków, realizowanych zadań. W ekonomii takie stwierdzenie charakteryzuje między innymi definicja Zdzisława Jasińskiego, która brzmi następująco: „w obszarze działań operacyjnych następuje transforma-

¹ E. Radomska, *Rozwój gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego w aspekcie dynamicznych zmian w otoczeniu zewnętrznym na przykładzie Wielkiej Brytanii*, DOI: 10.26399/meip.1(64).2019.05/e.radomska, s. 113-115.

² Komisja Europejska, *Dokument otwierający debatę „W kierunku zrównoważonej Europy 2030”*, COM(2019) 22 final, Bruksela, 2019, s. 29-31.

³ Ł. Tomczyk, *Zrównoważony Rozwój w Relacji Informatyka a Społeczeństwo*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Debiut Naukowy 2010*, (red.) H. Kretek, Wydawnictwo PWSZ w Raciborzu, s. 328-329.

cja składników wejściowych w produkty końcowe, zmiana właściwości fizycznych, mechanicznych, biochemicznych przedmiotów pracy, zmiana ich miejsca w przestrzeni, zmiana postaci informacji, kształtowanie wartości”⁴. Tutaj pojawia się pytanie: jakie działania podejmować, aby dobrze zarządzać operacją logistyczną i odnosić sukcesy?

Odpowiedzi może być wiele, a każda z nich generuje następne pytanie. Nie odbiegając od głównego tematu, skupię się na zarządzaniu operacyjnym w logistyce, czyli takim, które utożsamiane jest z wykorzystaniem magazynowych narzędzi informatycznych typu WMS.

Magazynowe narzędzia typu WMS (ang. *Warehouse Management System*) są jednym z zaawansowanych rozwiązań wspierających prowadzenie działalności przedsiębiorstw na rynku logistycznym. W ekonomii systemy te definiuje się jako programy do obsługi wielu operacji logistycznych w tym samym czasie, umożliwiające wymianę danych cyfrowych, jak również do porządknej kontroli procesów w obrocie magazynowym. Między innymi z tego powodu wdrożenie WMS w zarządzanie operacyjne pozwala na budowanie wskaźników efektywności ekonomicznej, optymalizować działania, a także stwarzać możliwości stabilnego wzrostu na rynku krajowym i międzynarodowym⁵.

OPTIMALIZACJA CZY EFEKTYWNOŚĆ? A MOŻE DUET?

Stając przed wyborem między optymalizacją i efektywnością w zarządzaniu operacyjnym, należy przyrzeć się tym pojęciom bliżej. Skoro artykuł ten dotyczy operacji logistycznych, obie definicje rozważę wyłącznie w wymiarze operacyjno-ekonomicznym.

W takim ujęciu, mówiąc o efektywności w zarządzaniu logistyką, mówimy o podejmowaniu działań w sposób lepszy, dążący do maksymalizacji efektów i minimalizacji nakładów, jednak przy wykorzystaniu tego samego planu biznesowego⁶. W logistyce efektywność zarządzania operacyjnego można zmierzyć przy pomocy wskaźników KPI (ang. *Key Performance Indicators*), za pomocą których można kontrolować wybrane elementy procesów w magazynie. Do odniesienia sukcesu w tej kategorii niezbędny jest bezbłędny magazynowy system informatyczny, taki, który samodzielnie dopasuje lub nawet wskaże procesy nieefektywne, niesprawne, wymagające naprawy oraz wytyczy drogę zarządzania operacyjnego⁷.

Z kolei optymalizacja opiera się o definicję efektywności operacyjno-ekonomicznej i poprzez to nawiązuje do wyboru najbardziej efektywnego wariantu zarządzania tudzież procesu, a następnie przekształcenie go w model biznesowy. Ponadto taki model optymalizacji, bazujący na wskaźnikach efektywności ekonomicznej, zbudowanych przy pomocy

⁴ Z. Jasiński, *Istota, elementy i zasady organizacji działalności operacyjnej*, [w:] *Podstawy zarządzania operacyjnego*, (red.) Z. Jasiński, Oficyna Ekonomiczna, Kraków, 2005, s. 13-14.

⁵ W. Hołubowicz, K. Samp, *Informacja i informatyka w logistyce* [w:] *Polski Kongres Logistyczny Logistics 2008 - Nowe wyzwania - nowe rozwiązania*, Poznań, 2008 s. 61-63.

⁶ R. Wilczyński, *Pomiar efektywności a cele przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 803, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 66 (2014), s. 548.

⁷ Kontrola magazynu: wskaźniki KPI - Mecalux.pl [dostęp: 15.10.2021].

WMS, jest równoległy z odpowiedzialną realizacją celów w kierunku zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstwa logistycznego⁸.

Można więc powiedzieć, że oba te pojęcia stanowią swoistego rodzaju duet, który razem buduje system prowadzenia działalności poprzez wykorzystanie wskaźników efektywności ekonomicznej. Ponadto, optymalizacja oparta o efektywne działania stwarza możliwości realizacji planów biznesowych w zgodzie z wytycznymi zrównoważonego rozwoju strategii przedsiębiorstwa. Pojawia się więc pytanie, czy można w ogóle wybierać między optymalizacją a efektywnością operacyjną? Kwestia warta przemyślenia.

REFLEX WMS W PUNKT

Jak już wcześniej wspomniałam, zarządzanie operacyjne integruje się z rozwiązaniami systemów typu WMS, tutaj chcę przedstawić jeden z systemów do zarządzania logistyką, a poprzez to odpowiedzieć na pytanie, czy i jak Reflex WMS wpiera optymalizację działalności?

Reflex WMS to system do zarządzania magazynem, który wspiera kontrolę procesów logistycznych oraz budowę wskaźników ekonomicznych. System ten skupiony jest na optymalizacji procesów logistycznych i monitorowaniu efektywności kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwie. Panele, sterujące pracą logistyki oraz wyświetlane wskaźniki w trybie ad hoc⁹, dopasowują sposób zarządzania tak, aby było ono jak najbardziej wydajne, efektywne, a przede wszystkim zoptymalizowane. System ten wykorzystuje doskonałe połączenie rozwiązań informatycznych splecionych z wiedzą logistyczną w celu udoskonalenia zarządzania operacją logistyczną. Co ciekawe, system wyposażony jest w inteligentne funkcje, które pozwalają na budowę paneli wskaźników ekonomicznych umożliwiających optymalizację słabych punktów zarządzania operacyjnego krok po kroku¹⁰.

Mówiąc o konkretnych przykładach optymalizacji biznesu zintegrowanego z zarządzaniem operacyjnym poprzez Reflex WMS, warto przytoczyć tutaj takie firmy jak: Pilot, która zmniejszyła liczbę błędów w procesie kompletacji zamówienia o prawie 70%¹¹, Codifrance, która poprzez poprawę jakości zredukowała koszty na poziomie 150 tys. € w jeden rok¹², 4murs, który uzyskał wzrost wydajności operacji logistycznych o 50%¹³, bol.com, który w 100% dopasował system do swoich procesów oraz przepływów logi-

⁸ Optymalizacja w zadaniach logistyki analitycznej (logistyka.net.pl) [dostęp: 15.10.2021].

⁹ Def. Ad-hoc – analiza w czasie rzeczywistym.

¹⁰ <https://www.reflex-logistics.com/pl> [dostęp: 30.10.2021].

¹¹ Firma Pilot osiąga 60% wzrost wydajności w magazynie logistycznym po wdrożeniu systemu Reflex WMS | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].

¹² Codifrance korzysta z systemu Reflex WMS w celu osiągnięcia doskonałości operacyjnej | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].

¹³ 4murs zwiększa o 50% produktywność, by przetwarzać pojedyncze zamówienia niewielkich przedmiotów | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].

stycznych, zyskując przy tym pełną optymalizację działalności gospodarczej i tytuł lidera rynku w Holandii w 3 lata¹⁴.

PODSUMOWANIE

Nowoczesna wizja zrównoważonego rozwoju realizowana poprzez gospodarkę cyfrową, otworzyła firmom logistycznym wiele nowych możliwości zarządzania biznesem. Technologie, e-umiejętności, jak również zaawansowane systemy informatyczne stały się nie tylko przyszłością logistyki, ale już teraźniejszością. Duże przedsiębiorstwa, które nie dostosowują się w tym punkcie do otaczającej ich gospodarki, wpadają w kłopoty. Z tego powodu istotne jest posiadanie aktualnego narzędzia do zarządzania operacją, takiego jak Reflex WMS, który wspomaga optymalizację działalności oraz implementację strategii stabilnego, czy też zrównoważonego wzrostu przedsiębiorstwa. Ponadto systemy WMS współcześnie budują wskaźniki efektywności ekonomicznej, które minimalizują liczbę błędów w procesie, redukują koszty, a w efekcie pozwalają osiągać sukcesy w logistyce krajowej i międzynarodowej.

Bibliografia

1. 4murs zwiększa o 50% produktywność, by przetwarzać pojedyncze zamówienia niewielkich przedmiotów | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].
2. Bol.com – lider w branży e-commerce w Holandii i Belgii – wybrał system Reflex WMS | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].
3. Codifrance korzysta z systemu Reflex WMS w celu osiągnięcia doskonałości operacyjnej | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].
4. Firma Pilot osiąga 60% wzrost wydajności w magazynie logistycznym po wdrożeniu systemu Reflex WMS | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].
5. Hołubowicz W., Samp K., *Informacja i informatyka w logistyce*, [w:] Polski Kongres Logistyczny Logistics 2008 – „Nowe wyzwania - nowe rozwiązania”, Poznań 2008.
6. Jasiński Z., *Istota, elementy i zasady organizacji działalności operacyjnej*, [w:] *Podstawy zarządzania operacyjnego*, (red.) Z. Jasiński, Oficyna Ekonomiczna, Kraków, 2005.
7. Komisja Europejska, Dokument otwierający debatę „W kierunku zrównoważonej Europy 2030”, COM(2019) 22 final, Bruksela.
8. Kontrola magazynu: wskaźniki KPI - Mecalux.pl [dostęp: 15.10.2021].
9. Optymalizacja w zadaniach logistyki analitycznej (logistyka.net.pl) [dostęp: 15.10.2021].
10. Radomska E., *Rozwój gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego w aspekcie dynamicznych zmian w otoczeniu zewnętrznym na przykładzie Wielkiej Brytanii*, DOI: 10.26399/meip.1(64).2019.05/e.radomska.
11. Reflex WMS <https://www.reflex-logistics.com/pl> [dostęp: 30.10.2021].
12. Tomczyk Ł., *Zrównoważony rozwój w relacji informatyka a społeczeństwo*, [w:] H. Kretek (red.), *Zrównoważony rozwój – Debiut Naukowy 2010*, Wydawnictwo PWSZ w Raciborzu, Racibórz 2010.

¹⁴ Bol.com – lider w branży e-commerce w Holandii i Belgii – wybrał system Reflex WMS | Reflex Logistics (reflex-logistics.com) [dostęp: 30.10.2021].

13. Wilczyński R., *Pomiar efektywności a cele przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 803, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 66 (2014).

Dariusz Michta

Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna im. Leona Schillera w Łodzi

„PROCES” KAFKI W FILMIE – DWIE ADAPTACJE

Streszczenie (abstrakt): „Proces” Franza Kafki zajmuje istotne miejsce w światowej literaturze. Powieść, opisująca zmagania zwykłego człowieka z niezrozumiałym i opresyjnym systemem, doczekała się adaptacji teatralnych i filmowych. Niniejszy artykuł koncentruje się na dwóch, powstałych w odstępnie trzydziestu lat, adaptacjach filmowych – w reżyserii Orsona Wellesa oraz w reżyserii Davida Hugh Jonesa.

Słowa kluczowe: prawo, sąd, powieść, film, adaptacja

KAFKA'S „TRIAL” IN THE FILM – TWO ADAPTATIONS

Abstract: Franz Kafka's „Trial” occupies an important place in world literature. The novel describing the struggle of the common man with an incomprehensible and oppressive system has been adapted for theatrical and film adaptations. This article focuses on two film adaptations made thirty years apart - directed by Orson Welles and directed by David Hugh Jones.

Keywords: law, court, novel, film, adaptation

Wstęp

Oskarżony, który nie wie o co się go oskarża i kto jest oskarżycielem. Sąd, który jest bezprawiem. Opresyjny system, który jest wszędzie i wszystko kontroluje. Blisko sto lat temu (1925 rok) miało miejsce pierwsze wydanie powieści Franza Kafki pt. „Proces”, jednego z najważniejszych dzieł światowej literatury, pesymistycznej wędrówki pisarza w głąb ludzkiej egzystencji i obrazu bezbronności jednostki wobec biurokratycznych instytucji, które wszystko kontrolują, a nad którymi kontroli nie ma nikt. Ta ponadczasowa, wieloznaczna powieść, o bardzo skomplikowanej narracji, którą odczytywać można na dziesiątki sposobów, także w odniesieniu do czasów nam współczesnych i która pozostawia tak nie lubiane przez nas uczucie dyskomfortu, doczekała się adaptacji, zarówno filmowych¹, jak i teatralnych². Niniejszy artykuł koncentruje się na dwóch adaptacjach filmowych – w reżyserii Orsona Wellesa (1962 rok) oraz w reżyserii Davida Hugh Jonesa (1993 rok).

¹ Będących przedmiotem niniejszego artykułu – film w reżyserii Orsona Wellesa (1962 rok), który sam w nim wystąpił w roli adwokata, oraz film w reżyserii Davida Hugh Jonesa (1993 rok).

² W drodze przykładu spektakle w reżyserii Agnieszki Holland i Laco Adamika (1980 rok), <https://teatrtv.vod.tvp.pl/594622/proces> [dostęp: 2.10.2021], w reżyserii Wiesława Hejno (1988 rok), <http://www.encyklopediateatru.pl/przedstawienie/1481/proces> [dostęp: 2.10.2021]. Polskie adaptacje tea-

Franz K.

Sens przesłania utworów Franza Kafki jest nie do oddzielenia od sensu jego życia. Jego dzieło miało je przeobrazić albo usprawiedliwić. Nieukończenie większości utworów Kafki nie jest przypadkowe – pisarz jakby porzucał to, co już go nie zadowalało, a więc było bezużyteczne i nie odpowiadało już jego potrzebom³. Żył lat czterdzieści, tworzył piętnaście. Od blisko stu lat jego twórczość jest punktem odniesienia dla artystów, pisarzy, scenarzystów, reżyserów. Zainteresowanie Kafką oraz jego spuścizną nie słabnie także w naszych czasach i spodziewać się należy, że w przyszłości jego twórczość również będzie oddziaływać na innych twórców. Był trochę Niemcem, trochę Żydem, trochę Czechem, ale żadnym z nich nie czuł się chyba w pełni. Centrum życia uczynił Pragę do tego stopnia, że ma się np. wrażenie, że akcja „Procesu” toczy się w tym mieście, choć nazwa ta w powieści nie pada (mowa jest jedynie o stolicy). Kafka ukończył prawo, a większość jego zawodowego życia wypełniała praca urzędnika – pracownika biurowego, którą trudno uznać za mającą ścisły związek z pisarstwem. Pisaniu poświęcił się wyłącznie dopiero pod koniec zbyt krótkiego życia, wówczas kiedy ciężko zachorował na gruźlicę – przyczynę swojej śmierci.

„Proces” – sen o prawie, prawo we śnie

Franz Kafka przystąpił do pracy nad „Procesem” po zerwaniu zaręczyn z Felicją Bauer, które bardzo mu ciążyły. Miało to miejsce w hotelu w Berlinie 23 lipca 1914 roku, w obecności siostry narzeczonej – Grety Bloch oraz pisarza Ernsta Weissa. „Trybunał sądowy w hotelu” – taki zapis umieścił Kafka pod w/w datą w „Dziennikach”. Od tego momentu w jego notatkach coraz częściej pojawiał się obraz sądu⁴.

Czytając powieść lub oglądając adaptacje filmowe bądź teatralne „Procesu”, często mamy wrażenie, że głównemu bohaterowi (jeśli możemy w ogóle K., a nie np. system represji, który go osacza, uznać za głównego bohatera) to wszystko się wydaje, albo że śni lub ma urojenia. Koszmarny sen przelany na papier. Atmosfera powieści od aresztowania do egzekucji to imaginacja lub senny koszmarny, w którym absurd miesza się z grozą. Czas jakby się zatrzymał, nie ma różnicy pomiędzy oskarżeniem a skazaniem, kto zostanie oskarżony jest winny. Świat, w którym żyje K., wydaje się światem pozornym. Tak jak we śnie Józef K. nienaturalnie męczy się oraz dusi.

Postępowanie wobec Józefa K. (nie jest podane pełne nazwisko bohatera, a jedynie imię i pierwsza litera nazwiska, co powinno się nam kojarzyć z medialnymi relacjami postępowań karnych, gdzie na ogół nie podaje się nazwiska podejrzanego bądź oskarżonego) wpisuje się w schemat postępowania karnego, składającego się z postępowania przygotowawczego, sądowego oraz wykonawczego. Najbardziej uwypuklone wydaje się postępo-

tralne omawia szeroko E. Szymańska w książce pt. „Adaptacje sceniczne *Procesu* Franza Kafki w Polsce”, Wrocław 2008.

³ Z. Bieńkowski, *Nad Dziennikami Kafki*, [w:] F. Kafka, *Dzienniki 1910 – 1923*, Kraków 1969, s. IX (za M. Wydmuch, *Franz Kafka*, Warszawa 1982, s. 99-100).

⁴ M. Wydmuch, *Franz...*, op. cit., s. 55-57.

wanie przygotowawcze (aresztowanie) oraz wykonawcze (kara śmierci). W obu przypadkach niespodziewanie, bez wcześniejszego poinformowania o terminie czynności, odwiedzają K. wysłannicy wymiaru sprawiedliwości. Etap sądowy jest ukryty, wycofany, a decyzje sądu poznajemy bez uzasadnienia, proces toczy się jakby poza oskarżonym, poza czasem.

K. (tak jak Kafka) jest człowiekiem niezależnym, ale także bardzo samotnym. Można przyjąć, że K. jest *porte-parole* Kafki, czyli postacią, która wyraża punkt widzenia autora⁵. Nie ma żony, dzieci, z dalszą rodziną utrzymuje kontakt niechętnie. Pomimo powodzenia u kobiet i wysokiej pozycji społecznej z nikim nie jest w stanie nawiązać trwałej relacji, przeciwnie – jego związki z kobietami są płytkie i chwilowe. Dlatego też jego śmierć przejdzie niezauważona. Józef K. to *everyman*, Kafka kreśli jego postać w sposób minimalistyczny, tak że może to być każdy z nas (nawet wygląd K. nie jest do końca znany).

Ważnym fragmentem „Procesu” jest tajemnicza i jakby trochę nieskomponowana z pozostałą częścią powieści opowieść o prawie. Przez bramę prawa, przed którą stoi strażnik, chce wejść prosty człowiek ze wsi. Strażnik nie pozwala mu wejść, choć brama jest cały czas otwarta, opowiada o innych, potężnych strażnikach, których można spotkać po przejściu pierwszej bramy. Z czasem wieśniak, przez wiele lat oczekiwania, dziwaczej, obserwuje strażnika (nawet jego pchły), który wydaje mu się jedyną przeszkodą do wejścia do prawa. Przed śmiercią pyta się go, dlaczego nie było nikogo innego, kto chciałby wejść. Uzyskuje odpowiedź, iż to wejście było przeznaczone tylko dla niego i teraz – z chwilą jego śmierci – zostaje zamknięte. Wieśniak to każdy z nas. Przychodzimy na świat, w którym system jest już ustanowiony i żadną miarą nie jesteśmy w stanie udźwignąć jego zasad ani go zmienić. Paradoksalnie nie lepsza jest sytuacja strażnika, który reprezentuje aparat represji, nie zna on prawa, jest do niego odwrócony tyłem. Nie może także odejść, jest przecież strażnikiem, człowiekiem wynajętym. Ustami kapelana więziennego Kafka obrazuje nam, kim jest jednostka i jak niewiele znaczy w okrutnym mechanizmie państwa totalitarnego. Niewiele minęło lat od śmierci pisarza, a obraz ten wyostał się ze świata literatury do rzeczywistości i sponiewierał człowieczeństwo.

Dwie adaptacje – charakterystyka

Pierwsza adaptacja filmowa, z 1962 roku, jest bardziej symboliczna, reżyser odważnie podszedł do dzieła Kafki, co skutkuje przedstawieniem, a także pominięciem niektórych fragmentów powieści. Najbardziej charakterystyczne jest umieszczenie legendy o bramie do prawa, czyli opowieści o zwykłym człowieku i strażniku, na początku filmu, co wpisuje się w oniryczny charakter powieści, gdyż do końca nie wiadomo, czy jest to tylko wstęp do filmu, czy też sen K., z którego budzi się on do największego dramatu swojego życia – procesu. Adaptacja druga, z 1993 roku, przedstawia „Proces” inaczej niż pierwsza – w sposób bardziej systematyczny, dokładny, zgodny z tokiem powieści. Film ten wyróżnia mroczna i nieprzyjemna atmosfera, wzmagająca się wraz z postępem akcji, z walką K. z abstrakcyjnie nakreślonymi strukturami biurokratycznymi, wzmocniona sceną

⁵ Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/porte-parole;2572151.html> [dostęp: 4.10.2021].

w opustoszałej katedrze z Anthonym Hopkinsem („Milczenie owiec”, „Tytus Andronikus”), grającym epizodyczną, ale ważną (i z uwagi na nazwisko aktora mocno akcentowaną w zakresie promocji filmu) rolę kapelana więziennego, a także mroczną, niepokojącą muzyką.

Porównując te dwie adaptacje filmowe, należy zauważyć, iż dzieli je ponad trzydzieści lat. Na adaptacji z początku lat sześćdziesiątych ciąży bliskie jeszcze wspomnienie okrucieństw drugiej wojny światowej, poniżenia człowieczeństwa przez najprecyzyjniej zorganizowany w historii ludzkości system zagłady. Stąd mocne operowanie symbolami, próba odreagowania tych, zbudowanych na lęku, dramatycznych czasów. Film z lat dziewięćdziesiątych, mając za punkt odniesienia doświadczenia innego ustroju totalitarnego, który właśnie odchodził do historii, podjął próbę wiernego odtworzenia powieści Kafki, wychodząc z założenia, że właśnie takie podejście do niej najpełniej odda grozę relacji pomiędzy represyjnym i niereformowalnym systemem a – będącą w jego władaniu – jednostką.

Obie powyższe adaptacje, pomimo dzielących je, zasygnalizowanych wyżej, różnic, wykazują także wiele podobieństw, oddając surrealistyczny klimat powieści Franza Kafki. System wymiaru sprawiedliwości, który jest najważniejszą funkcją państwa, nie działa na rzecz społeczeństwa, lecz swoich przedstawicieli, umieszczając ich wysoko w hierarchii społecznej, co przekłada się na zaspokajanie wszystkich ich potrzeb, zarówno materialnych, czy nawet seksualnych.

Adaptacja w reżyserii Orsona Wellesa (1962 rok)

Film, inaczej niż książka, zaczyna się opowieścią o prostym człowieku (wieśniaku) i strażniku bramy do prawa. Inaczej również się kończy – kaci rezygnują z noża jako narzędzia egzekucji, wysadzając K. dynamitem. Te ryzykowne pomysły były jak najbardziej zamierzone i przyniosły ciekawe efekty. Przez taki zabieg opowieść o wieśniaku i strażniku stała się punktem wyjścia do odczytania całej historii, którą Orson Welles zamknął nie tylko zabiciem K., ale wręcz jego unicestwieniem.

Film przygnębia i przytłacza. Wrażenie przytłoczenia potęgują zbliżenia kamery na twarze bohaterów, a także pomieszczenia, w których rozgrywa się akcja. Pokój, który wynajmuje Józef K., jest bardzo niski. Z kolei sala „sądowa” i drzwi do niej prowadzące są ogromne, przy nich K., wysoki mężczyzna – grany przez Anthony’ego Perkinsa („Psychoza”, „Paragraf 22”) – wydaje się niewielkiego wzrostu.

Film mocno operuje symbolami. Sparaliżowani strachem ludzie czekający na sprawiedliwość z numerami to jakby ofiary wyrwane prosto z hitlerowskich obozów koncentracyjnych. Czekają na decyzję tych, którzy tym strachem zarządzają. Nawet sprzeczne z książką zakończenie – wysadzenie K. dynamitem, ma charakter symboliczny. Z oskarżonego nie zostaje nic, co przywołuje na myśl postępowanie z ludźmi przez aparat represji w antyutopii George’a Orwella „Rok 1984” (ewaporacja). Reżyser często wykorzystuje przestrzenie industrialne, półmrok, architektura jest chłodna i depresyjna, widz ma wrażenie, że otacza go ona z każdej strony. Przedsiębiorstwo, w którym pracuje K., to ponura korporacja, w której ludzie są łatwo wymienialnymi trybikami w maszynie.

Z początku Józef K. wydaje się nie zdawać sprawy z zagrożenia, ignorować go. Pierwszy moment, kiedy K. odczuwa realność zagrożenia, to ukaranie skorumpowanych strażników (chłosta) wskutek jego skargi. Scena jest absurdalna, ale K. dostrzega, że system działa z całą stanowczością. Szybko następuje uzależnienie nie tylko od sądu, ale także w jakimś stopniu od osób, które są w orbicie jego wpływów – adwokata, woźnego sądowego, malarza sporządzającego portrety sędziów, a nawet studenta prawa. „Właściwie wszystko należy do sądu” – jak wskazuje malarz Titorelli (na marginesie należy zauważyć, iż funkcję malarza sądowego przejął on po ojcu, co nasuwa skojarzenia z feudalizmem, opartym na hierarchicznej zależności jednostek i przechodzeniu zawodu z ojca na syna w ramach zamkniętych jednostek organizacyjnych, np. cechów).

Świat procesu to świat mężczyzn. Kobiety mają role służebne, ewentualnie towarzyskie, rozrywkowe. Są służącymi, kochankami, nigdy decydentami. Sędzia, adwokat, woźny, malarz, student, kat – wszyscy, którzy reprezentują aparat represji są mężczyznami (podobnie zresztą jest w przedsiębiorstwie, w którym pracuje K. – kierownicze stanowiska także zajmują mężczyźni). Seks jest narzędziem manifestowania władzy, pozycji społecznej, poniżania innych ludzi. Księgi sądowe nie są publikacjami prawniczymi, ale okazują się prostacką literaturą pornograficzną.

Adaptacja w reżyserii Davida Hughesa (1993 rok)

Film, podobnie jak powieść, zaczyna się aresztowaniem Józefa K. Józef nie wie, za co jest aresztowany, prawdopodobnie nie wie tego nikt. Jego wina nie zostaje określona i do końca nie jest nam dane poznać zarzutów wobec K. Bohater, którego gra Kyle MacLachlan („Blue Velvet”, „Miasteczko Twin Peaks”), jest zaskoczony, z początku myśli, że jest to pomyłka, że okazanie dokumentów wszystko wyjaśni. Bardzo się jednak myli. W życiu K. pozornie nic się nie zmienia. Aresztowanie nie oznacza faktycznego pozbawienia wolności, K. może poruszać się, pracować. Z czasem zaczyna jednak rozumieć, że proces toczy się według reguł, które nie są mu znane, że – aby myśleć o skutecznej obronie – najpierw musi je odkryć i się ich nauczyć. Brak powodzenia w tym zakresie skutkuje u niego frustracją i poczuciem zagrożenia, zapada się coraz głębiej w absurd, załamuje psychicznie. Bohater czuje niepokój, uświadamia sobie swoją małość i bezsilność. Znamy dla nas wygląda reakcja innych ludzi – nikt nic nie wie i nie chce wiedzieć, wszyscy nabierają dystansu, byle tylko przeżyć i nie stać się obiektem zainteresowania aparatu represji. Wszędzie czai się groza, choć jej źródło nie jest do końca zidentyfikowane.

Posiedzenie, na które zostaje wezwany K., odbywa się w dziwnym, trudno dostępnym miejscu, na jednym z pięter starej kamienicy (oskarżony zostaje poinformowany o dacie przesłuchania, nie otrzymuje już jednak informacji, o której godzinie ma mieć miejsce ta „czynność procesowa”). Józef K. przyszedł sprawdzić, czy wewnątrz systemu prawnego jest tak ohydne jak sądził. W takich trudno dostępnych, dusznych, ohydnych i ponurych miejscach działa wymiar sprawiedliwości. O procedurze sądowej więcej dowiaduje się K. od osób sprawujących funkcje postronne, techniczne, niż od samego sądu. Przygnębiające wrażenie robią ludzie czekający na wyjaśnienie swojej sprawy – skuleni, zastraszeni, zmęczeni, wstają nawet na widok woźnego sądowego.

Proces zaczyna zajmować w umyśle K. coraz więcej miejsca, wypierając pracę i przyjemności życia codziennego. Jego aktywność sprowadza się w zasadzie do poszukiwania osób, które pozwolą mu zrozumieć istotę procesu i polepszą jego sytuację w relacjach z sądem (adwokat, malarz), ale nie przynosi to pożądanego skutku. Bohater jest ciągle w ruchu, dokąś się udaje, coś załatwia, ustala, zasięga informacji, w tym ruchu się spala, tak jakby zatrzymanie się, spojrzenie z dystansu na to, co się dzieje, uspokojenie się w ogóle nie było możliwe i skutkowało natychmiastowym unicestwieniem. Józef K. zostaje ukarany (zabity), nie poznając nawet zarzutów. W końcowej scenie razem z milczącymi siepaczami wędruje na miejsce kaźni poprzez opustoszałe, przygnębiające uliczki, a grozę sytuacji potęguje dodatkowo muzyka i ujęcia kamery z pewnej odległości albo zza konarów drzew. Widz prawie czuje ból wbitego w ciało K. noża.

Ważna scena (epizodyczna, choć bardziej rozbudowana niż w filmie z 1962 roku) rozgrywa się w katedrze (pustej, tak pustej, że wydaje się, iż brak tam jest także Boga) i symbolizuje ostatnią posługę przed wykonaniem wyroku. Ksiądz, kapelan więzienny, zna Józefa K., wydaje się, że wie o nim wszystko, opowiada mu, przedstawioną wyżej, opowieść o prawie.

Zakończenie

„Proces” prowokuje do rozważań o charakterze moralnym i egzystencjalnym. Czy Józef K. rzeczywiście nie popełnił żadnego przestępstwa? Czy jest bez winy? Czym w ogóle jest wina? Wydaje się, że nie jest ona prostym nastawieniem psychicznym sprawcy do czynu. W powieści Kafki wina jest raczej nierozzerwalnie związanym z życiem obciążeniem, jak biblijny grzech pierworodny – rodząc się, jesteśmy skazani na śmierć. Proces otworzył K. oczy na jego własną obojętność. Nikt nie jest w stanie mu pomóc, ale czy on jest zdolny do pomocy innym? Znajomi K., dowiedziawszy się o jego kłopotach z wymiarem sprawiedliwości, od razu zmienili do niego stosunek, odsunęli się, tak jak dzisiaj zadowoleni i syci dystansują się od chorych, wykluczonych i obcych. Ale jak żył K. zanim został aresztowany? Tego nie wiemy, możemy się tylko domyślać, że wiódł dostani, burżuazyjny, egoistyczny, obojętny na innych ludzi żywot, lubił życie swobodne i niezależne. Tę stabilizację niszczy dopiero aresztowanie⁶. K. umiera (zabity według jego ostatnich słów „jak pies”), nie wiedząc, o co jest oskarżony. Umiera tak, jak żył – nie wiedział wiele o innych, a inni nie wiedzieli nic o nim.

Józef K. nie mógł wygrać procesu w jaki został uwikłany, uzyskać wyroku uniewinniającego, bez względu na to, jakie podjąłby środki obrony. Z góry był skazany na porażkę, na wyrok skazujący wydany znienacka, tak jak znienacka przychodzi kres człowieka. Nie mógł bowiem udowodnić swojej niewinności, a sąd, który uosabia system represji, wcale nie był zobowiązany wykazać jego winy. Domniemanie niewinności, jedna z podstawowych zasad współczesnego postępowania karnego, w kafkowskim świecie nie istnieje. Wręcz przeciwnie – zasadą jest domniemanie winy, nierozzerwalnie związane z człowiekiem jak jego nazwisko, od urodzenia aż po śmierć.

⁶ L. Bukowski, *Sade, Kafka, Kierkegaard. Między rozkoszą a opresją*, Warszawa 2018, s. 96.

Bibliografia

1. Bieńkowski Z., *Nad Dziennikami Kafki*, [w:] F. Kafka, *Dzienniki 1910 – 1923*, Kraków 1969.
2. Bukowski L., *Sade, Kafka, Kierkegaard. Między rozkoszą a opresją*, Warszawa 2018.
3. <http://www.encyklopediateatru.pl/przedstawienie/1481/proces> [dostęp: 2.10.2021].
4. <https://teatrtv.vod.tvp.pl/594622/proces> [dostęp: 2.10.2021].
5. *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/porte-parole;2572151.html> [dostęp: 4.10.2021].
6. Szymańska E., *Adaptacje sceniczne Procesu Franza Kafki w Polsce*, Wrocław 2008.
7. Wydmuch M., *Franz Kafka*, Warszawa 1982.

Dane kontaktowe

Dariusz Michta, demichta@op.pl

Dariusz Rajchel

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9858-6334>

Politechnika Opolska

Wydział Ekonomii i Zarządzania

OCENA WSKAŹNIKOWA SYTUACJI FINANSOWEJ JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

Streszczenie (abstrakt): Analiza wskaźnikowa jest najczęściej utożsamiana z oceną sprawozdań finansowych jednostek gospodarczych, na podstawie której władze jednostki podejmują określone decyzje dotyczące m.in. jej funkcjonowania, rozwoju czy wprowadzenia nowego produktu na rynek. Natomiast analizę wskaźnikową można również wykorzystać do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego. Wskaźniki te umożliwiają również dokonanie oceny jej funkcjonowania, realizacji określonych zadań od momentu planowania aż po ich realizację oraz zaspakajania potrzeb społeczności lokalnej. Różnicą jest tylko to, że jednostki samorządu terytorialnego obracają pieniędzem publicznym, a jednostki gospodarcze muszą wypracować zysk który może być przeznaczony na ich rozwój. Celem artykułu jest ukazanie jednostek samorządu terytorialnego podlegających ocenie wskaźnikowej podobnie jak jednostki gospodarcze.

Słowa kluczowe: analiza wskaźnikowa, jednostka samorządu terytorialnego

INDICATIVE ASSESSMENT OF THE FINANCIAL SITUATION OF LOCAL GOVERNMENT UNITS

Abstract: The Indicative assessment is most often equated with the assessment of financial statements of economic entities, on the basis of which the entity's authorities make certain decisions concerning, inter alia, its functioning, development or introduction of a new product to the market. On the other hand, the indicative assessment can also be used to assess the financial situation of local government units. These indicators also enable the assessment of its functioning, implementation of specific tasks from the moment of planning to their implementation and meeting the needs of the local community. The only difference is that local government units deal with public money, and economic units must generate profit that can be allocated to their development. The aim of the article is to present local government units subjected to the indicator assessment, similarly to economic units.

Keywords: indicative assessment, local government unit

Wstęp

Jednostką samorządu terytorialnego jest lokalna lub regionalna wspólnota samorządowa, do której zgodnie z art. 2. pkt 1 ustawy o dochodach jednostek samorządu terytorialnego¹ zalicza się w Polsce gminy, powiaty i województwa. Samorząd terytorialny został również określony w Konstytucji RP w rozdziale VII, w którym zgodnie z art. 163 zostało zapisane, że samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne nie zastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych. Natomiast art. 164 określa, że:

1. Podstawową jednostką samorządu terytorialnego jest gmina.
2. Inne jednostki samorządu regionalnego albo lokalnego i regionalnego określa ustawa.
3. Gmina wykonuje wszystkie zadania samorządu terytorialnego nie zastrzeżone dla innych jednostek samorządu terytorialnego.

Również art. 165 Konstytucji RP wskazuje, że:

1. Jednostki samorządu terytorialnego mają osobowość prawną. Przysługują im prawo własności i inne prawa majątkowe.
2. Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego podlega ochronie sądowej.

Oprócz Konstytucji RP jednostki samorządu terytorialnego zostały określone w ustawach o:

- 1) samorządzie gminnym²,
- 2) samorządzie powiatowym³,
- 3) samorządzie województwa⁴.

Jednostki samorządu terytorialnego dysponują określonym budżetem ustalonym co-rocennie, w którym uwzględnione są dochody i wydatki oraz przychody i rozchody. Uwzględnione środki finansowe w uchwałach budżetowych przeznaczone są na realizację zadań własnych określonych w ustawach samorządowych.

Działalność jednostek samorządu terytorialnego poddawana jest różnorodnym kontro-
lom, przeprowadzanym m.in. przez wewnętrzne komisje, radnych czy też samych miesz-
kańców, oceniających lokalne władze w wyborach i referendach. Uprawnienia kontrolne
w stosunku do gmin, powiatów i samorządów województw posiadają także wojewodowie,
Regionalne Izby Obrachunkowe czy Najwyższa Izba Kontroli.

Działalność jednostek samorządu terytorialnego, jednostek samorządowych i zakła-
dów budżetowych oraz placówek realizowana jest zgodnie z prawem i w granicach prawa.
Jednym z wymogów prawa jest prowadzenie ewidencji księgowej. Wymóg ten wynika

¹ Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, Dz. U. 2003 Nr 203 poz. 1966, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 38, 694.

² Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1372 ze zm.

³ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz. U. 1998 Nr 91 poz. 578, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 920, z 2021 r. poz. 1038.

⁴ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz. U. 1998 Nr 91 poz. 576, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1668, z 2021 r. poz. 1038.

m.in. z ustawy o finansach publicznych⁵, z ustawy o rachunkowości⁶, wydawanych rozporządzeń ministra finansów⁷, czy innych obowiązujących wytycznych prawa.

Ustawa o rachunkowości dotyczy jednostek gospodarczych prowadzących działalność gospodarczą, w której określone są wytyczne prowadzenia ewidencji księgowej czy sporządzania sprawozdań finansowych.

Celem artykułu jest ukazanie jednostek samorządu terytorialnego podlegających ocenie wskaźnikowej podobnie jak jednostki gospodarcze.

Zwłaszcza, że jednostki gospodarcze jak i jednostki samorządu terytorialnego sporządzają na koniec roku budżetowego (kalendarzowego) sprawozdania finansowe (sprawozdania budżetowe), które podlegają ocenie i przyjęciu przez różne organa finansowe i kontrolne.

1. Jednostki samorządu terytorialnego jako-analog jednostek gospodarczych

Do jednostek samorządu terytorialnego należą m.in. miasta, które przez T. Pakulską⁸ zostały przedstawione jako odpowiednik przedsiębiorstwa pod pewnymi warunkami. W zarządzaniu miastem i przedsiębiorstwem wyróżnić można pewne cechy wspólne, ale także odmienne, wynikające chociażby ze specyfiki organizmu miejskiego i pełnionych przez niego funkcji różnych w stosunku do przedsiębiorstwa. Miasto można także potraktować jako pewnego rodzaju podmiot gospodarczy o złożonej strukturze organizacyjnej. Działania i decyzje organów władzy publicznej w mieście wywołują różnego rodzaju skutki ekonomiczne oraz sprawiają, że jest ono aktywnym uczestnikiem procesów gospodarczych.

Celem działania miasta, ujmowanego w kategoriach podmiotu gospodarczego jest:

- wzrost jego konkurencyjności,
- wzrost poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego,
- tworzenie nowych miejsc pracy,
- tworzenie warunków do prowadzenia działalności gospodarczej,
- przyciąganie inwestorów krajowych i zagranicznych,
- lokalizacja inwestycji.

⁵ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U. 2009 Nr 157 poz. 1240, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 305.

⁶ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 1994 Nr 121 poz. 591, Opracowano na podstawie t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 217.

⁷ Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 13 września 2017 r. w sprawie rachunkowości oraz planów kont dla budżetu państwa, budżetów jednostek samorządu terytorialnego, jednostek budżetowych, samorządowych zakładów budżetowych, państwowych funduszy celowych oraz państwowych jednostek budżetowych mających siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej ze zmianami.

⁸ T. Pakulska, *Miasto jako przedsiębiorstwo społeczne*, [w:] *Miasto jako analog przedsiębiorstwa. Inspiracje dydaktyczne i badawcze*, pod red. K. Kuciński, Oficyna Wydawnicza, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 83-84.

Wszystkie te działania związane są z ponoszeniem określonych kosztów które w perspektywie czasowej powinny wpłynąć na poprawę np. jakości życia mieszkańców ich aspiracji i dążeń, czy ich poziomu cywilizacyjnego oraz poziomu zaspokajania potrzeb.

Celem każdej jednostki gospodarczej jest natomiast maksymalizacja zysku przy ograniczaniu kosztów.

Aby osiągnąć zamierzone cele zarówno w jednostkach gospodarczych jak i w jednostkach samorządu terytorialnego potrzebne są określone środki pieniężne pozyskiwane z różnych źródeł finansowych. Oczywistym jest, że jednostki samorządu terytorialnego czy jednostki budżetowe mają inne źródła dochodów i przychodów niż jednostki gospodarcze ale zarówno jedne jak i drugie muszą zgodnie z obowiązującym prawem przygotować wymagane sprawozdania finansowe i rozliczyć się.

Zgodnie z art. 45 pkt 2 Ustawy o rachunkowości, sprawozdanie finansowe składa się z:

- 1) bilansu;
- 2) rachunku zysków i strat;
- 3) informacji dodatkowej, obejmującej wprowadzenie do sprawozdania finansowego oraz dodatkowe informacje i objaśnienia.

Natomiast Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów⁹ w sprawie rachunkowości oraz planów kont dla budżetu państwa, budżetów jednostek samorządu terytorialnego, jednostek budżetowych, samorządowych zakładów budżetowych, państwowych funduszy celowych oraz państwowych jednostek budżetowych mających siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej w § 1 określa szczególne zasady rachunkowości oraz plany kont dla:

- 1) budżetu państwa;
- 2) budżetów jednostek samorządu terytorialnego;
- 3) jednostek budżetowych;
- 4) samorządowych zakładów budżetowych;
- 5) państwowych funduszy celowych;
- 6) państwowych jednostek budżetowych mających siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej.

W rozporządzeniu tym poświęcono cały rozdział 5 sprawozdaniom finansowym w tym:

§ 23. 1. Na dzień zamknięcia ksiąg rachunkowych jednostki sporządzają sprawozdanie finansowe składające się z:

- 1) bilansu;

⁹ Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 13 września 2017 r. w sprawie rachunkowości oraz planów kont dla budżetu państwa, budżetów jednostek samorządu terytorialnego, jednostek budżetowych, samorządowych zakładów budżetowych, państwowych funduszy celowych oraz państwowych jednostek budżetowych mających siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej ze zmianami.

- 2) rachunku zysków i strat (wariant porównawczy);
- 3) zestawienia zmian w funduszu;
- 4) informacji dodatkowej.

2. Placówki sporządzają sprawozdanie finansowe, obejmujące bilans na dzień zamknięcia ksiąg rachunkowych (dzień bilansowy).

Zgodnie z załącznikiem zamieszczonym na stronie internetowej Ministerstwa Finansów w 2020 roku w zależności od jednostki samorządu terytorialnego obowiązują następujące sprawozdania budżetowe: Rb27s, Rb28s, Rb28nws, RbN, RbNpg, RbNDS, RbNDSfd, RbNDSdu, RbPDP, RbSTa, RbSTb, RbUN, RbUZtd, RbUZsw, RbUZc1, RbUZc2, RbUZc3, RbUZc4, RbZkp, RbZdu, RbZzk, RbZkz, RbZpg, RbZpw, RbZtd, RbZzu, RbZjo, Rb30sa1, Rb30sa2, Rbs30b1, Rbs30b2, Rb30sc, Rb30sd1, Rb30sd2, Rb34sa1, Rb34sa2, Rb34sb1, Rb34sb2, Rb34sc, Rb-ZNna, Rb-ZNtd¹⁰.

Prezentowane sprawozdania budżetowe obejmują:

- informacje z poszczególnych sprawozdań budżetowych jednostek samorządu terytorialnego w formie baz danych,
- zestawienia zbiorcze dla gmin, powiatów, miast na prawach powiatu, województw, ogółem dla wszystkich jednostek samorządu terytorialnego i związków jednostek samorządu terytorialnego,
- informację roczną o wykonaniu budżetów jednostek samorządu terytorialnego,
- dane z zakresu wieloletniej prognozy finansowej

Według Rozporządzenia Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 9 stycznia 2018 r. w sprawie sprawozdawczości budżetowej wykazane są inne sprawozdania¹¹ obowiązujące od 1 lutego 2020 do 31 grudnia 2020r.

2. Analiza wskaźnikowa sprawozdań

W oparciu o przygotowywane sprawozdania finansowe przeprowadza się analizę finansową sprawozdań umożliwiającą podjęcie określonych decyzji zarówno strategicznych jak i bieżących. Oprócz analizy bilansu oraz rachunku zysków i strat przedsiębiorstwa przeprowadzają również analizę wskaźnikową w oparciu o powyższe sprawozdania. Najpopularniejszymi wskaźnikami oceny finansowej w jednostkach gospodarczych są:

- wskaźniki płynności,
- wskaźniki wspomagania finansowego,
- wskaźniki obrotowości,
- wskaźniki rentowności,¹²
- wskaźniki sprawności działania,

¹⁰ <https://www.gov.pl/web/finanse/bazy-danych3>, struktura sprawozdań 2020.

¹¹ Rozporządzenia Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 9 stycznia 2018 r. w sprawie sprawozdawczości budżetowej, Dz.U.2019.1393.

¹² Patrz szerzej L. Bednarski, *Analiza finansowa w przedsiębiorstwach*, PWE Warszawa 2007.

- wskaźniki struktury finansowej,
- i inne¹³.

Podobnie w oparciu o sprawozdania budżetowe dokonuje się oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego. Ministerstwo Finansów w 2020 roku przygotowało zestaw wskaźników do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego w latach 2017-2019¹⁴. Na podstawie przygotowanego zestawu wskaźników poszczególne jednostki samorządu terytorialnego, w ramach określonych typów i kategorii, będą mogły porównać swoją sytuację finansową z sytuacją finansową innych jednostek.

Wskaźniki zostały zdefiniowane w następujących grupach:

1. wskaźniki budżetowe,
2. wskaźniki na mieszkańca,
3. wskaźniki dla zobowiązań według tytułów dłużnych.

W opracowaniu analizowano również budżety jednostek samorządu terytorialnego w podziale na działalność bieżącą i majątkową.

Do wyliczenia wskaźników wykorzystano dane pochodzące ze sprawozdań z wykonania budżetów jednostek samorządu terytorialnego, sporządzanych na podstawie rozporządzenia Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 9 stycznia 2018 r. w sprawie sprawozdawczości budżetowej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1393, z późn. zm.) oraz rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 4 marca 2010 r. w sprawie sprawozdań jednostek sektora finansów publicznych w zakresie operacji finansowych (Dz. U. z 2014 r. poz. 1773):

- Rb-27S – sprawozdanie z wykonania planu dochodów budżetowych,
- Rb-28S – sprawozdanie z wykonania planu wydatków budżetowych,
- Rb-NDS – sprawozdanie o nadwyżce/deficycie,
- Rb-Z – sprawozdanie o stanie zobowiązań według tytułów dłużnych oraz poręczeń i gwarancji według stanu bazy za:
 - 2017 r. na dzień 28 marca 2018 r.,
 - 2018 r. na dzień 27 marca 2019 r.,
 - 2019 r. na dzień 24 marca 2020 r.

Wskaźniki zostały policzone dla wszystkich jednostek samorządu terytorialnego w podziale na następujące grupy:

1. gminy miejskie,
2. gminy wiejskie,
3. gminy miejsko-wiejskie,
4. powiaty,

¹³ Patrz szerzej: B. Pomykańska, P. Pomykański, *Analiza finansowa przedsiębiorstwa*, PWN Warszawa 2017.

¹⁴ Ministerstwo Finansów, *Wskaźniki do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego w latach 2017-2019*, Warszawa 2020 dostęp: <https://www.gov.pl/web/finanse/wskazniki-do-oceny-sytuacji-finansowej-jednostek-samorzadu-terytorialnego-w-latach-2017-2019>.

5. miasta na prawach powiatu (z wyłączeniem metropolii),
6. metropolie (12 miast na prawach powiatu),
7. województwa.

W tabeli 1 zaprezentowano zestaw wskaźników do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego.

Tabela 1. Zestaw wskaźników do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego.

Wskaźniki budżetowe	Wskaźniki na mieszkańca	Wskaźniki dla zobowiązań według tytułów dłużnych
Wskaźnik WB1 – Udział dochodów bieżących w dochodach ogółem: $WB1 = Db/Do$ gdzie: <i>Do</i> – dochody ogółem, <i>Db</i> – dochody bieżące (dochody niebędące dochodami majątkowymi). Wskaźnik WB1 wskazuje jaką część dochodów ogółem stanowią dochody bieżące.	Wskaźnik WL1 – Transfery bieżące na mieszkańca $WL1 = Tb/L$ gdzie: <i>Tb</i> – transfery bieżące (subwencja ogólna i dotacje bieżące), <i>L</i> – liczba mieszkańców jednostki samorządu terytorialnego.	Wskaźnik WZ1 – Udział zobowiązań ogółem w dochodach ogółem $WZ1 = Zo/Do$ gdzie: <i>Do</i> – dochody ogółem, <i>Zo</i> – zobowiązania według tytułów dłużnych.
Wskaźnik WB2 – Udział dochodów własnych w dochodach ogółem: $WB2 = Dw/Do$ gdzie: <i>Do</i> – dochody ogółem, <i>Dw</i> – dochody własne. Wskaźnik WB2 wskazuje jaką część dochodów ogółem stanowią dochody własne.	Wskaźnik WL2 – Nadwyżka operacyjna na mieszkańca $WL2 = No/L$ gdzie: <i>No</i> – nadwyżka operacyjna, <i>L</i> – liczba mieszkańców jednostki samorządu terytorialnego.	Wskaźnik WZ3 – Obciążenie dochodów ogółem obsługą zadłużenia $WZ3 = (O+R)/Do$ gdzie: <i>O</i> – odsetki od zaciągniętych kredytów i pożyczek, <i>R</i> – spłata rat kapitałowych od zaciągniętych kredytów i pożyczek, <i>Do</i> – dochody ogółem.
Wskaźnik WB3 – Udział nadwyżki operacyjnej w dochodach ogółem $WB3 = No/Do$ gdzie: <i>No</i> – nadwyżka operacyjna (dodatnia wartość wyniku bieżącego będącego różnicą dochodów bieżących i wydatków bieżących), <i>Do</i> – dochody ogółem. Dodatnia wartość wyniku bieżącego (różnica między dochodami bieżącymi a wydatkami bieżącymi), określona jako nadwyżka operacyjna, wskazuje na potencjalne zdolności i możliwości jednostki samorządu terytorialnego do spłaty zobowiązań oraz do finansowania wydatków o charakterze inwestycyjnym. Udział nadwyżki operacyjnej w dochodach	Wskaźnik WL3 – Zobowiązania ogółem na mieszkańca $WL3 = Zo/L$ gdzie: <i>Zo</i> – zobowiązania według tytułów dłużnych, <i>L</i> – liczba mieszkańców jednostki samorządu terytorialnego.	Wskaźnik WZ5 – Obciążenie dochodów własnych obsługą zadłużenia $WZ5 = (O+R)/Dw$ gdzie: <i>Dw</i> – dochody własne, <i>O</i> – odsetki od zaciągniętych kredytów i pożyczek, <i>R</i> – spłata rat kapitałowych od zaciągniętych kredytów i pożyczek. Wskaźnik WZ5 – obciążenie dochodów własnych obsługą zadłużenia. Im większa jest wartość tej relacji, tym większe jest ryzyko wystąpienia niewypłacalności jednostki samorządu terytorialnego.

ogółem (WB3) określa stopień, w jakim jednostka mogłaby zaciągnąć nowe zobowiązania, w stosunku do osiągniętych - dochodów. Im wyższa jest wartość tego wskaźnika tym większe są możliwości inwestycyjne lub większa możliwość zwiększenia wydatków bieżących. Ujemna wartość wskaźnika wskazuje na to, że jednostka samorządu terytorialnego nie wypracowuje nadwyżki operacyjnej.		
Wskaźnik WB4 – Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem $WB4 = Wm/Wo$ gdzie: <i>Wm</i> – wydatki majątkowe, <i>Wo</i> – wydatki ogółem. Wskaźnik WB4 wskazuje, jaką część wydatków ogółem stanowią wydatki majątkowe.		Wskaźnik WZ7 – Udział zobowiązań wymagalnych w zobowiązaniach ogółem $WZ7 = Zw/Zo$ gdzie: <i>Zo</i> – zobowiązania według tytułów dłużnych, <i>Zw</i> – zobowiązania wymagalne. Konsekwencją braku płynności finansowej w jednostce jest nieterminowe regulowanie zobowiązań. Wskaźnik WZ7 – udział zobowiązań wymagalnych w zobowiązaniach ogółem, wskaźnik ten większy od zera świadczy o nieterminowym wywiązywaniu się z płatności. Im większa wartość, tym większa skala tego zjawiska.
Wskaźnik WB5 – Obciążenie wydatków bieżących wydatkami na wynagrodzenia i pochodne od wynagrodzeń $WB5 = Ww/Wb$ gdzie: <i>Ww</i> – wydatki na wynagrodzenia i pochodne od wynagrodzeń, <i>Wb</i> – wydatki bieżące (wydatki niebędące wydatkami majątkowymi).		
Wskaźnik WB6 – Udział nadwyżki operacyjnej i dochodów ze sprzedaży majątku w dochodach ogółem $WB6 = (No+Sm)/Do$ gdzie: <i>Do</i> – dochody ogółem, <i>Sm</i> – dochody ze sprzedaży majątku, <i>No</i> – nadwyżka operacyjna. Wskaźnik WB6 wskazuje udział nadwyżki operacyjnej powiększonej o dochody ze sprzedaży majątku w dochodach ogółem. Ujemna wartość wskaźnika wskazuje, że jednostka samorządu terytorialnego nie wypracowuje		

nadwyżki operacyjnej, a osiągnięte dochody ze sprzedaży majątku nie wystarczają na pokrycie deficytu operacyjnego.	
Wskaźnik WB7 – Wskaźnik samofinansowania $WB7 = (No + Dm) / Wm$ gdzie: <i>Dm</i> – dochody majątkowe; <i>No</i> – nadwyżka operacyjna; <i>Wm</i> – wydatki majątkowe. Wartość wskaźnika WB7 wskazuje stopień, w jakim jednostka samorządu terytorialnego finansuje inwestycje środkami własnymi, czyli zdolność do samofinansowania. Im wyższa jest ta relacja, tym mniejsze ryzyko utraty płynności finansowej w związku z nadmiernymi kosztami obsługi zadłużenia; jednak jego wysoka wartość może również świadczyć o niskim poziomie realizowanych inwestycji w stosunku do własnych możliwości.	

Źródło: Ministerstwo Finansów, *Wskaźniki do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego w latach 2017-2019*, Warszawa 2020 dostęp: <https://www.gov.pl/web/finanse/wskazniki-do-oceny-sytuacji-finansowej-jednostek-samorzadu-terytorialnego-w-latach-2017-2019>.

Dla ww. grup jednostek samorządu terytorialnego zaprezentowano wartości średnie, medianę, wartość maksymalną i wartość minimalną.

W zestawieniach tabelarycznych podano wartości wskaźników w procentach (wskaźniki budżetowe i wskaźniki dla zobowiązań) oraz w złotych (wskaźniki na mieszkańca). Ponadto przeanalizowano wybrane wskaźniki według liczby mieszkańców oraz w przedziałach wartości danego wskaźnika.

Inne podejście do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego zostało zaprezentowane w raporcie rocznym za 2016 rok, dotyczącym sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego, a opracowanym przez INC Rating Sp. z o.o. w Poznaniu¹⁵.

Przedmiotem raportu jest ocena zmian sytuacji finansowej sektora jednostek samorządu terytorialnego (JST) na podstawie analizy: dochodów, wydatków i wyników budżetów, aktywności inwestycyjnej, zadłużenia, a także stopnia samodzielności finansowej.

Wykorzystane wskaźniki do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego przedstawia tabela 2 w podziale na gminy, miasta na prawach powiatu, powiat ziemski oraz województwo.

¹⁵ Raport roczny 2016, Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego, INC Rating Sp. z o.o. Poznań, sierpień 2017, dostęp online: www.incrating.pl/wp-content/uploads/2017/08/Raport-JST-pełny.pdf, s. 20.

Tabela 2. Wybrane wskaźniki oceny finansowej dla gmin, miast na prawach powiatów, powiatów grodzkich i ziemskich oraz województw.

Gmin	Miasta na prawach powiatu. Powiatów grodzkich	Powiatów ziemskich	Województw	Nadwyżka operacyjna netto / Dochody bieżące netto
				Nadwyżka operacyjna / Dochody bieżące
				Nadwyżka (deficyt) / Dochody ogółem
				Wynik budżetu ogółem / Dochody ogółem
				Środki operacyjne / Dochody ogółem
				Zmiana nadwyżki operacyjnej (zmiana w ciągu roku)
				Zmiana dochodów własnych (zmiana w ciągu roku)
				Zmiana zadłużenia bezpośredniego (zmiana w ciągu roku)
				Zmiana zadłużenia ogółem (zmiana w ciągu roku)
				Odsetki zapłacone / Nadwyżka operacyjna netto
				Obsługa zadłużenia bezpośredniego / Dochody własne
				Obsługa zadłużenia bezpośredniego / Dochody bieżące
				Obsługa zadłużenia bezpośredniego / Środki operacyjne
				Zadłużenie bezpośrednie / Dochody bieżące
				Zadłużenie ogółem / Dochody bieżące
				Zadłużenie bezpośrednie / Nadwyżka operacyjna (lata)
				Zadłużenie ogółem / Dochody własne
				Zadłużenie bezpośrednie / Dochody własne
				Zadłużenie ogółem i zobowiązania pośrednie netto / Dochody bieżące
				Indywidualny wskaźnik zadłużenia z art. 243 ustawy o finansach publicznych
				Dochody podatkowe / Dochody bieżące
				Podatki lokalne / Dochody podatkowe ogółem
				Otrzymane transfery bieżące / Dochody bieżące
				Dochody bieżące / Dochody ogółem
				Dochody własne / Dochody ogółem
				Wydatki na wynagrodzenia / (Wydatki bieżące - Odsetki zapłacone)
				Transfery bieżące / (Wydatki bieżące - Odsetki zapłacone)
				Wydatki majątkowe / Wydatki ogółem
				Odsetki / Średni stan długu
				Nadwyżka operacyjna / Wydatki majątkowe
				Dochody majątkowe / Wydatki majątkowe
				Zmiana zadłużenia netto / Wydatki majątkowe
				Nadwyżka (deficyt) / Wydatki majątkowe
				(Nadwyżka operacyjna + Dochody majątkowe) / Wydatki majątkowe
				Zadłużenie ogółem / Nadwyżka operacyjna (lata)
				Zadłużenie ogółem / Środki operacyjne
				Obsługa zadłużenia / (Środki operacyjne + Nadwyżka z lat ubiegłych)

Źródło: Raport roczny 2016, Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego, INC Rating Sp. z o.o. Poznań, sierpień 2017, dostęp online: www.incrating.pl/wp-content/uploads/2017/08/Raport-JST-pełny.pdf.

Sytuacja finansowa nie tylko miast ale wszystkich jednostek samorządu terytorialnego jest jednym z istotnych zagadnień związanych z obecną oraz przyszłą perspektywą ich

rozwoju. Zgodnie z raportem rocznym 2019 „Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego”¹⁶ przed JST stoją następujące problemy i wyzwania:

- Subwencja oświatowa, otrzymywana przez JST, pozwoli w 2019 r. na pokrycie przeciętnie 60% wydatków na oświatę realizowanych przez samorządy. W stosunku do roku 2018 wartość ta jest podobna. Rosnąca dysproporcja wskazuje, że ciężar tych zmian jest w dużym stopniu przeniesiony na gminy, co szczególnie jest widoczne w gminach o najmniejszych budżetach. Zapewnienie finansowania systemu oświaty stanowi więc znaczące wyzwanie, gdyż „Oświata” jest powszechnie największym działem wydatków samorządów.
- Wyzwaniem dla części samorządów może też być konieczność regulowania zobowiązań zaciąganych w bieżącym roku, związanych w większości z realizacją ambitnych inwestycji majątkowych. Zgodnie z danymi publikowanymi przez Eurostat, sektor samorządowy odpowiada w Polsce średnio za 25,95% dochodów i 24,64% wydatków sektora finansów publicznych (*general government*), obliczonych w zgodzie ze standardami ESA 2010. Co istotne, Jednostki Samorządu Terytorialnego (JST) realizują zdecydowaną większość wydatków majątkowych sektora. Zaobserwować można, że znaczącą większość tych wydatków realizują jednostki najniższego szczebla, czyli gminy (a także miasta na prawach powiatu, będące szczególnym typem gmin). W tabeli 3 przedstawiono budżet wszystkich jednostek jst w latach 2013-2020 w mln złotych.

Budżet samorządowy systematycznie rośnie. Gwałtowne zwiększenie dochodów i wydatków bieżących od roku 2016 wynika głównie z przepływu środków z programów społecznych (w szczególności programu „Rodzina 500+”). Nie stanowi to realnego zwiększenia możliwości budżetowych samorządów, choć polepsza okresowo niektóre wskaźniki finansowe. Z perspektywy sektora bankowego konieczna może być zatem zmiana harmonogramów spłat, standardowo oferowanych dla jst, ze średnio 8-12 letnich na 15-20 letnie, dla zobowiązań zaciąganych w latach 2020-2023.

Zobowiązania samorządów rosły w latach 2014 i 2018 - 2019, co jest związane z uważalnym cyklem inwestycyjnym związanym z pozyskiwaniem środków z UE. W latach 2015-2017 dług malał. Realny obraz uwzględniający zobowiązania pośrednie, nieujmowane w sprawozdaniach (dotyczące długu spółek zależnych czy umów wsparcia) przedstawia dużo większą dynamikę zobowiązań sektora JST. Jest to sygnałem negatywnym. Obecnie średnia wzrostu wynosi 5% i przekracza średnie PKB w badanym okresie (4,3%).

W prezentowanym raporcie uwzględniono również zestawienie danych finansowych dla:

- gmin z wyłączeniem miast na prawach powiatu,
- miast na prawach powiatu (powiaty grodzkie),
- powiatów ziemskich,
- województw.

¹⁶ Raport roczny 2019 „Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego”, INC Rating we współpracy z Związkiem Banków Polskich, dostęp: http://incrating.pl/wp-content/uploads/2019/12/Raport_o_stanie_finansow_JST_2019.pdf.

Tabela 3. Budżet wszystkich JST w latach 2013-2020 w mln złotych.

Wyszczególnienie	Rok							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. Dochody bieżące	163 169	171 722	176 067	200 730	216 130	229 630	239 502	237 685
2. Wydatki bieżące	148 832	155 404	157 839	180 204	194 951	206 508	226 399	215 677
3. Nadwyżka operacyjna (1-2)	14 337	16 318	18 228	20 526	21 179	23 122	13 103	22 008
4. Dochody majątkowe	20 290	22 616	22 952	12 939	13 749	22 216	32 439	24 830
5. Wydatki majątkowe	35 007	41 350	38 576	25 831	35 215	52 878	67 908	51 152
6. Bilans majątkowy (4-5)	-14 718	-18 735	-15 624	-12 892	-21 466	-30 662	-35 468	-26 322
7. Dochody Ogółem	183 458	194 337	199 019	213 669	229 879	251 846	271 941	262 515
8. Wydatki Ogółem	183 839	196 754	196 415	206 035	230 166	259 386	294 306	266 829
9. Nadwyżka / deficyt (7-8)	-380	-2 417	2 604	7 634	-288	-7 540	-22 365	-4 314
10. Przychody	24 062	22 894	20 258	19 380	27 440	35 085	33 452	14 047
<i>a. Nowe zadłużenie</i>	12 959	11 234	8 091	5 000	8 415	16 217	19 156	11 769
<i>b. Pozostałe przychody</i>	11 103	11 660	12 167	14 380	19 024	18 868	14 297	2 278
11. Rozchody	13 753	9 304	11 221	11 185	12 015	11 322	11 049	9 703
<i>a. Spłata zadłużenia</i>	11 839	8 001	8 292	7 838	8 473	11 082	10 745	8 996
<i>b. Pozostałe rozchody</i>	1 914	1 304	2 930	3 347	3 542	240	304	708
12. Finansowanie (10-11)	10 309	13 589	9 037	8 196	15 424	23 763	22 403	4 344
13. Wynik budżetu ogółem (9+12)	9 928	11 172	11 640	15 830	15 137	16 223	-	-

Źródło: Raport roczny 2019 „Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego”, INC Rating we współpracy z Związkiem Banków Polskich, dostęp: http://incrating.pl/wp-content/uploads/2019/12/Raport_o_stanie_finansow_JST_2019.pdf, s. 8.

W opracowaniu „Stan finansów JST - raport dla Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego na posiedzenie w dniu 17 lipca 2019 r., uzupełniony po debacie na posiedzeniach Komisji i Zespołu, skorygowany ma podstawie danych z WFP z 20 stycznia 2020 r.” struktura dochodów JST uległa w ostatnich latach istotnej zmianie: silnie spadł udział dochodów własnych i subwencji, a największą ich częścią stały się – pierwotnie najmniejsze – dotacje.

- udział dochodów własnych spadł z 31 do 25,2%,
- udział wpływów z udziałów w podatkach państwowych (PIT i CIT) wzrósł z 22,7 do 24,1%,
- udział subwencji ogólnej spadł z 29,5 do 22,4%, w tym części oświatowej – z 22,9 do 17,1%,
- udział dotacji wzrósł z 16,9 % do 28,3 % (w tym dotacji celowych do 22%).

W ostatnich latach obserwujemy znaczny wzrost wydatków JST, zarówno w grupie wydatków bieżących jak i inwestycyjnych. Jest to z jednej strony wynikiem zwiększenia zakresu zadań oraz poziomu inwestycji, z drugiej jednak efektem znacznego wzrostu wielkości kosztów wykonywania zadań.

Autorzy tego raportu na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzili, że obraz, jaki wyłania się z analizy dostępnych danych, nie jest optymistyczny. Polski samorząd, przy

poszanowaniu zasady pomocniczości, będącej podstawą funkcjonowania państw demokratycznych, zasługuje na adekwatne do jego powinności wobec obywateli i osiągnięć traktowanie przez władze centralne. Społeczności lokalne i regionalne powinny nadal aktywnie uczestniczyć w procesach rozwoju kraju. Dlatego trzeba im zapewnić odpowiednie warunki tego uczestnictwa. W przeciwnym razie grozi nam stagnacja, która obróci się także przeciwko instytucjom centralnym. Malejące inwestycje samorządowe to mniejsze wpływy z podatków VAT i CIT, a w dalszej perspektywie także PIT. Zahamowanie rozwoju lokalnego i regionalnego to słabsza Polska¹⁷. W wielu opracowaniach dotyczących sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego można przeczytać, że z roku na rok finanse jednostek są ograniczone przez mniejsze wpływy z podatku PIT, CIT oraz mniejszych wpłat dotacji i subwencji z budżetu państwa. Władze samorządowe ograniczają wydatki, stosując tzw. budżet oszczędnościowy. Dla przykładu¹⁸ władze Krakowa szacują, że **ubytek w dochodach w 2020 roku może wynieść ponad 200 mln, Szczecin straci 90 mln złotych, władze miasta Częstochowy** szacują, że wpływy do budżetu miasta bez rekompensat ze strony budżetu państwa będą znacząco niższe niż w roku 2019. Tymczasem ponad 950 samorządów ma ujemną nadwyżkę operacyjną netto. Oblicza się ją, odejmując od dochodów bieżących wydatki bieżące oraz środki na spłatę zadłużenia. Zadłużenie podsektora samorządowego, wynoszące na koniec 2018 r. ok. **76,1 mld zł**, ma ścisły związek z poziomem inwestycji w relacji do nadwyżki operacyjnej.

Z aktualnych danych z WPF, udostępnionych przez resort finansów, wynika, że w roku 2019 ujemną nadwyżkę operacyjną netto wykazuje:

- 31 (prawie połowa) miast na prawach powiatu,
- 58 powiatów (w dalszych 46 jest ona mniejsza niż 1 mln zł),
- 865 gmin (w dalszych 751 jest ona mniejsza niż 1 mln zł).

Prezydent Gdańska podała przykład budżetu Gdańska, który na samych zmianach podatkowych stracił 160 mln zł¹⁹.

W 2020 roku został opublikowany „Ranking Finansowy Samorządu Terytorialnego w Polsce”²⁰. To jedyne opracowanie w kraju, które obejmuje wszystkie jednostki samorzą-

¹⁷ A. Porawski, J. M. Czajkowski, Stan finansów JST raport dla Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego na posiedzenie w dniu 17 lipca 2019 r., uzupełniony po debacie na posiedzeniach Komisji i Zespołu, skorygowany ma podstawie danych z WFP z 20 stycznia 2020 r., Związek Miast Polskich, Poznań, 20 lutego 2020 r., s.1-9.

¹⁸ Patrz szerzej. K. Kubicka-Żach, *Samorzady tworzą budżety i szacują milionowe ubytki* dostęp: <https://www.prawo.pl/samorzad/budzety-samorzadow-na-2020-rok-zagrozenia-mniejsze-inwestycje,489764.html> data 17 października 2019 oraz *Samorzady alarmują: Stan finansów bliski krytycznego*, dostęp: <https://www.prawo.pl/samorzad/stan-finansow-samorzadowych-samorzady-chca-zrekomensowania,447059.html> data 18 lipca 2019.

¹⁹ <http://www.miesta.pl/aktualnosci/pomorscy-samorzadowcy-nie-bedziemy-pokornie-milczec> [data dostępu 26.06.2020].

²⁰ Patrz szerzej. A. Głębski, K. Jakóbiak, K. Owsiak, K. Peter-Bombik, P. Sołtyk, K. Surówka, M. Winiarz, Z. Berdychowski, *Ranking Finansowy Samorządu Terytorialnego w Polsce w 2019*, VI Europejski Kongres Samorządów, dostęp: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2020/06/Ranking-finansowy-2019-3.pdf> Warszawa 2020 r.

du terytorialnego. Pracujący nad nim naukowcy z Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie przebadali prawie 2 800 gmin, miast i powiatów.

Na koniec 2019 roku w Polsce funkcjonowało 2478 gmin, w tym 66 miast na prawach powiatów, 314 powiatów ziemskich oraz 16 województw samorządowych. Gminy wiejskie, gminy miejsko-wiejskie, gminy miejskie oraz miasta na prawach powiatu finansują około 80% wszystkich zadań wykonywanych przez samorząd terytorialny, powiaty około 12%, a województwa samorządowe 8%.

Istotnym problemem samorządu terytorialnego w Polsce jest zakres jego samodzielności finansowej. Integralność finansów samorządu terytorialnego z systemem finansów publicznych, a równocześnie polityczna i prawna niezależność samorządu terytorialnego, są przyczyną licznych dyskusji związanych z jego funkcjonowaniem, zwłaszcza w zakresie pozyskiwania dochodów, finansowania zadań oraz granic zadłużania.

Dla skonstruowania rankingu zaproponowano zastosowanie miernika syntetycznego jako wielokryterialnego miernika oceny. Według kryteriów merytorycznych i zachowania spójności wykorzystano zestaw siedmiu wskaźników oceny kondycji finansowej jednostek samorządu terytorialnego. Są to:

W1 - Udział dochodów własnych w dochodach ogółem,

W2 - Relacja nadwyżki operacyjnej do dochodów ogółem,

W3 - Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem,

W4 - Obciążenie wydatków bieżących wydatkami na wynagrodzenia i pochodne od wynagrodzeń,

W5 - Udział środków europejskich w wydatkach ogółem - bez poręczeń,

W6 - Relacja zobowiązań do dochodów ogółem,

W7 - Udział podatku dochodowego od osób fizycznych w dochodach bieżących²¹.

Uzyskane wyniki do piątego miejsca w ramach poszczególnych grup w 2019 roku przedstawia tabela 4.

²¹ Wskaźniki te zostały wyliczone dla każdej jednostki samorządu terytorialnego objętej badaniem. Zaproponowany zestaw zmiennych na wstępie poddano weryfikacji pod kątem nośności informacji (poziom zróżnicowania zmiennej), nadmiarowości (korelacje wzajemne) oraz normalności rozkładów. Kryterium informacyjne zostało spełnione przez poszczególne zmienne, przy czym jako cezurę przyjęto zmienność cechy mierzoną współczynnikiem zmienności na poziomie co najmniej 10%. Badane zmienne posiadają rozkłady odpowiadające rozkładowi normalnemu lub zbliżonemu do normalnego. W większości przypadków rozkłady te są prawostronnie asymetryczne, a niektóre nawet silnie prawostronnie asymetryczne. Jednak biorąc pod uwagę zakres wartości wskaźników nie wykraczający poza przedział $<0;1>$ (przed normalizacją) asymetria ta nie powinna stanowić przeszkody w porównywaniu wartości wskaźników.

Tabela 4. Wyniki rankingu wg grup w 2019 roku.

W grupie 1547 gmin wiejskich	W grupie 628 gmin miejsko-wiejskich	W grupie 235 gmin miejskich	W grupie 66 miast na prawach powiatu	W grupie 314 powiatów ziemskich
najlepsze wyniki uzyskały:				
1. Dobra (woj. zachodniopomorskie) 2. Stawiguda (woj. warmińsko-mazurskie) 3. Kleszczów (woj. łódzkie) 4. Osielsko (woj. kujawsko-pomorskie) 5. Michałowice (woj. mazowieckie)	1. Konstancin-Jeziorna (woj. mazowieckie) 2. Rzgów (woj. łódzkie) 3. Łomianki (woj. mazowieckie) 4. Piaseczno (woj. mazowieckie) 5. Brwinów (woj. mazowieckie)	1. Józefów (woj. mazowieckie) 2. Puszczykowo (woj. wielkopolskie) 3. Podkowa Leśna (woj. mazowieckie) 4. Krynica Morska (woj. pomorskie) 5. Imielin (woj. śląskie)	1. Tychy 2. Warszawa 3. Sopot 4. Poznań 5. Gliwice	1. powiat wrocławski (woj. dolnośląskie) 2. powiat poznański (woj. wielkopolskie) 3. powiat bielski (woj. śląskie) 4. powiat przemyski (woj. podkarpackie) 5. powiat bydgoski (woj. kujawsko-pomorskie)

Źródło: patrz szerzej: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2020/06/Ranking-finansowy-2019-3.pdf>, s. 22-26.

Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego w 2020 roku będzie gorsza w porównaniu do 2019 roku z uwagi na pandemię COVID-19, która spowodowała mniejsze wpływy podatkowe przez zamknięcie jednostek gospodarczych, ograniczenia w poruszaniu się mieszkańców, zamknięte granice Państwa, zdalne nauczanie i wiele innych obostrzeń, mających wpływ na sytuację gospodarczą czy społeczną Polski, a tym samym i jednostek samorządu terytorialnego. Zakładano że sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego 2020 roku będzie gorsza, jednak teza ta nie do końca się potwierdziła. Zgodnie z przeprowadzonym badaniem sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego przez Katedrę Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu i przedstawieniem wyników badań w „Rankingu finansowym samorządu terytorialnego w Polsce 2020”²²:

1. Rok 2020 był dla jednostek samorządu terytorialnego rokiem pełnym nowych wyzwań. Pandemia spowodowana przez COVID-19 stanowiła i nadal stanowi poważne wyzwanie dla całego społeczeństwa, w tym dla poszczególnych wspólnot samorządowych.
2. Niższe i często nieregularne wpływy do budżetów jednostek samorządu terytorialnego, wynikające z zamrożenia gospodarki, znacząco oddziaływały na harmonogram wpływu środków budżetowych, utrudniając realizację podstawowych zadań jednostki, nie

²² Ranking finansowy samorządu terytorialnego w Polsce 2020, VI Europejski Kongres Samorządów, dostęp: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2021/06/Ranking-Finansowy-2020.pdf>, Warszawa 2021, s.6-7.

wspominając już o planowanych inwestycjach, co znalazło ścisłe odzwierciedlenie w wynikach Rankingu.

3. Wiele jednostek samorządu terytorialnego przede wszystkim poniosło dodatkowe wydatki na przeciwdziałanie i walkę z COVID-19.
4. Poprawa płynności jednostek możliwa była także dzięki środkom jakie trafiły do wszystkich gmin i powiatów z Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych oraz wcześniejszego niż w latach poprzednich przekazywania jednostkom części oświatowej subwencji ogólnej. To właśnie oświata i wprowadzone nauczanie zdalne okazały się być największym wyzwaniem dla jednostek samorządu terytorialnego.
5. W Rankingu, wzorem poprzednich lat, wykazano analizę kondycji finansowej jednostek samorządu terytorialnego oraz dodatkowo uwzględniono koszty poniesione przez jednostki na walkę z COVID-19 w 2020 r.

Dla skonstruowania rankingu zaproponowano zastosowanie miernika syntetycznego jako wielokryterialnego miernika oceny. Według kryteriów merytorycznych i zachowania spójności wykorzystano ten sam zestaw siedmiu wskaźników oceny kondycji finansowej jednostek samorządu terytorialnego, na bazie których powstał Ranking Finansowy Samorządu Terytorialnego w Polsce 2019²³.

Uzyskane wyniki do piątego miejsca w ramach poszczególnych grup w 2020 roku przedstawia tabela 5.

²³ Ranking finansowy samorządu terytorialnego w Polsce 2020, VI Europejski Kongres Samorządów, dostęp: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2021/06/Ranking-Finansowy-2020.pdf>, Warszawa 2021, s.11-13.

Wskaźniki te zostały wyliczone dla każdej jednostki samorządu terytorialnego objętej badaniem. Zaproponowany zestaw zmiennych na wstępie poddano weryfikacji pod kątem nośności informacji (poziom zróżnicowania zmiennej), nadmiarowości (korelacje wzajemne) oraz normalności rozkładów. Kryterium informacyjne zostało spełnione przez poszczególne zmienne, przy czym jako cezurę przyjęto zmienność cechy mierzoną współczynnikiem zmienności na poziomie co najmniej 10%. Dla miast na prawach powiatu i powiatów ziemskich występuje silna korelacja dla wskaźników udziału dochodów własnych w dochodach ogółem z udziałem podatku dochodowego od osób fizycznych w dochodach bieżących (W1-W7). Korelacje te miały następujące wartości: dla miast na prawach powiatu 0,80 i dla powiatów ziemskich 0,79. Podobna sytuacja dotyczy wskaźników W3 oraz W5, gdzie korelacja dla miast na prawach powiatu wyniosła 0,83, dla gmin miejsko-wiejskich 0,72 oraz dla gmin miejskich 0,73. Dla zachowania zgodności metodycznej z pozostałymi rankingami oraz wszystkimi rodzajami jednostek samorządu terytorialnego nie wyeliminowano tych zmiennych. W większości przypadków rozkłady są prawostronnie asymetryczne, a niektóre nawet silnie prawostronnie asymetryczne. Jednak biorąc pod uwagę zakres wartości wskaźników nie wykraczający poza przedział $<0;1>$ (przed normalizacją) asymetria ta nie powinna stanowić przeszkody w porównywaniu wartości wskaźników. Zakresy poszczególnych wskaźników znacząco się różniły, w wyniku normalizacji danych otrzymujemy zmienne, których wartości cech są zawarte w przedziale $<0;1>$.

Tabela 5. Wyniki rankingu wg grup w 2020 roku.

W grupie 1533 gmin wiejskich	W grupie 642 gmin miejsko-wiejskich	W grupie 236 gmin miejskich	W grupie 66 miast na prawach powiatu	W grupie 314 powiatów ziemskich
najlepsze wyniki uzyskały:				
1. Chojnice (woj. pomorskie) 2. Baranów (woj. wielkopolskie) 3. Dobra Szczecińska (woj. zachodniopomorskie) 4. Kleszczów (woj. łódzkie) 5. Stawiguda (woj. warmińsko-mazurskie)	1. Poddębice (woj. łódzkie) 2. Konstancin-Jeziorna (woj. mazowieckie) 3. Łomianki (woj. mazowieckie) 4. Morawica (woj. świętokrzyskie) 5. Brwinów (woj. mazowieckie)	1. Podkowa Leśna (woj. mazowieckie) 2. Jordanów (woj. małopolskie) 3. Puszczykowo (woj. wielkopolskie) 4. Szklarska Poręba (woj. dolnośląskie) 5. Polanica-Zdrój (woj. dolnośląskie)	1. Poznań 2. Tychy 3. Gliwice 4. Warszawa 5. Gdańsk	1. powiat wrocławski (woj. dolnośląskie) 2. powiat bydgoski (woj. kujawsko-pomorskie) 3. powiat poznański (woj. wielkopolskie) 4. powiat pruszkowski (woj. mazowieckie) 5. powiat bielski (woj. śląskie)

Źródło: Patrz szerzej: Ranking finansowy samorządu terytorialnego w Polsce 2020, VI Europejski Kongres Samorządów, dostęp: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2021/06/Ranking-Finansowy-2020.pdf>, Warszawa 2021, s.24-28.

Zgodnie z informacjami zawartymi w „Sprawozdaniu z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2021 r.”²⁴ wynika, że w 2020 r. jednostki samorządu terytorialnego zrealizowały dochody ogółem w wysokości 304.930.106 tys. zł, tj. 100,4% planu rocznego oraz wydatki w wysokości 299.240.624 tys. zł, tj. 92,1% planu. Budżety jednostek samorządu terytorialnego zamknęły się nadwyżką w wysokości 5.689.483 tys. zł, przy planowanym deficycie w wysokości 21.169.503 tys. zł.

Podsumowanie

Analiza wskaźnikowa wykorzystywana przez wiele jednostek gospodarczych umożliwia podjęcie przez władze jednostki istotnych decyzji związanych z dalszym jej funkcjonowaniem, rozwojem czy wprowadzeniem nowych technologii, produktów lub usług na rynek.

Podobnie jednostki samorządu terytorialnego podlegają ocenie, a analiza wskaźnikowa może pokazać zarówno pozytywne jak i negatywne trendy sytuacji finansowej jednostki. Informacje te umożliwiają podjęcie odpowiednich kroków i działań przez władze jednostki samorządu terytorialnego. Decyzje te mogą dotyczyć m.in. przesunięcia wolnych

²⁴ Sprawozdaniu z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2021r., Informacja o wykonaniu budżetu jednostek samorządu terytorialnego, Rada Ministrów, Warszawa 2021, s.18, dostęp: <https://www.gov.pl/web/finanse/informacja-roczna3>.

środków z jednego na drugie zadanie, blokowania wydatków czy szukania rozwiązań, które będą miały wpływ na poprawę sytuacji finansowej. Podejmując różnorakie rozwiązania, trzeba mieć na uwadze fakt, że pociągają one za sobą odpowiednie konsekwencje, np. zaciągając kredyt, należy pamiętać, że trzeba go spłacić wraz z odsetkami, co będzie obciążać kolejne budżety. Znając sytuację finansową oraz możliwości konkretnej jednostki samorządu, np. gminy, można planować działania umożliwiające jej dalszy rozwój.

Ocena sytuacji finansowej JST w oparciu o analizę wskaźnikową umożliwia rozpoznanie procesów i zjawisk kształtujących dochody i wydatki budżetowe. Jest ona narzędziem ułatwiającym i wspomagającym zarządzanie nie tylko jednostek gospodarczych, ale i jednostek samorządu terytorialnego. Jej stosowanie i wykorzystanie powinno wspomóc podejmowanie decyzji od planowania do wykonania założonych zadań z uwzględnieniem wiarygodnych źródeł pozyskania środków finansowych oraz racjonalnego ich wydatkowania.

Bibliografia

1. Bednarski L., *Analiza finansowa w przedsiębiorstwach*, PWE, Warszawa 2007.
2. Głębski A., Jakóbiak K., Owsiak K., Peter-Bombik K., Sołtyk P., Surówka K., Winiarz M., Berdychowski Z., *Ranking Finansowy Samorządu Terytorialnego w Polsce w 2019*, VI Europejski Kongres Samorządów, dostęp: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2020/06/Ranking-finansowy-2019-3.pdf> Warszawa 2020 r.
3. <http://www.miasta.pl/aktualnosci/pomorscy-samorzadowcy-nie-bedziemy-pokornie-milczec> data 26.06.2020 r.
4. <https://www.gov.pl/web/finanse/bazy-danych3>, struktura sprawozdań 2020.
5. <https://www.gov.pl/web/finanse/informacja-roczna3>.
6. Kubicka-Żach K., *Samorządy tworzą budżety i szacują milionowe ubytki* dostęp: <https://www.prawo.pl/samorzad/budzety-samorzadow-na-2020-rok-zagrozenia-mniejsze-inwestycje,489764.html> data 17 października 2019r. oraz *Samorządy alarmują: Stan finansów bliski krytycznego*, dostęp: <https://www.prawo.pl/samorzad/stan-finansow-samorzadowych-samorzady-chca-zrekompensowania,447059.html> data 18 lipca 2019 r.
7. Ministerstwo finansów, *Wskaźniki do oceny sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego w latach 2017-2019*, Warszawa 2020 dostęp: <https://www.gov.pl/web/finanse/wskazniki-do-oceny-sytuacji-finansowej-jednostek-samorzadu-terytorialnego-w-latach-2017-2019>.
8. Pakulska T., *Miasto jako przedsiębiorstwo społeczne*, w: *Miasto jako analog przedsiębiorstwa. Inspiracje dydaktyczne i badawcze*, pod red. K. Kuciński, Oficyna Wydawnicza, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.
9. Pomykańska B., Pomykański P., *Analiza finansowa przedsiębiorstwa*, PWN, Warszawa 2017.
10. Porawski A., Czajkowski J.M., *Stan finansów JST raport dla Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego na posiedzenie w dniu 17 lipca 2019 r.*, uzupełniony po debacie na posiedzeniach Komisji i Zespołu, skorygowany na podstawie danych z WFP z 20 stycznia 2020 r., Związek Miast Polskich, Poznań, 20 lutego 2020 r.
11. *Ranking finansowy samorządu terytorialnego w Polsce 2020*, VI Europejski Kongres Samorządów, dostęp: <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2021/06/Ranking-Finansowy-2020.pdf>, Warszawa 2021.

12. Raport roczny 2016, Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego, INC Rating Sp. z o.o. Poznań, sierpień 2017, dostęp online: [www. incrating.pl/wp-content/uploads/2017/08/Raport-JST-pełny.pdf](http://www.incrating.pl/wp-content/uploads/2017/08/Raport-JST-pełny.pdf).
13. Raport roczny 2019 „Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego”, INC Rating we współpracy z Związkiem Banków Polskich, dostęp: http://incrating.pl/wp-content/uploads/2019/12/Raport_o_stanie_finansow_JST_2019.pdf.
14. Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 13 września 2017 r. w sprawie rachunkowości oraz planów kont dla budżetu państwa, budżetów jednostek samorządu terytorialnego, jednostek budżetowych, samorządowych zakładów budżetowych, państwowych funduszy celowych oraz państwowych jednostek budżetowych mających siedzibę poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej ze zmianami.
15. Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia z dnia 9 stycznia 2018 r. w sprawie sprawozdawczości budżetowej, Dz.U.2019.1393.
16. Sprawozdaniu z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2021r., Informacja o wykonaniu budżetu jednostek samorządu terytorialnego, Rada Ministrów, Warszawa 2021.
17. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U. 2009 Nr 157 poz. 1240, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 305.
18. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 1994 Nr 121 poz. 591, Opracowano na podstawie t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 217.
19. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz. U. 1998 Nr 91 poz. 578, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 920, z 2021 r. poz. 1038.
20. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 576, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1668, z 2021 r. poz. 1038.
21. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1372 ze zm.
22. Ustawa z dnia z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, Dz. U. 2003 Nr 203 poz. 1966, Opracowano na podstawie: tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 38, 694.

Dane kontaktowe

Dariusz Rajchel, d.rajchel@po.edu.pl

Aleksander Zacharko

UMOWA O PARTNERSTWIE PUBLICZNO-PRYWATNYM JAKO FORMA PRYWATYZACJI WYKONYWANIA ZADAŃ PUBLICZNYCH GMINY¹

Streszczenie (abstrakt): Celem artykułu jest przedstawienie problematyki umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym jako formy prywatyzacji wykonywania zadań publicznych gminy, ze szczególnym uwzględnieniem charakteru prawnego tej umowy.

Transformacja ustrojowa nasiliła procesy prywatyzacyjne w gospodarce, w tym w gospodarce samorządu terytorialnego. Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym stała się ważnym instrumentem realizacji zadań publicznych.

Słowa kluczowe: zadanie publiczne, samorząd terytorialny, partnerstwo publiczno-prywatne, umowa

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AGREEMENT AS A FORM OF PRIVATIZATION OF THE PERFORMANCE OF PUBLIC TASKS OF A COMMUNE

Abstract: The aim of the article is to present the issue of a public-private partnership contract as a form of privatization of the performance of public tasks of a commune, considering the legal nature of this contract. Systemic transformation intensified privatization processes in the economy including the economy of local government. The public private partnership agreement has become an important instrument for the implementation of public tasks.

Keywords: public task, local government, public private partnership, contract

Zagadnienia wprowadzające

Celem artykułu jest przedstawienie problematyki umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym jako formy prywatyzacji wykonywania zadań publicznych gminy, ze szczególnym uwzględnieniem charakteru prawnego tej umowy.

Transformacja ustrojowa nasiliła procesy prywatyzacyjne w gospodarce, w tym w gospodarce samorządu terytorialnego.

Jak słusznie pisze A. Błaś proces redukowania zadań państwa dokonuje się zwykle trzema metodami: po pierwsze przekazywania zadań samorządom, tj. samorządowi teryto-

¹ Artykuł oparty jest o treść pracy mgr A. Zacharko, *Partnerstwo publiczno-prywatne w praktyce samorządu gminnego* napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. T. Kocowskiego, Wydział Prawa, Administracji, Ekonomii, Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2021, maszynopis.

rialnemu, samorządowi zawodowemu, czy organizacjom pozarządowym, druga metoda to sprzedaż podmiotom prywatnym przedsiębiorstw i instytucji państwowych (wykonujących zadania państwa), wreszcie trzecia metoda polega na zawieraniu kontraktów z prywatnymi spółkami na realizację zadań publicznych².

Instrumentem prawnym realizacji zadań publicznych stała się umowa cywilno-prawna lub umowy mieszane regulowane więcej niż jedną gałęzią prawa, tj. prawa cywilnego, czy prawa administracyjnego. Umowa jest ważnym instrumentem realizacji zadań przede wszystkim w sferze administracji świadczącej³.

Na szczególną uwagę zasługują zmiany wprowadzone ustawą z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej i możliwość kontraktowania usług komunalnych. Każda prywatyzacja powinna mieć indywidualny, konkretny cel. To nie może być przedsięwzięcie ideologiczne.

W wyniku wprowadzonych zmian mamy dwa modele realizacji zadań własnych gminy, tj. bezpośrednio poprzez jednostki budżetowe i samorządowe zakłady budżetowe oraz drugi model pośredni, wykorzystujący umowę z podmiotami usytuowanymi na zewnątrz danej jednostki samorządowej⁴.

1. Podstawy prawne zawierania umów o partnerstwie publiczno-prywatnym

Do momentu wejścia w życie ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym, umowy partnerstwa publiczno-prywatnego, tj. pomiędzy sektorem prywatnym, a publicznym, nie były uregulowane. Zatem umowy były zawierane na podstawie ogólnych przepisów prawa cywilnego lub prawa handlowego, a umowa nie była znana polskiemu ustawodawstwu⁵.

Od blisko dwunastu lat partnerstwo publiczno-prywatne jako efektywny instrument rozwoju lokalnego i regionalnego znajduje oparcie w następujących aktach prawnych:

- Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym⁶, która weszła w życie z dniem 27 lutego 2009 r. i która zastąpiła ustawę z dnia 28 lipca 2005 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym;
- Ustawa z dnia 21 października 2016 r. o umowie koncesji na roboty budowlane lub usługi⁷, która zastąpiła ustawę z dnia 9 stycznia 2009 r. o koncesji na roboty budowlane lub

² Zob. A. Błaś, *Prywatyzacja zadań samorządu terytorialnego*, [w:] *Studia nad samorządem terytorialnym*, (red.) A. Błaś, Wrocław 2002, s. 360.

³ Zob. L. Zacharko, *Prywatyzacja zadań publicznych gminy. Studium administracyjnoprawne*, Katowice 2000, s. 82; P. Tamowicz, *Prywatyzacja usług komunalnych. Przegląd doświadczeń zagranicznych*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 1990, s. 14.

⁴ Zob. L. Zacharko, *Formy wspomagania przedsiębiorczości przez gminy- przyczynek do dyskusji*, [w:] *Prawne problemy samorządu terytorialnego z perspektywy 25 lecia jego funkcjonowania*, (red.) B. Jaworska- Dębska, R. Budzisz, Warszawa 2016 s. 456 i nast., i cyt. tam obszerna lit.

⁵ Zob. N. Leśniak – Niedbalec, *Prawna definicja partnerstwa publiczno-prywatnego w Polsce*, „Rocznik Lubuski”, 2017, Tom 43, cz. 2, s. 191.

⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 711, ze zm.

usługi, definiując współpracę podmiotu publicznego (koncesjodawcy z partnerem prywatnym);

- Ustawa z dnia 11 września 2019 r. Prawo zamówień publicznych⁸, która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2021 r. na mocy ustawy z dnia 11 września 2019 r. Przepisy wprowadzające – Prawo zamówień publicznych (Dz. U. z 2019 r. poz. 2020);
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej⁹.

Jak pisze M. Łakomy, powyższe rozwiązania prawne mają na celu stworzenie przyjaznego otoczenia w nawiązaniu szeroko rozumianej współpracy partnerskiej. Służą wykorzystywaniu wiedzy i podejścia biznesowego sektora prywatnego w realizacji zadań stawianych samorządom terytorialnym i administracji rządowej¹⁰.

2. Spór o charakter prawny umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym

W działalności samorządu terytorialnego istotne znaczenie posiada umowa cywilnoprawna lub umowa mieszana regulowana więcej niż jedną gałęzią prawa, tj. prawa cywilnego i prawa administracyjnego.

Jak stwierdza M. Ofiarska, jest to forma atrakcyjna z tego punktu widzenia, że strony mają równorzędną pozycję, co pozwala im zabezpieczyć w sposób najpełniejszy swoje interesy¹¹.

Jednakże w przypadku, gdy przedmiotem umowy cywilno-prawnej byłoby wykonywanie zadań publicznych, nie mają tu zastosowania klasyczne cechy umów cywilnych jak: autonomia woli, równorzędność stron czy ekwiwalentność świadczeń¹². Niemniej przepisy prawa administracyjnego wskazują na postanowienia, które zabezpieczają prawidłowe wykonanie zadań publicznych.

Zgodnie z treścią art. 7 ust. 1 u.p.p.p partner prywatny zobowiązuje się do realizacji przedsięwzięcia za wynagrodzeniem oraz poniesienia w całości lub w części wydatków na jego realizację lub poniesienia ich przez osobę trzecią, a podmiot publiczny zobowiązuje się do współdziałania w osiągnięciu celu przedsięwzięcia, w szczególności poprzez wniesienie wkładu własnego.

Wynagrodzenie partnera prywatnego zależy przede wszystkim od rzeczywistego wykorzystania lub faktycznej dostępności przedmiotu partnerstwa publiczno-prywatnego (art. 7 ust. 2 u.p.p.p). Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym może wyodrębniać w ra-

⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz.541, ze zm.

⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1129, ze zm.

⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 679, ze zm.

¹⁰ Zob. M. Łakomy, *Istota i rozwój rynku partnerstwa publiczno-prywatnego w Polsce*. „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, 2012, Nr 30, s. 67.

¹¹ Zob. M. Ofiarska, *Formy publiczno-prawne współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2008, s. 132.

¹² Zob. Z. Kmiecik, *Umowa cywilnoprawna i porozumienie administracyjne jako formy działania administracji w sferze zarządzania gospodarką państwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1987, z. 3, s. 167.

mach wynagrodzenia partnera prywatnego wysokość płatności ponoszonych przez podmiot publiczny na finansowanie wytworzenia, nabycia lub ulepszenia środków trwałych albo nabycia wartości niematerialnych i prawnych w ramach realizacji przedsięwzięcia, spełniających przesłanki wydatków majątkowych w rozumieniu art. 124 ust. 4 albo art. 236 ust. 4 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych(Dz.U. z 2019 r. poz. 869, z późn.zm.(art. 7 ust. 2a u.p.p.p.).

Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym określa skutki nienależytego wykonania lub niewykonania zobowiązania, w szczególności kary umowne lub obniżenie wynagrodzenia partnera prywatnego lub zawiązanej w celu wykonania umowy spółki kapitałowej, komandytowej, komandytowo-akcyjnej (art. 7 ust. 3 u.p.p.p). Przy czym, jak dodaje ustawodawca, do odpowiedzialności za wykonanie umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym i wniesienia zabezpieczenia należytego wykonania umowy nie stosuje się przepisów art. 445 ust. 1, 452 i art. 453 ustawy z dnia 11 września 2019 r. – Prawo zamówień publicznych (art. 7 ust. 4 u.p.p.p.).

Analiza treści przepisu art. 7 u.p.p.p. wskazuje, że ustawodawca w ustawie o partnerstwie publiczno-prywatnym z 2008 r. określił bardziej ramowo wzór umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym, co daje znacznie większą swobodę w określeniu przez strony treści i konstrukcji tej umowy, będącą niewątpliwie wynikiem ostatecznego odejścia przez prawodawcę od koncepcji ustawy edukacyjnej, szczegółowo regulującej zakres treściowy umowy¹³. Uprzednio obowiązująca ustawa z 2005 r. w sposób kazuistyczny określała elementy umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym (art. 18 u.p.p.p.)¹⁴.

Jak wskazuje W. Gonet, „odejście od kazuistycznego ustalenia elementów umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym zasługuje na aprobatę, bowiem daje możliwość daleko idącego zróżnicowania zakresu umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym w konkretnych przypadkach”¹⁵.

W dyskursie naukowym spory budzi charakter umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym. Część teoretyków opowiada się za cywilistycznym charakterem ww. umowy, ale w ostatnim okresie przeważa pogląd o umowie, która ma charakter mieszany publiczno-prywatny.

Jak podkreślają J. Jacyszyn oraz T. Kalinowski, „umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym (w reżimie ustawy z 2005 r.) nie stanowi kolejnej umowy nazwanej. Zdaniem autorów umowa ta stanowi nowy sposób organizowania przedsięwzięć publicznych. Jej specyficzna funkcja polega na tym, że kompletnie opisywała cały projekt przedsięwzięcia, co czyniło ją umową nienazwaną szczegółową”¹⁶.

¹³ Zob. *Komentarz do art. 7, [w:] Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym*, (red.) M. Bejm, P. Bogdanowicz, P. Piotrowski *Komentarz*, Warszawa 2010.

¹⁴ Zob. Dz. U. z 2015 r. poz. 696.

¹⁵ W. Gonet, *Nowa ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym – możliwości wykorzystania do realizacji zadań w sektorze publicznym*, „Finanse Komunalne”, 2009, Nr 1-2, s. 91.

¹⁶ J. Jacyszyn, T. Kalinowski, *Komentarz do ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym*, Warszawa 2006, s. 118.

Podobny pogląd wyraziła A. Miruć, że „umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym nie stanowi nowej kategorii umowy nazwanej, lecz odmianę umowy cywilno-prawnej nie zastępującej aktu administracyjnego”¹⁷.

Zdaniem W. Goneta, „umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym jest umową nie-nazwaną, dwustronnie zobowiązującą, odpłatną i konsensualną”¹⁸.

Na cywilnoprawny charakter umowy wskazuje T. Skoczyński, uznając, iż potwierdza to regulacja zawarta w art. 4 u.p.p.p. w której są ujęte odesłania do art. 139 ust. 1 ustawy Prawo zamówień publicznych, w myśl którego do umów w sprawach zamówień publicznych stosuje się przepisy kodeksu cywilnego, jeżeli przepisy ustawy nie stanowią inaczej, a także art. 5 ustawy z dnia 9 stycznia 2009 r. o koncesji na roboty budowlane i usługi stanowiący, że do czynności podejmowanych przez koncesjodawcę i zainteresowane podmioty w postępowaniu o zawarcie umowy koncesji oraz do umów koncesji stosuje się przepisy kodeksu cywilnego, jeżeli przepisy ustawy nie stanowią inaczej¹⁹.

Jak konstatuje B. Kobus, „partnerstwo publiczno-prywatne, jak i instytucja koncesji w ujęciu prawnym stanowi szczególną formę umów o zamówienie publiczne”²⁰.

Warto w tym miejscu przytoczyć poglądy autorów, które odchodzą od tezy, że umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym stanowi przykład kontraktu cywilnego, kształtowanego treścią zasady swobody umów określonej w art. 353 ze zn. 1 k.c.

Zdaniem M. Kuleszy, M. Bitnera i A. Kozłowskiej „umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym jest nowym pozakodeksowym typem umowy nazwanej”²¹.

Michał Kania stwierdza, że umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym jest umową nazwaną. Ocena ta dotyczy zarówno ujęcia dogmatycznego jak i teoretycznego. Umowa ta zawiera zobowiązania typowe dla umów nazwanych, ale wykazuje pewne cechy szczególne, które pozwalają na wyróżnienie jej jako nowego typu umowy. Za uznaniem tej umowy za umowę nazwaną wskazują intencje ustawodawcy i redakcja przepisów, w której ustawodawca wyróżnił *essentialia negotii* umowy. Umowa ta ma również charakter odpłatny, gdyż celem udziału partnera prywatnego w realizacji przedsięwzięcia jest osiągnięcie zysku. Nadto, jak pisze autor, w umowie o partnerstwie publiczno-prywatnym konieczne jest określenie zasad wynagrodzenia partnera prywatnego, które implikują wybór szczegółowych rozwiązań normatywnych regulujących treść umowy oraz że umowę należy zaliczyć

¹⁷ A. Miruć, *Partnerstwo publiczno-prywatne jako sposób realizacji zadań publicznych* [w:] *Koncepcja systemu prawa administracyjnego*, (red.) J. Zimmermann, Kraków 2007, s. 483 i nast.

¹⁸ W. Gonet, *Komentarz do ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym. Wzory umów i pism*, Warszawa 2009, s. 56.

¹⁹ Zob. T. Skoczyński, *Komentarz do art. 7*, [w:] *Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym. Komentarz praktyczny*, LEX [data dostępu: 10.11.2020].

²⁰ B. Korbus, *Partnerstwo publiczno-prywatne. Poradnik*, Warszawa 2010, s. 12.

²¹ M. Kulesza, M. Bitner, A. Kozłowska, *Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym. Komentarz*, 2006, s. 150.

do umów kauzalnych, gdyż jej ważność zależy od odpowiedniej podstawy prawnej świadczenia (*causa*)²².

Przechodząc do rozważań dotyczących formy umowy, należy stwierdzić, że ustawodawca nie wskazał w regulacji prawnej formy umowy. W piśmiennictwie podkreśla się, iż należy opowiedzieć się za formą pisemną, bowiem ułatwi to dokonanie jej wykładni, tj. zamiaru strony i jej celu²³.

Forma aktu notarialnego będzie wymagana w sytuacji zawierania umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym, powołującej jednocześnie spółkę, czy gdy na podstawie umowy nastąpi wniesienie wkładu w postaci nieruchomości. Nie ma przeszkód, aby umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym została zawarta w formie aktu notarialnego także w sytuacji, gdy brak jest w ustawie powyższego wymogu²⁴.

W zależności wyboru trybu postępowania w sprawie zawarcia umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym, tj. na podstawie ustawy o koncesjach na roboty budowlane lub usługi lub ustawy Prawo zamówień publicznych, wymogiem jest zachowanie formy pisemnej pod rygorem nieważności, chyba że przepisy odrębne wymagają formy szczególnej (art. 21 ust. 1 pkt. 5 ustawy o koncesjach na roboty budowlane lub usługi i art. 432 ustawy Prawo zamówień publicznych).

Jak wspomniano, postanowienia umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym zostały określone w art. 7 cyt. ustawy. Do nich należy zaliczyć zobowiązanie partnera prywatnego i podmiotu publicznego do współdziałania w celu realizacji przedsięwzięcia poprzez dokonanie podziału zadań, a w przypadku podmiotu publicznego także obowiązek wniesienia wkładu własnego. Dodatkowym elementem umowy jest podział ryzyk pomiędzy stronami umowy (art. 1 ust. 2 ustawy).

Jak podkreśla M. Kania, „umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym powinna sprecyzować obszar działania podmiotu prywatnego i jego rolę w sfinansowaniu części lub całości realizacji przedsięwzięcia”²⁵. Należy dodać, iż ustawodawca w słowniku terminów ustawowych określił pojęcie wkładu własnego w art. 2 pkt. 5 u.p.p.p. oraz składnika majątkowego w art. 2 pkt. 3 u.p.p.p., który musi być wykorzystany zgodnie z umową.

Mając na uwadze treść art. 9 ust. 2 u.p.p.p. w sytuacji wykorzystania składnika majątkowego niezgodnie z przeznaczeniem partner prywatny winien dokonać przekazania podmiotowi publicznemu jego na zasadach określonych w umowie. Z art. 9 ust. 2 u.p.p.p. koresponduje art. 8 u.p.p.p. stanowiący o kontroli realizacji przedsięwzięcia przez partnera prywatnego, tj. kontroli po zawarciu umowy. Jak słusznie podkreśla się w literaturze przedmiotu, ustawodawca nie określił zakresu przedmiotowego kontroli. A zatem może

²² Zob. M. Kania, *Inne formy działania administracji publicznej*, [w:] *Administracja. Prawo administracyjne. Część ogólna*, (red.) J. Blicharz, L. Zacharko, Katowice 2018, s. 248-249.

²³ Zob. M. Bejm, P. Bogdanowicz, P. Piotrowski. *Komentarz do art. 7 ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym*, [w:] *Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym. Komentarz*, Warszawa 2010.

²⁴ Zob. T. Moll, *Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym jako sposób realizacji zadań publicznych*, [w:] *Sposoby realizacji zadań publicznych*, (red.) B. Dolnicki, Warszawa 2017, s. 498-499 i cyt. tam lit.

²⁵ M. Kania, *Inne formy działania administracji publicznej*, [w:] *Administracja. Prawo administracyjne. Część ogólna*, (red.) J. Blicharz, L. Zacharko, Katowice 2018, s. 255.

ona dotyczyć szerokiego spectrum zagadnień, tj. aspektów prawnych, ekonomicznych czy faktycznych realizacji przedsięwzięcia²⁶.

W zakończeniu rozważań nt. charakteru umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym należy przytoczyć pogląd T. Kocowskiego, który stwierdza, że organ administracji może zawrzeć umowę jedynie, gdy przepisy prawa go do tego wyraźnie upoważniają. Na gruncie ustawy trudno mówić o swobodzie organu co do wyboru kontrahenta, gdyż w przypadku partnerstwa przepisy ustawy odsyłają do odpowiednich regulacji²⁷. Zatem, jak dalej pisze autor, swoboda umów nie ma zastosowania do organów realizujących zadania w formach prawa cywilnego²⁸. W tej sytuacji nasuwa się zasadnicze pytanie o przydatność umowy cywilnoprawnej do realizacji celów publicznych. Według autora bardziej przydatna byłaby umowa administracyjna²⁹.

W związku z powyższym w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na niejednolity charakter umów zawieranych przez organy administracji publicznej. Niektórzy autorzy utożsamiają pojęcie umowy administracyjnej z pojęciem umowy publicznoprawnej, dopuszczając stosowanie obu pojęć zamiennie³⁰.

3.1. Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym na gruncie ustawy z dnia 21 października 2016 r. o umowie koncesji na roboty budowlane lub usługi

Przy ocenie charakteru prawnego umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym należy zwrócić uwagę na regulację prawną ww. umów na gruncie ustawy o koncesji na roboty budowlane lub usługi. Treść umowy koncesji została wyznaczona przez art. 42 – 50 cyt. ustawy, w tym przepisy dotyczące modyfikacji umowy (art. 46), rozwiązania umowy (art. 47) i jej unieważnienia (art. 49). Z powyższych regulacji prawnych wynika, że umowa koncesji na roboty budowlane lub usługi to umowa nazwana, wzajemna, dwustronnie zobowiązująca oraz umowa terminowa³¹. Jak stanowi art. 45 cyt. ustawy umowa koncesji jest zawierana na czas oznaczony, a w przypadku umów zawartych na czas dłuższy niż 5 lat czas umowy nie może przekraczać okresu, w którym koncesjonariusz może zasadnie oczekiwać odzyskania nakładów inwestycyjnych za wykonanie robót budowlanych lub świad-

²⁶ Zob. M. Kania, *Inne formy działania administracji...*, s. 257.

²⁷ Zob. T. Kocowski, *Umowa w działaniach administracji publicznej*, [w:] *Stan i kierunki rozwoju nauk administracyjnych*, (red.) A. Błaś, J. Boć, Wrocław 2014, s. 300 i cyt. tam lit.; M. Szydło, *Ustawa o gospodarce komunalnej. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 187.

²⁸ Zob. T. Kocowski, *Umowa w działaniach administracji publicznej...*, s. 302.

²⁹ Zob. T. Kocowski, *Umowa w działaniach administracji publicznej...*, s. 302, a także L. Zacharko, *Umowa administracyjna (umowa publicznoprawna)*, [w:] *Administracja. Prawo administracyjne. Część Ogólna*, (red.) J. Blicharz, L. Zacharko Katowice 2018, s. 205-216; L. Zacharko, A. Zacharko, *Umowa publiczno-prawna – jako forma prawna realizacji zadań publicznych w Unii Europejskiej*, [w:] *Wzajemne oddziaływanie gałęzi prawa publicznego i prywatnego* (red.) P. Bieś- Srokosz, J. Srokosz, E. Zelasko- Makowska, Częstochowa 2017, s. 71- 80.

³⁰ Zob. W. Taras, A. Wróbel, *W sprawie jednolitej koncepcji umów publicznych*, [w:] *Prawo administracyjne w okresie transformacji ustrojowej* (red.) E. Knosala, A. Matan, G. Łaszczyca, Zakamycze 1999 r., s. 116.

³¹ Zob. M. Kania, *Inne formy działania administracji*, s. 259.

czenie usług wraz ze zwrotem zainwestowanego kapitału, z uwzględnieniem inwestycji początkowych i inwestycji dokonanych w czasie trwania koncesji.

Umowy koncesji są jawne i podlegają udostępnieniu na zasadach określonych w ustawie o dostępie do informacji publicznej³². Zamawiający może odmówić udostępnienia umowy, jeżeli przemawiają za tym względy obronności lub bezpieczeństwa państwa (art. 44 cyt. ustawy).

Przedmiotem świadczenia koncesjonariusza jest wykonanie przedmiotu umowy, a obowiązkiem koncesjodawcy jest dokonanie płatności na rzecz koncesjonariusza, stanowiącej część wynagrodzenia oraz pozostałe, inne świadczenia określone w umowie koncesji, np. prawo dzierżawy na określonej nieruchomości na rzecz koncesjonariusza. W przypadku koncesji na roboty budowlane lub usługi wynagrodzenie koncesjonariusza stanowi wyłączone prawo do korzystania z obiektu budowlanego albo także prawo wraz z płatnością koncesjodawcy, natomiast w przypadku koncesji na usługi - wyłączone prawo do korzystania z usługi albo takie prawo wraz z płatnością koncesjodawcy. Płatność koncesjodawcy na rzecz koncesjonariusza nie może prowadzić do odzyskania całości związanych z wykonaniem koncesji nakładów poniesionych przez koncesjonariusza, bowiem koncesjonariusz ponosi ryzyko ekonomiczne wykonywania koncesji³³.

3.2. Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym na gruncie ustawy z dnia 11 września 2019 r. Prawo zamówień publicznych

Odnosnie do umów o partnerstwie publiczno-prywatnym, zawartych na podstawie ustawy z dnia 11 września 2019 r. Prawo zamówień publicznych³⁴, zgodnie z treścią art. 432 ustawy umowa jest zawarta w formie pisemnej pod rygorem nieważności, chyba że przepisy szczególne wymagają formy szczególnej. Obowiązuje zasada jawności umowy. Umowy są zawierane na czas oznaczony, z wyjątkami określonymi w ustawie, tj. zawarcie umów na czas nieoznaczony dotyczy m.in. umów, których przedmiotem są dostawy wody za pomocą sieci wodno-kanalizacyjnych lub odprowadzania ścieków, gazu z sieci gazowej, ciepła z sieci ciepłowniczej, licencji na oprogramowanie, czy też usług przesyłowych lub dystrybucyjnych energii elektrycznej lub gazu ziemnego (art. 435 cyt. ustawy).

W regulacji prawnej dotyczącej umów w sprawach zamówień publicznych przewiduje się przesłanki do odstąpienia od ich na mocy art. 456 cyt. ustawy w sytuacji, gdy wykonanie umowy na skutek istotnych okoliczności nie leży w interesie publicznym, czego nie można było przewidzieć w chwili zawarcia umowy lub dalsze wykonanie może zagrozić podstawowemu bezpieczeństwu państwa lub bezpieczeństwu publicznemu. Ustawodawca nie definiuje pojęcia interesu publicznego.

³² Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 2176, ze zm.

³³ Zob. M. Kania, *Inne formy działania administracji...*, s. 260.

³⁴ Dz. U. z 2021 r. poz. 1129, ze zm.

W literaturze wskazuje się na ścisły związek dobra wspólnego z interesem publicznym³⁵, są jednak autorzy, którzy przeciwstawiają pojęcie interesu publicznego i dobra wspólnego³⁶. Należy przyjąć stwierdzenie, zgodnie z którym dobro wspólne jest postrzegane w kontekście interesu publicznego, co potwierdza definicja legalna interesu publicznego zawarta w art. 2 pkt. 4 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³⁷, gdzie interes publiczny definiowany jest jako uogólniony cel dążeń i działań, uwzględniający zobiektywizowane potrzeby ogółu społeczeństwa lub lokalnych społeczności związanych z zagospodarowaniem przestrzennym.

Jak wskazuje M. Woźniak, „interes publiczny obejmuje działania nakierowane na korzyść ogółu, nawet jeśli partykularne interesy nie mieszczą się w tak ukształtowanej kategorii ogółu, chodzi i tak o zobiektywizowane potrzeby ogółu”³⁸.

Zatem w systemie prawa pojęcie dobra wspólnego czy interesu społecznego (publicznego) to pojęcia – narzędzia, które sygnalizują istnienie określonych wartości i celów obowiązujących regulacjach prawnych, na co wskazuje art. 31 ust. 3 Konstytucji, w którym mamy wyszczególnienie kategorii interesu publicznego (bezpieczeństwo prawne, porządek publiczny, ochrona środowiska, ochrona praw innych osób). Powyższy katalog nie jest katalogiem zamkniętym, można wyróżnić jeszcze inne wartości będące przedmiotem ochrony.

„Dobro wspólne czy interes publiczny (społeczny) nie jest celem w samym w sobie, ono wyczerpuje się w służbie człowiekowi. Konsekwentnie też państwo nie jest takim celem, ono istnieje i funkcjonuje ze względu na dobro obywateli”³⁹.

Jak pisze E. Norek, „uprawnienie do odstąpienia od umowy może być zrealizowane zarówno przed przystąpieniem do jej realizacji jak i w trakcie jej wykonania”⁴⁰. Warunkiem odstąpienia od umowy jest zachowanie terminu, tj. 30 dni od dnia powzięcia wiadomości o okolicznościach stanowiących podstawę odstąpienia. Termin ten nie jest terminem procesowym, ale materialnym zawitym. Ustawodawca nie przewidział przesłanek do jego przywrócenia.

Lege iuris w kwestii odszkodowania w sytuacji odstąpienia od umowy, to wykonawcy przysługuje prawo do żądania wynagrodzenia bez utraconych korzyści, ale roszczenie ma miejsce w sytuacji legalnego działania podmiotu publicznego. W przypadku braku wymaganego wynagrodzenia przysługuje wykonawcy roszczenie o odszkodowanie.

³⁵ Zob. H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna- zagadnienia ogólne*, Warszawa 2004, s. 96-98.

³⁶ Zob. E. Łętowska, *Dobro wspólne- władza- korupcja*, [w:] *Dobro wspólne- władza- korupcja. Konflikt interesów w ujęciu publicznym* (red.) E. Popowska, Warszawa 1997, s. 8-9.

³⁷ Tekst jedn.: Dz. U. z 2021 r. poz. 741 ze zm.

³⁸ M. Woźniak, *Interes publiczny jako przesłanka działań organów planistycznych*, [w:] *Przestrzeń i nieruchomości jako przedmiot prawa administracyjnego*, (red.) I. Niżnik- Dobosz, Warszawa 2012, s. 82.

³⁹ Jan XXIII, Encyklika, *Pacem in terris*, w.54, cyt. za R. Sobański, *Dobro zasadą i racją bytu administracji*, [w:] *Ewolucja prawnych form działania administracji*, (red.) L. Zacharko, A. Matan, G. Łaszczyca Warszawa 2008, s. 236.

⁴⁰ E. Norek, *Prawo zamówień publicznych*, Warszawa 2008, s. 259.

Na uwagę w kwestii umów na gruncie ustawy o zamówieniach publicznych zasługują regulacje dot. zmiany umowy (art. 454, 455 cyt. ustawy) czy unieważnienia umowy (art. 457 cyt. ustawy). Unieważnienie umowy zachodzi w przypadkach taksatywnie określonych w ustawie, tj. w sytuacji rażącego naruszenia prawa. Postępowanie w sprawie unieważnienia umowy jest wszczynane na wniosek zainteresowanego jak i z urzędu, tj. Prezesa Urzędu Zamówień Publicznych. Po stwierdzeniu nieważności umowy przez sąd skutki prawne mają charakter *ex tunc*, tj. od daty zawarcia umowy, z wyjątkiem sytuacji, gdy umowa została zrealizowana w części, w tym przypadku unieważnienie ma miejsce ze skutkiem *ex nunc*, tj. od daty wydania wyroku przez organ orzekający.

Konkludując należy stwierdzić, iż umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym ma charakter umowy nazwanej, umowy nowego typu, umowy odpłatnej i kauzalnej. Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym nie jest typowym kontraktem cywilnym, ale umową publiczno-prywatną, którą regulują nie tylko przepisy prawa administracyjnego, ale i cywilnego, tj. umową mieszaną⁴¹.

Warto w tym miejscu przytoczyć interesujący pogląd K. Strzyczkowskiego, który podkreśla, że stosowanie form prawa prywatnego nie zmienia administracji w podmiot autonomiczny i tym samym nie uwalnia jej od przepisów i realizacji obowiązków o charakterze publicznoprawnym, jako że prawo prywatne, w omawianej sytuacji, nie jest podstawą, a środkiem działania administracji⁴².

3.3. Postanowienia umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym w praktyce samorządu gminnego

Poza postanowieniami umownymi, wynikającymi z regulacji ustawowej, w praktyce samorządu gminnego zostały m.in. wypracowane inne klauzule w zależności od konkretnych potrzeb. Do takich klauzul należy zaliczyć m.in. w zakresie zobowiązań stron – przestrzeganie standardów, informację i reklamę, optymalizację wydatków publicznych, umowy z osobami trzecimi, wstąpienia w prawa i obowiązki partnera prywatnego; w zakresie kar finansowych – zasady naliczania kar i ich potrącenia, przerwy w dostawie usług; w zakresie zmian umowy – zmiany w prawie, zmiany treści umowy, zmiany podmiotowe; w zakresie pozostałych postanowień – podwykonawstwo, własność intelektualna, dane osobowe, rozwiązywania sporów; w zakresie składników majątkowych – opis składników majątkowych, tytuł ich nabycia, stan terenu, miejsce inwestycji⁴³.

⁴¹ Zob. J. Lemańska, *Umowa administracyjna a umowa cywilna*, [w:] *Instytucje współczesnego prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa Prof. zw. dr hab. J. Filipka*, Kraków 2001, s. 421-422.; E. Ura, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2002, s. 95.

⁴² Por. K. Strzyczkowski, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2007, s. 189; a także szerzej nt. L. Zacharko, M. Janik, *Umowy w działaniu administracji publicznej- przyczynek do dyskusji*, [w:] *Prawo administracyjne wobec współczesnych wyzwań. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Wierzbowskiemu*, (red.) J. Jagielski, D. Kijowski, M. Grzywacz, Warszawa 2018, s. 475- 480.

⁴³ Zob. M. Kania, *Inne formy działania administracji...*, s. 278-279.

Konkluzje

Administracja publiczna, działając na rzecz dobra wspólnego, realizuje zadania publiczne nie tylko w formach władczych (aktu normatywnego, aktu administracyjnego), ale również w formach niewładczych (porozumień, ugód czy umów).

Reaktywowanie samorządu terytorialnego i nadanie określonej jednostce osobowości prawnej jest równoznaczne z przyznaniem jej zdolności w zakresie prawa cywilnego, tj. zdolności do nabywania praw i zaciągania zobowiązań, w szczególności w zakresie majątkowym. Zatem gmina jako osoba prawna ma pełną zdolność prawną, tzn. może dokonywać wszystkich czynności prawnych z wyłączeniem tych, które mogą dotyczyć tylko osób fizycznych, oraz tych, których podmiotowy zakres jest ograniczony w ustawie⁴⁴.

Zdaniem M. Bitnera i M. Kuleszy możliwości zawierania umów powinny wynikać z przepisów prawa. Jednakże autorzy krytycznie odnoszą się do braku przepisów regulujących możliwość zawierania umów administracyjnych w polskim porządku prawnym⁴⁵.

Zastosowanie instytucji partnerstwa publiczno-prywatnego w celu realizacji zadań mających wpływ na rozwój lokalny czy regionalny wiąże się głównie z konstrukcją tzw. projektów hybrydowych. Pojęcie projektu hybrydowego wiąże się z realizacją danego projektu w formule partnerstwa publiczno-prywatnego, w którym zostają wykorzystane środki unijne. Środki funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności stanowią w takim modelu uzupełnienie finansowania prywatnego⁴⁶.

Zatem instytucja partnerstwa publiczno-prywatnego ma niewątpliwie pozytywny wpływ na rozwój lokalny jak i regionalny, a procesy decentralizacyjne, deregulacyjne i demonopolizacyjne sprzyjają rozwojowi partnerstwa. U podstaw tych zmian leży przekonanie, że jednostki samorządu terytorialnego, w tym gminy, lepiej radzą sobie z rozwiązywaniem wielu problemów niż władza centralna⁴⁷.

Bibliografia

1. Bejm M., Bogdanowicz P., Piotrowski P. (red.), *Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym. Komentarz*, Warszawa 2010.
2. Biernat S., *Prywatyzacja zadań publicznych. Zagadnienia prawne*, Warszawa- Kraków 1994.
3. Bitner M., Kulesza M., *Zasada legalizmu a zdolność kontraktowa jednostek samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny”, 2009, nr 6.
4. Błaś A., *Prywatyzacja zadań samorządu terytorialnego*, [w:] *Studia nad samorządem terytorialnym*, (red.) A. Błaś, Wrocław 2002.
5. Byjoch K., Redel S., *Prawo gospodarki komunalnej*, Warszawa 2000.

⁴⁴ Zob. M. Bitner, M. Kulesza, *Zasada legalizmu a zdolność kontraktowa jednostek samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny”, 2009, Nr 6, s. 14-15 i cyt.lit.

⁴⁵ Tamże, s. 19.

⁴⁶ Zob. http://www.ppp.gov.pl/Laczenie/strony/Baza_projektow_hybrydowych.aspx [dostęp: 20.08.2021].

⁴⁷ J. Pasieczny, *Uwarunkowania rozwoju regionalnego wobec integracji z Unią Europejską*, „Organizacja i Kierowanie”, 2001, Nr 3(105), s. 53 i cyt. tam lit.

6. Bygrave W., Zacharakis A., *Entrepreneurschip*, Hoboken: Viley 2008.
7. Gonet W., *Komentarz do ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym. Wzory umów i pism*, Warszawa 2009.
8. Gonet W., *Nowa ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym– możliwości wykorzystania do realizacji zadań w sektorze publicznym*, „Finanse Komunalne”, 2009, nr 1-2.
9. Górczyńska A., Kolczyńska N., *Partnerstwo publiczno-prywatne w finansowaniu inwestycji w różnych obszarach sfery użyteczności publicznej*, „Zarządzanie i Finanse”, 2012., nr 2/1.
10. Izbebski H., Kulesza M., *Administracja publiczna-zagadnienia ogólne*, Warszawa 2004.
11. Jacyszyn J., Kalinowski T., *Komentarz do ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym*, Warszawa 2006.
12. Kania M., Marguardt P., *Partnerstwo publiczno- prywatne. Komentarz do ustawy z dnia 19 grudnia 2008 r.*, Toruń 2010.
13. Kania M., *Umowa o partnerstwie publiczno- prywatnym. Studium administracyjno- prawne*, Katowice 2013.
14. Kania M., *Zamówienia publiczne. Partnerstwo publiczno-prywatne. Koncesja na roboty budowlane lub usługi w prawie polskim. Instytucje prawne realizacji przedsięwzięć publicznych*, Warszawa 2014.
15. Kania M., *Partnerstwo publiczno- prywatne*, [w:] *Przedsiębiorca: zagadnienia wybrane* (red.) R. Blicharz, Katowice 2017.
16. Kania M., *Inne formy działania administracji publicznej*, [w:] *Administracja. Prawo administracyjne. Część Ogólna*, (red.) J. Blicharz, L. Zacharko, Katowice 2018.
17. Kmiecik Z., *Umowa cywilnoprawna i porozumienie administracyjne jako formy działania administracji w sferze zarządzania gospodarką państwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, z.3.
18. Kocowski T., *Umowa w działaniach administracji publicznej*, [w:] *Stan i kierunki rozwoju nauk administracyjnych* (red.) A. Błaś, J. Boć, Wrocław 2014.
19. Kocowski T., *Przedsiębiorstwo prywatne, państwowe, komunalne*, [w:] *Tadeusz Bigo o administracji i prawie administracyjnym: refleksje wrocławskiej szkoły administratywistycznej*, (red.), T. Kocowski, P. Lisowski, M. Paplicki, Wrocław 2020.
20. Korbus B., Stawiński M., *Partnerstwo publiczno-prywatne. Nowa forma realizacji zadań publicznych*, Wyd. 2, Warszawa 2009.
21. Korbus B., *Partnerstwo publiczno-prywatne. Poradnik*, Warszawa 2010, UZP.
22. Kornberger-Sokołowska E., (red.), *Partnerstwo publiczno-prywatne w samorządzie polskim na przykładzie regionów mazowieckiego i śląskiego*, Warszawa 2008.
23. Kulesza M., Bitner M., Kozłowska A., *Ustawa o partnerstwie publiczno-prywatnym. Komentarz*, Warszawa 2006.
24. Lemańska L., *Umowa administracyjna a umowa cywilna*, [w:] *Instytucje współczesnego prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa Prof. zw. dr hab. J. Filipka*, Kraków 2001.
25. Łętowska E., *Dobro wspólne- władza- korupcja*, [w:] *Dobro wspólne- władza- korupcja. Konflikt interesów w ujęciu publicznym*, (red.) E. Popowska, Warszawa 1997.
26. Miruć A., *Partnerstwo publiczno-prywatne jako sposób realizacji zadań publicznych*, [w:] *Koncepcja systemu prawa administracyjnego*, (red.) J. Zimmermann, Kraków 2007.
27. Moll T., *Umowa o partnerstwie publiczno-prywatnym jako sposób realizacji zadań publicznych*, [w:] *Sposoby realizacji zadań publicznych* (red.) B. Dolnicki, Warszawa 2017.
28. Moszoro M., *Partnerstwo publiczno- prywatne w monopolach naturalnych w sferze użyteczności publicznej*, Warszawa 2005.
29. Norek E., *Prawo zamówień publicznych*, Warszawa 2008.

30. Nowak M. J., *Spółki gminne w Polsce. Formuła, cele i zakres działania*, „Samorząd Terytorialny”, 2011, nr 1-2.
31. Ofiarska M., *Formy publiczno-prawne współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2008.
32. Sobański R., *Dobro zasadą i racją bytu administracji*, [w:] *Ewolucja prawnych form działania administracji* (red.), L. Zacharko, A. Matan, G. Łaszczyca, Warszawa 2008.
33. Strzyczkowski K., *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2007.
34. Strzyczkowski K., *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2011.
35. Szydło M., *Ustawa o gospodarce komunalnej. Komentarz*, Warszawa 2008.
36. Tamowicz P., *Prywatyzacja usług komunalnych. Przegląd doświadczeń zagranicznych*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 1990.
37. Taras W., Wróbel A., *W sprawie jednolitej koncepcji umów publicznych*, [w:] *Prawo administracyjne w okresie transformacji ustrojowej* (red.) E. Knosala, A. Matan, G. Łaszczyca, Zakamycze 1999.
38. Woźniak M., *Interes publiczny jako przesłanka działań organów planistycznych*, [w:] *Przestrzeń i nieruchomości jako przedmiot prawa administracyjnego*, (red.) I. Niżnik-Dobosz, Warszawa 2012.
39. Zacharko L., *Prywatyzacja zadań publicznych gminy. Studium administracyjnoprawne*, Katowice 2000.
40. Zacharko L., Janik M., *Umowy w działaniu administracji publicznej- przyczynek do dyskusji*, [w:] *Prawo administracyjne wobec współczesnych wyzwań. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Wierzbowskiemu*, (red.) J. Jagielski, D. Kijowski, M. Grzywacz, Warszawa 2018.
41. Zacharko L., Nitecki S., *Umowa- jako forma prywatyzacji zadań publicznych w świetle ustawy o pomocy społecznej*, [w:] *Umowy w administracji* (red.) J. Boć i L. Dziewięcka-Bokun, Wrocław 2008.
42. Zacharko L., *Formy wspomagania przedsiębiorczości przez gminy- przyczynek do dyskusji*, [w:] *Prawne problemy samorządu terytorialnego z perspektywy 25 lecia jego funkcjonowania*, (red.) B. Jaworska-Dębska, R. Budzisz, Warszawa 2016.
43. Zacharko L., Zacharko A., *Umowa publicznoprawna – jako forma prawna realizacji zadań publicznych w Unii Europejskiej*, [w:] *Wzajemne oddziaływanie gałęzi prawa publicznego i prywatnego*, (red.) P. Bieś-Srokosz, J. Srokosz, E. Żelasko-Makowska, Częstochowa 2017.
44. Zacharko L., *Umowa administracyjna (umowa publicznoprawna)*, [w:] *Administracja. Prawo administracyjne. Część ogólna*, (red.) J. Blicharz, L. Zacharko, Katowice 2018.

ROZDZIAŁ III

NAUKI HUMANISTYCZNE I SPOŁECZNE DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Janusz Dworak

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2024-4064>

Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku

Henryk A. Kretek

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8857-3652>

Politechnika Śląska, Wydział Organizacji i Zarządzania

Katedra Stosowanych Nauk Społecznych

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu

*Na pytanie, co znajduje się poza myśleniem
naukowym, intelektem i informacją, można od-
powiedzieć – emergencja i etnometodologia*

DETERMINANTY PRZESYŁANIA INFORMACJI (ETNO-EMERGENTING)

Streszczenie (abstrakt): Artykuł opracowano na potrzeby identyfikacji części składowych informacji, które nieprawidłowo zdiagnozowane są źródłem licznych niedomówień, spekulacji, a nawet manipulacji. Bazując na etnometodologii i emergencji, wyartykułowano strukturę informacji, której nośnikami są: fakt, prawda, abstrakcja, fikcja i kontekst. Następnie zaprezentowano strukturę i kodyfikację informacji, która pozwoli na ocenę jej rzetelności, wiarygodności i przydatności w procesie podejmowania trafnych decyzji. Proces analizowania poszczególnych części przekazywania informacji został przez autorów nazwany etno-emergentingiem.

Słowa kluczowe: emergencja, dysfunkcja, marketing, etnometodologia, deforming, etno-emergenting

DETERMINANTS OF INFORMATION SENDING (ETNO-EMERGENTING)

Abstract: The article was prepared for the purpose of identifying information components that are incorrectly diagnosed and are the source of numerous: understatements, speculations and even manipulations. Based on ethnomethodology and emergence, the information structure has been articulated, the carriers of which are: fact, truth, abstraction, fiction and context. Then, the structure and codification of information is presented, which will allow for the assessment of its reliability, credibility and usefulness in the process of making right decisions. The authors call the process of analyzing individual parts of information transfer ethno-emergenting.

Keywords: emergence, dysfunction, marketing, ethnomethodology, deforming, ethno-emergenting

Wstęp

Etno-emergenting powstał z połączenia etnometodologii z emergencją w jeden spójny system, ukazujący bariery przekazywania informacji w różnego rodzaju prezentacjach. Jego celem będzie wskazanie na trudności, które utrudniają, a nawet uniemożliwiają porozumiewanie się osób o różnych cechach wrodzonych i typach osobowościowych. Z jednej strony opierać się będzie on na zjawiskach zbadanych przez etnometodologię, czyli na schematach nawiązywania kontaktów między osobami o różnych cechach, z drugiej natomiast, weźmie pod uwagę zjawiska emergentne, które albo utrudniają albo wspomagają przepływ informacji od nadawcy do odbiorcy. Celem pracy jest poszerzenie wiedzy na temat struktury informacji i prezentacja przykładów, ukazujących sposoby jej wykorzystania w kreowaniu innowacyjnych rozwiązań w praktyce.

Artykuł składa się z dwóch części: w pierwszej, teoretycznej omówiono zakres pojęć związanych z tematem artykułu i są to wyjaśnienia dotyczące: etnometodologii; emergencji; struktury informacji oraz barier ograniczających jej przekazywanie. W ten sposób wyartykułowano nową koncepcję analizy informacji, którą nazwano etno-emergentingiem. W drugiej części – empirycznej – zaprezentowano formę kodyfikacji informacji, która ilustruje jakimi sposobami można rozeznaczyć jej rzetelność i wiarygodność.

Część I (teoretyczna) – wprowadzenie w zakres (meritum) zagadnienia

W społeczeństwie, a szczególnie w marketingu, podstawą porozumiewania się jest proces przekazywania informacji – skonstruowanej w taki sposób, aby ona inspirowała możliwe duże grono osób do działania. Stąd wynika problem, jak informację ująć w schemat, który zapewni jej prawidłowe zrozumienie.

Występujące bariery komunikacji interpersonalnej między nadawcą a odbiorcą informacji mogą być bowiem spowodowane: samoistnym wyłanianiem się opinii na temat prezentowanych treści w miarę dopływu nowych danych z różnych źródeł, cechami osobowościowymi interlokutorów oraz czynnikami zewnętrznymi, na które nie mają oni wpływu. Dostosowanie prezentacji nauczyciela, trenera i instruktora do osobowości słuchacza, często utożsamiane jest z przekazywaniem mu obiektywnych informacji dotyczących prezentowanych treści. Lecz tu pojawia się pytanie, co należy uznać za informację obiektywną? Trudno bowiem rozgraniczyć takie pojęcia jak *subiektywna i obiektywna: informacja, wiadomość, czy ocena*. Pierwsze wyrażenie przeczy bowiem logice, ponieważ *subiektywna opinia* jest zawsze wyrażaniem własnego zdania. Zaś drugie to eufemizm, gdzie *obiektywna: informacja, wiadomość, czy też ocena* stanowi figurę stylistyczną, polegającą na sformułowaniu wypowiedzi w taki sposób, aby coś podkreślić, nie wnosząc nic do meritum zagadnienia¹. Są to określenia takie, jak: banalnie proste, pełny komplet, akwen wodny, cofać się do tyłu, spadać w dół, podnieść do góry, wrócić z powrotem, kontynuować dalej, okres czasu, wzajemna współpraca, fakt autentyczny, w miesiącu marcu, oraz geneza powstania – czyli są to pleonazmy i tautologie. Nie można więc mówić o obiektywnej lub

¹ <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/obiektywne-opinie;9803.html> [dostęp: 7.12.2021].

subiektywnej informacji, kierowanej przez nadawcę do odbiorcy informacji, i dotyczy to także informacji płynących w kierunku odwrotnym w postaci komunikatów zwrotnych. Właściwym przymiotnikiem dla określenia informacji będą: wiarygodna; rzetelna; miarodajna; pełna; aktualna itp. Stąd wniosek, że artykułując określone wrażenia, nadawca komunikatu nie zdaje sobie często sprawy z tego, dlaczego inni go rozumieją, podziwiają, akceptują lub wręcz przeciwnie: lekceważą, nie słuchają, a nawet ignorują.

Istota etnometodologii

Studia nad problematyką badań społecznych doprowadziły do wyodrębnienia nowej dziedziny socjologii. Jest to etnometodologia, która z założenia opisuje zjawiska życia codziennego w sferze bezpośrednich kontaktów międzyludzkich². Jej twórcą był Harold Garfinkel, a jego odkrycia umożliwiły rozpoznawanie świadomych i nieświadomych konstrukcji myślowych³. Badania etnometodologiczne zajmują się analizą zwrotów potocznych⁴, wynikających ze sposobów i technik pozwalających na identyfikowanie kontekstów nadających sens rzeczywistości. Ponadto skupiają się one na poznaniu procesów komunikowania się między osobami przynależącymi do określonej społeczności. Badania tego typu poddają analizie nawet banalne gesty czy słowa, które nadają sens dalszej rozmowie i są istotne dla tworzenia formalnych oraz nieformalnych reguł porozumiewania się⁵.

Istota emergencji

Termin „emergencja” został wprowadzony do języka technicznego w drugiej połowie XIX wieku przez Georga Henry’ego Lewesa⁶, a samo słowo oznacza wyłanianie się⁷, czyli powstawanie nowych jakościowo różnych cech obiektów, wzajemnie na siebie oddziałujących w danym zbiorze. Analizując istotę emergencji, G.H. Lewes pokazał, że taka sama przyczyna, będąca wypadkową tych samych czynników, nie zawsze przyniesie identyczny efekt. W swych pracach poszukiwał on odpowiedzi na pytanie – jaki jest łączny skutek kilku razem działających sił addytywnych (będący wynikiem sumowania składników), które można do siebie dodawać oraz sił multiplikatywnych (będący wynikiem mnożenia czynników), a te z kolei generują efekt synergii. Natomiast w praktycznym ujęciu emergencja⁸ rozumiana jest jako brak możliwości oceny skutków łącznego działania kilku

² J. H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985, s. 473.

³ H. Garfinkel, *Studia z etnometodologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 11.

⁴ E. Magier, *Etnometodologia*, „Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja” 2000, nr 4, s. 44.

⁵ K. Duraj-Nowakowa, *Teoria systemów a pedagogika*, WN WSP, Kraków 1992, s. 123.

⁶ G.H. Lewes, *Problems of Life and Mind*, Kegan Paul, Trench, Turbner & Co., London 1875.

⁷ Angielski termin *emergence* został zaczerpnięty z łaciny, a używany był w XVI wieku na oznaczenie „wynurzania się” i przyjął szersze znaczenie dla wyrażenia czegoś pojawiającego się niespodziewanie. (por. W. Korohoda, *Myśli i opinie wybranych przyrodników o emergencji i redukcjonizmie w biologii* [w:] *Struktura i emergencja*, (red.) M. Heller, J. Mączka, PAU-OBIBlos, Kraków-Tarnów 2006, s. 161-172).

⁸ Zob. J. Dworak, *Zarządzanie emergencją w szkołach wyższych*, [w:] *Humanistyczne i społeczne aspekty biznesu i zarządzania*, (red.) L. Karczewski, H. Kretek, Politechnika Opolska, Opole 2019.

elementów w sytuacji, gdy znane są efekty działania każdego z nich osobno. Wyróżnia się ona nieprzewidywalnością zjawisk takich jak:

- współdziałanie kilku czynników, które przewyższa ich sumaryczny efekt,
- brak jednej części struktury powoduje, że nie spełnia ona swoich zadań,
- domyślanie się efektu podjętych działań, dla takich samych obiektów, na które działają identyczne bodźce,
- ocena zachodzących zjawisk, postrzegana niezależnie od przyjętych kryteriów,
- historyczność oznaczająca realność zjawisk, pojawiających się w różnych okresach⁹.

Emergencja z filozoficznego punktu widzenia oznacza nie tylko zbiór wzajemnie powiązanych z sobą części, lecz ich relacje z pozostałymi elementami struktury. Można powiedzieć, że emergencja występuje wówczas, gdy całość spełnia inną funkcję niż poszczególne jej części i odwrotnie – osobne części spełniają inną rolę niż całość. Tak bywa z informacją, która jeżeli jest niepełna, źle sformułowana lub nieprecyzyjnie wyartykułowana, nie spełnia swojego zadania.

Percepcja kontekstu

Szczególną wagę emergencja i etnometodologia przywiązuje do kontekstu, który można utożsamić z wiedzą oczywistą, ponieważ wszyscy ją znają i praktycznie codziennie stosują. Dla niewtajemniczonych w takich procesach pojawiają się pewne bariery, natomiast „swoim” umożliwiają dogadywanie się. Może wystąpić też sytuacja, w której typowe gesty i słowa mogą zostać źle zrozumiane, co doprowadzi do napięć i konfliktów. Zachodzi tu także proces multiplikacji informacji w miarę powiększania zbioru danych uzyskanych z różnych źródeł.

Manipulowanie¹⁰ informacją wymaga sprawnego posługiwania się narzędziami wyrażania własnych myśli, które będą nadawały znaczenie zachodzącym relacjom, a do takich będą należeć:

- figury retoryczne – umożliwiające wywieranie wpływu na emocje zebranych,
- aranżacje przestrzeni – nadające znaczenie wypowiedzianym kwestiom,
- materialne dowody sukcesu – przedstawiające osiągnięcia w danej dziedzinie;
- specyficzne zachowania – to przestrzeń gdzie przestają na pewien czas obowiązywać dotychczasowe: zasady, wartości czy normy zachowania poszczególnych osób. Uściślamy, chodzi o miejsce artykułowania informacji, w którym może mieć ona inne znaczenie niż oczekiwałby tego jej nadawca. Na przykład jest to: plaża, sauna, wesele, dyskoteka, szpital, kościół lub uczelnia, gdzie na sposób wyrażania swojego zdania

⁹ Omawiane cechy ilustruje następujący przykład: jeżeli z wieży zbudowanej z klocków zostanie usunięty jeden element, a potem drugi i ten ruch nie wywoła żadnych zmian, to nie znaczy, że gdy zostanie usunięty trzeci to wieża będzie stała nadal. Tu zawodzi rozumowanie, że takie same działania powodują identyczne skutki. Podobnie jest z informacją – nie wiadoma która informacja przyczyni się do zmiany całej struktury.

¹⁰ Słowo manipulowanie, nie jest tu użyte w pejoratywnym znaczeniu.

wpływają emocje powiązane z empatią, czyli wspólnym przeżywaniem tradycji, warunków czy sytuacji.

Ponadto konteksty decydują o interpretacji faktów, tworzą stereotypy myślenia, przyczyniają się do oceny rzeczywistych zdarzeń oraz mogą utrudniać lub uniemożliwiać interpretacje zjawisk zachodzących w otoczeniu. Dzięki analizie prowadzonych konwersacji za pomocą emergencji i etnometodologii możliwe jest wyodrębnienie świadomych i nieświadomych konstrukcji myślowych, które determinują zbiór elementów charakteryzujących sposób postrzegania różnorodnych zjawisk przez lokalne społeczności¹¹.

Istota informacji

Informacja została zdefiniowana przez Gregory'ego Batesona jako „różnica, która robi różnicę”¹². Można także informację rozumieć jako „zbiór zarejestrowanych różnic”¹³, lub wiadomość, która zmienia bieg wydarzeń. „Siła informacji tkwi w tym, że jest ona nieodzownym instrumentem odkrywania i budowania wiedzy”¹⁴. Informację należy rozpatrywać w kontekście okresu, w którym powstała i którego dotyczy. Jeżeli jest to czas przeszły, to źródłem informacji najczęściej będzie:

- wiedza zgromadzona w bibliotekach, wideotekach i muzeach, w postaci różnorodnych zapisów. Są to jednak najczęściej artefakty dotyczące przeszłości i posługiwanie się nimi umożliwia jedynie zastosowanie ich w konkretnej sytuacji,
- doświadczenie nabyte podczas wykonywania licznych obowiązków, a wynikające z rutyny i jest ono wówczas dość często spersonalizowane emocjami osób, które potrafią wyciągać wnioski ze sposobu wykonywanej swojej pracy,
- badania naukowe rozumiane, jako poszukiwanie nowatorskich sposobów rozwiązania zaistniałych problemów, w oparciu o znane metody działania.

W tych określonych przypadkach pozyskaną informację będzie można nazwać bierną i utożsamiać ją z wiedzą, która została już wyartykułowana lub opublikowana, a inni mogą ją przetwarzać, magazynować, przesyłać, streszczać, kondensować, kompilować, uaktualniać, filtrować, selekcjonować, interpretować, uwiarygadniać, wymieniać, kupować, sprzedawać oraz przenosić w czasie i przestrzeni¹⁵.

¹¹ Czasem w kabaretach celowo łamane są ogólne zasady porozumiewania się, co jest podstawą komediowych gagów i skeczy. W żartach umyślnie i niespodzianie zmienia się interakcje po to, aby w przejaskrawiony sposób pokazać paradoksy wynikające z wymiany informacji. Bywa, że istotą komediowej sytuacji jest zmiana kontekstu, w jakim zwykle przebiega rozmowa, to wówczas źródłem dowcipu jest „szok poznawczy”.

¹² A. Skibiński, *Gregory Bateson i kontekstowa teoria komunikacji. Różnica, która czyni różnicę, i wzorzec, który łączy*, <http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/2850/1/Adam%20Skibi%C5%84ski%20-%20Gregory%20Bateson%20i%20kontekstowa%20teoria%20komunikacji.pdf> [dostęp: 12.12.2021].

¹³ A. Chmielewski, *Rzeczy i wartości Humanistyczne postawy edukacji ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 85.

¹⁴ K. Materska, *Informacja w organizacjach społeczeństwa wiedzy*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2007, s. 16.

¹⁵ Ten typ informacji wykorzystywane jest w sztucznej inteligencji, która jest tak inteligentna, jak jej twórcy.

We współczesności rodzi się jednak zapotrzebowanie na kreowanie, generowanie i wytwarzanie informacji aktywnej, przyjmującej nazwę post-informacji, to zaznaczy takiej, która wnosi istotny wkład do rozwoju wiedzy, umożliwia powstanie innowacyjnych rozwiązań oraz inspirowanie do działania¹⁶. W praktyce oznacza to możliwość pojawiania się zarówno zjawisk emergentnych umożliwiających powstawanie nowych projektów, jak również procesów niweczenia trudu włożonego w ich realizację.

Celem rozeznania źródeł informacji aktywnej (post-informacji) przeprowadzono badanie za pomocą kwestionariusza ankiety, składające się z tylko jednego otwartego pytania: Jakiego działania zaproponowałbyś, aby zmotywować mieszkańców osiedli do dokładnego sortowania śmieci?. Na 128 badanych 4,7% respondentów proponowało użycie sztucznej inteligencji do segregacji śmieci; 7,8% zalecało zmodyfikować dotychczasowe formy recyklingu i na tej podstawie dokonywać selekcji; 12,5% respondentów widziało rozwiązanie problemu w zwiększaniu liczby kampanii reklamowych dotyczących ochrony środowiska, 12,5% respondentów podkreśliło, że należy przykładąć większą wagę do poszukiwania nowych rozwiązań na zarządzanie segregacją śmieci, natomiast aż 87% respondentów stwierdziło, że obecny stan segregacji w pełni im odpowiada lub nie wyraziło swojej opinii.

Wyniki badań ankietowych i wywiady pogłębione z respondentami umożliwiły wyodrębnienie grup osób, którym nadano nazwy¹⁷:

- „Intelektualiści” (według badań pilotażowych stanowili około 4% badanej grupy) byli to osoby potrafiące tworzyć nieznane dotąd formy produktu, promocji i prezentacji. To oni dosyć często roztaczali irracjonalne wizje, mieli niekonwencjonalne pomysły oraz generowali nowatorskie koncepcje sprzedaży, trudne do zrealizowania w istniejących warunkach. Kreowane przez nich informacje powstawały samoistnie w wyniku posiadanej wiedzy i cech osobowościowych respondentów. Tak więc pomysły tych osób można w pełni uznać za informację czynną;
- „Naukowcy” (ok. 6%) dysponujący teoretyczną wiedzą, dzięki której zdolni byli opracowywać wszelkiego rodzaju rekonstrukcje, reorganizacje, renowacje – noszące wspólną nazwę innowacji. Potrafią oni ocenić realność zaprojektowanych przedsięwzięć oraz wdrożyć je do produkcji, zarządzania, administrowania czy marketingu. Ich odpowiedzi można uznać jako wynik przetwarzania posiadanej wiedzy, celem dostosowania jej do rozwiązania danego problemu. Tak więc koncepcje tych osób można uznać tylko częściowo za informację czynną;
- „Marketingowcy” (ok. 10%), starający się tworzyć różne formy prezentacji projektu umożliwiając tym samym pozyskiwanie dodatkowych osób do współpracy. Oni, opierając się na sprawdzonych modelach teoretycznych, koncentrują się na sposobach pre-

¹⁶ M. Majewska-Bator, P. Bator, *Źródła wiedzy zewnętrznej wykorzystywane przez przedsiębiorstwa w działalności gospodarczej* [w:] *Sources of the external knowledge*, (red.) M. Majewska-Bator, P. Bator, <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/12833.pdf> [dostęp: 7.12.2021].

¹⁷ Nazwa: intelektualista, naukowiec, menadżer, marketingowiec i pracownik będą określeniami dotyczącymi grup studentów o specyficznych cechach.

zentacji produktu różnym gremiom, na różnych forach. W tym przypadku koncepcje tych osób można także uznać tylko częściowo za informację czynną;

- „Menadżerowie” (ok. 10%) jawili się tu, jako osoby zarządzające: intelektualistami, naukowcami oraz marketingowcami, celem pozyskania funduszy na realizację projektu w praktyce, co zwiększałoby konkurencyjność przedsiębiorstwa w otoczeniu. Ich wkład w realizację zadania ogranicza się do wykorzystywania własnego doświadczenia, posiadanych znajomości oraz własnej pozycji w firmie. Podobna sytuacja dotyczy, aczkolwiek w mniejszym stopniu tej grupy osób;
- Pracownicy (ok. 70%) to osoby bierne, aczkolwiek chętnie wykonujące powierzone im zadania. Pracę traktują jako przydzielone zadanie, które należy wykonać¹⁸. W tej grupie najczęściej stosowana informacja bierna, to znaczy taka zmuszająca do dostosowywania się do istniejących już sposobów myślenia.

Zaproponowany podział w rzeczywistości nie jest tak jednoznaczny, ponieważ wiele osób posiada cechy, które można przypisać różnym grupom. Jednak ze względów poznawczych tego typu kwalifikacja pozwoli na rozpoznanie osób zdolnych do kreowania nowatorskich pomysłów i jak można zauważyć, jest ich stosunkowo niewielu w społeczeństwie. Ponadto na podstawie wyników badań można wysnuć dodatkowy wniosek – trudności w nawiązywaniu relacji międzyludzkich wynikają z przynależności do grup charakteryzujących się specyficznym sposobem magazynowania, przetwarzania i generowania informacji.

Bariery zniekształcające strukturę informacji

Emitowanie identycznych informacji nie wywoła takich samych reakcji u wszystkich odbiorców¹⁹. Można także zauważyć, że osoby tworzące informacje i cechujące się ponadprzeciętnymi zdolnościami intelektualnymi nie potrafią czasem w sposób precyzyjny przekazać jej treści innym – uczniom, studentom czy słuchaczom²⁰. Tak więc barierami komunikacyjnymi są często ostre, skumulowane i nieuświadomione przejawy:

¹⁸ Wyniki badań można w dość obrazowy sposób przedstawić, jako problem z umeblowaniem biura, gdzie intelektualiści będą tworzyli projekty mebli i zaproponują ich ustawienie, naukowcy podadzą przykłady renowacji starych sprzętów, będąc świadomi tego, że kolejne ustawienia mebli mają ograniczoną liczbę wariantów, marketingowcy poszukają kontekstów, dzięki którym będą mogli zaprezentować nowatorskie sposoby wykorzystania szaf, stołów i półek, menadżerowie zajmą się pozyskiwaniem środków na sfinansowanie zmian zaproponowanych przez naukowców, a dla pracowników problem meblowania nie będzie w ogóle istniał, ponieważ zaakceptują każdą jego formę.

¹⁹ Obrazowo można to przedstawić za pomocą analogii - pociski o identycznych parametrach wystrzeliwane przez tą samą armatę nigdy nie trafią w to samo miejsce. Podobnie z informacją – identyczna dociera równocześnie do kilku odbiorców, lecz każdy z nich inaczej ją zrozumie, zinterpretuje i wykorzysta.

²⁰ To subiektywna opinia na podstawie analizy licznych komentarzy internautów pod wypowiedziami polityków, celebrytów i duchownych.

- **dysfunkcji** takich jak:

- dysleksja to trudności w procesie czytania, wynikające z przestawiania głosek, pomijania liter oraz niekontrolowanego czytania pojedynczych wyrazów²¹,
- dysgrafia przejawiająca się nieczytelnym pismem, omijaniem trudnych do wymówienia słów, niekończeniem zdań podczas rozmowy, rozdźwiękiem między tym, co dana osoba zapisze, a co rzeczywiście wie na ten temat²²,
- dysortografia to nagminne popełnianie błędów ortograficznych²³,
- dyskalkulia to zaburzenie rozumienia abstrakcyjnego, niezbędnego do wykonania obliczeń pisemnych i pamięciowych²⁴,
- hiper-dysleksja to trudności w czytaniu i zrozumieniu tego tekstu²⁵.

Są to zaburzenia nie tylko ucznia w szkole, studenta na uczelni, osób zajmujących kierownicze stanowiska w różnych typach organizacjach, ale także nauczycieli prowadzących zajęcia we wszystkich typach szkół. Osoby o takich dolegliwościach będą unikały sytuacji, w których ich przypadłość zostaną zauważone przez innych, co powoduje, że ich prezentacje będą niepełne, mało wartościowe, a nawet niezrozumiałe dla szerszego grona odbiorców.

- **stylów uczenia się** mających związek z preferowanym zmysłem w zakresie odbierania i przetwarzania informacji płynących z otoczenia, a dotyczących postrzegania obiektów, zdarzeń, warunków i sytuacji ze względu na sposób przyswajania informacji przez:

- wzrokowców postrzegającymi otoczenie zmysłem wzroku, dlatego najbardziej interesuje ich to, co mogą zobaczyć²⁶,
- słuchowców uczących się – słuchając i mówiąc, a niepamiętających tego, co zobaczyli²⁷,
- kinestetyków, zapamiętujących przez ruch, odczucia i emocje²⁸.

²¹ Dysleksja – specyficzne trudności w uczeniu się, <https://www.medonet.pl/zdrowie,dysleksja---przyczyny--rodzaje--objawy-i-diagnoza--jak-pomoc-dziecku-z-dysleksja-,artykul,1725251.html> [dostęp: 8.12.2021].

²² Dysgrafia, <https://www.hellozdrowie.pl/dysgrafia-na-czym-polega-i-jak-ja-rozpoznać-cwiczenia-na-dysgrafie/> [dostęp: 8.12.2021].

²³ Dysortografia, <https://www.hellozdrowie.pl/dysortografia-na-czym-polega-i-jak-ja-rozpoznać/> [dostęp: 8.12.2021].

²⁴ Dyskalkulia, <https://www.medonet.pl/choroby-od-a-do-z,dyskalkulia---czym-jest-i-jakie-sa-jej-rodzaje-,artykul,1726991.html> [dostęp: 8.12.2021].

²⁵ Dysleksja – problem dziecka, rodziców i nauczycieli, <http://www.zs-starawies2.pl/index.php/aktualnosci/36-dysleksja-problem-dziecka-rodzicow-i-nauczycieli> [dostęp: 8.12.2021].

²⁶ Wzrokowiec, <https://www.mjakmama24.pl/dziecko/starsze-dziecko/wzrokowiec-kto-jest-i-jak-sie-uczy-aa-vCe9-CtY5-5Ye7.html> [dostęp: 8.12.2021].

²⁷ Słuchowiec, <https://www.mjakmama24.pl/edukacja/pomoc-w-nauce/sluchowiec-jak-pomoc-w-nauce-sluchowcowi-aa-D5dN-5tkw-61xc.html> [dostęp: 8.12.2021].

²⁸ Kinestetyk, <https://dobryslownik.pl/slowo/kinestetyk/223907/> [dostęp: 8.12.2021].

Opierając się na założeniu, że każdy człowiek na swój sposób odbiera bodźce zewnętrzne i w indywidualny sposób je przetwarza, będzie można zwiększać efektywność przekazywania informacji, dostosowując jej formę do percepcji odbiorców.

- **przypadłości związanych z zespołem Aspergera**, które charakteryzują osoby o wysokim poziomie inteligencji, lecz uwikłane w liczne trudności w zakresie nawiązywania bliskich relacji z otoczeniem²⁹. Mając specyficzne zainteresowania, interesuje ich tylko jedna dziedzina, w której bardzo często bywają wybitnie uzdolnieni. Radząc sobie z codziennymi obowiązkami, jednocześnie nie mogą dostosować własnego sposobu wyrażania myśli do możliwości percepcji innych osób. Skupiając się tylko na tych cechach omawianego problemu, które sami uważają za ważne, nie biorą pod uwagę innych jego aspektów. Są izolowani przez innych, ponieważ postrzega się ich jako odmieńców, którzy nie potrafią funkcjonować w grupie, nawiązywać kontaktów społecznych oraz utrzymywać więzi rodzinnych.
- **wrodzonych cech osobowości**, które w dużym stopniu decydują o funkcjonowaniu osoby w rodzinie i społeczeństwie, które nazwane zostały temperamentem. Objawia się on emocjonalnym reagowaniem na bodźce w sytuacjach zagrożenia i różnych konfliktach. Takimi osobowościami są:
 - flegmatyk, który jest dobrym słuchaczem, potrafi uważnie obserwować ludzi i trafnie ocenia przebieg danej sytuacji, ponadto działa powoli, dlatego preferuje wykonywać pracę, która nie wymaga pośpiechu;
 - sangwinik, który jest dominujący, władczy i niezdyscyplinowany i nie ma problemów z wchodzeniem w relacje interpersonalne. Najlepiej wykonuje prace wymagające szybkiego działania i podejmowania trafnych decyzji;
 - melancholik, któremu na co dzień towarzyszą obawy przed nieznaną przyszłością. Brak mu pewności siebie, jest wrażliwy na krytykę, zdanie innych osób często jest dla niego ważniejsze niż to, co on sam myśli na konkretny temat;
 - choleryk jest typem lubiącym dominować, a jego niekontrolowane emocje mogą szybko zamienić się w niezadowolenie, gniew, a nawet w agresję, budzącą strach wśród innych ludzi³⁰. W tym przypadku temperament determinuje reakcje na informacje, co powoduje, że prezenter nie wie, jak zostały one przyjęte, zrozumiane i zaakceptowane.

Omawiane kwestie potwierdzają badania przeprowadzone wśród studentów w latach 2010-2018, kiedy to badaniu poddano ok. 500 osób. Studenci, mając do wykonania projekt według dostarczonego im schematu, w 80% nie dostosowywali się do wytycznych i opracowali powierzone im zadania według własnych koncepcji i to wówczas zadano im pytanie

²⁹ Osoby te bardzo często nie nawiązują kontaktu wzrokowego, nie rozumieją np. ironii, sarkazmu, metafor. Do znanych na całym świecie osób, które miały objawy zespołu Aspergera należą między innymi: Thomas Jefferson, Albert Einstein, Wolfgang Amadeusz Mozart oraz polska noblistka Maria Skłodowska-Curie. [<https://portal.abczdrowie.pl/zespol-aspergera>].

³⁰ Temperament, <https://www.poradnikzdrowie.pl/psychologia/rozwoj-osobisty/temperament-czym-jest-rodzaje-temperamentu-aa-AYng-k6Py-JybJ.html> [dostęp: 8.12.2021].

– dlaczego nie stosują się do wymagań? Struktura ich odpowiedzi kształtowała się w następujący sposób:

- 40% odpowiedziało, że nie zrozumieli polecenia, mimo że zostało ono w sposób jasny i klarowny zaprezentowane na pierwszych zajęciach,
- 30% za przyczynę niedostosowania się do wskazówek nauczyciela podało skupienie się na własnych koncepcjach przy realizacji projektu,
- 20% sugerowała się typowymi schematami zawartymi w innych publikacjach,
- 10% nie podało żadnego powodu.

Przekazywanie takim osobom informacji jest mocno utrudnione, gdyż nie potrafią oni uwzględnić uwag przełożonych i wykonują zadania według własnych koncepcji. Natomiast ich stosunek do innych osób cechuje: obojętność, brak empatii, a nawet ignorancja. Przeprowadzone i opisane badania upoważniają do wnioskowania za pomocą analogii, że taki podział determinuje przekształcanie informacji w różnych grupach inaczej, i aby została ona dobrze zrozumiana, to należy dotrzeć do każdej z tych osób osobno. Rozpoznanie barier komunikacyjnych w znacznym stopniu może ułatwić proces komunikowania się, co wymaga opracowania różnorodnych sposobów prezentowania i przekazywania informacji.

Struktura informacji w etno-emergentingu

Thomas Samuel Kuhn wprowadził pojęcie „paradygmatu” jako zbiór pojęć i teorii danej nauki, uogólnił w nim aprobowane osiągnięcia w dziedzinie nauki, które w określonych warunkach umożliwiają modelowe rozwiązania problemów³¹, za pomocą wzorców, standardów i modeli. Na ich podstawie można dopiero wygenerować określone reguły i teorie, które zastosowanie znajdują w praktyce przekazywania informacji. Nowy paradygmat przekazywania informacji można budować w oparciu o konsolidację etnometodologii i emergencji, gdzie informacje o obiektach, zdarzeniach i ideach można ująć w jedną spójną strukturę, nazwaną etno-emergentingiem. Został on zdefiniowany jako dodatkowe, niekontrolowane i nieuświadomione zjawisko, powstające w wyniku przekazywania przez interlokutorów informacji na różne tematy, różnym gremiom i to na różnych forach. Jego zadaniem będzie prezentacja struktury informacji, przez wykorzystanie:

- intersubiektywności, czyli możliwości odczytywania symboli zawartych w wypowiedziach innych osób,
- zawrotności rozumianej jako emocje mające bezpośredni wpływ na tworzące się interakcje pochodzące z przekazywanych informacji,
- cech osobowościowych poszczególnych osób zaangażowanych w proces komunikowania się.

Dla zobrazowania wymienionych cech można dodać, iż nowy paradygmat będzie pełnił rolę katalizatora, soczewki, pryzmatu, a nawet krzywego zwierciadła, po przejściu których dotrze do odbiorców zupełnie inna informacja niż ta, jakiej życzyłby sobie nadawca.

³¹ T. S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, Warszawa 2001, s. 10.

Ten proces można nazwać „deformingiem”³², czyli kształtowaniem informacji w wyniku działania dysfunkcji, różnych stylów uczenia się i przypadłości związanych z zespołem Aspergera. Jego przejawem jest „własne zdanie” skierowane do osoby, grupy lub audytoryum. Typowymi cechami deformingu są: trudności w nawiązywaniu nowych znajomości i utrzymanie starych; nietypowe zachowania podczas wyrażania własnych myśli; problemy z koncentracją; spontaniczne reagowanie na bodźce zewnętrzne, a nawet agresja w stosunku do otoczenia. Zaś jego brak charakteryzuje się: zrozumieniem zagadnienia; akceptacją przydzielonych do wykonania działań oraz precyzją ich wykonania.

Strukturę informacji można rozumieć jako paradygmat zdeterminowany relacjami zbudowanymi na bazie: faktu, prawdy, abstrakcji, fikcji i kontrastu, które oddziałując na siebie, tworzą post-informację, czyli „zanalizowaną” wiadomość zdolną do kształtowania przyszłości, co ilustruje rys. 1.

Rys. 1. Struktura post-informacji

Źródło: Opracowanie własne – J. Dworaka

Istota post-informacji została zilustrowana za pomocą przykładów, gdzie:

- **faktem**, czyli rzeczywistym wydarzeniem zachodzącym teraz lub zaistniałym w przeszłości, a będzie to wydarzenie, które można było zaobserwować, usłyszeć, poczuć, dotknąć lub posmakować³³. Czasem dla podkreślenia jego znaczenia używa się określenia – fakt dokonany, a jest to sytuacja, która ukazuje, że zmiany są nieodwracalne i nie pozostawiają złudzeń ich zaistnienia³⁴. Fakty można mierzyć z pomocą dostępnych przyrządów.

Przykładowo: dom ma szerokość 10 m, długość 12 m i wysokość 8 m stoi przy ulicy Jasnej 5 w Raciborzu, radio emituje dzięki o natężeniu 50 dB, samochód wytwarza

³² Określenie zaproponowane przez autorów niniejszego artykułu.

³³ Fakt, <https://sjp.pwn.pl/sjp/fakt;2557417.html> [dostęp: 8.12.2021].

³⁴ Fakt, <https://dobryslownik.pl/slowo/fakt/12749/> [dostęp: 8.12.2021].

spaliny w ilości 2,2 CO g/km³⁵, na wykładzie było 34 studentów, kupiłem miód spadziowy, w którym zawartość cukrów prostych czyli glukozy i fruktozy wynosiła 40 %³⁶.

- **prawdą** będą wyniki subiektywnej oceny każdego człowieka, przekazywane innym osobom. Prawdę można więc wyrazić za pomocą subiektywnych kryteriów wziętych pod uwagę w procesie jej artykułowania.

Przykładowo są to określenia typu: dom stoi prosto; radio gra głośno; samochód wytwarza dużo spalin; na wykładzie było dużo osób; dobry miód. Prawda jest tu rozumiana, jako własna ocena zachodzących zjawisk, wyrażona na podstawie: zaistniałych faktów, pozyskanej informacji; zdobytej wiedzy, posiadanego doświadczenia, wrodzonej intuicji i inteligencji.

- **abstrakcja** będzie rozumiana jako pojęcie ogólne, niemające odpowiednika w żadnym konkretnym przedmiocie³⁷. Do jego zakresu należeć będą wszelkie hipotetyczne obiekty, takie jak model, wzorce i norma przedstawione wybranym społecznościom celem umożliwienia im dokonywania porównań, przez stosowanie analogii, przenośni, kontekstów, czasu i przestrzeni.

Przykładowo: dom stoi prosto tylko wówczas, gdy jego parametry mieszczą się w granicach tolerancji wynikającej z przyjętych norm; radio gra głośno, gdy wysokość dźwięku przekracza 100 dB, co uważane jest za próg przyjemności słuchania, natomiast gdy poziom dźwięku osiągnie 120 dB należy go uznać za szkodliwy dla zdrowia, ponieważ jest to granica, której przekroczenie powoduje liczne dolegliwości; na wykładzie powinno być co najmniej 13 studentów, co stanowi niezbędne minimum do prowadzenia zajęć na danym roku; miód uważany będzie za prawdziwy, jeżeli tylko wówczas, gdy zasadnicze parametry jakościowe świadczące o jego pochodzeniu będą zgodne z Polską Normą /PN-88/A-77626/ szczegółowo określającą wymagania w zakresie jakości handlowej miodu³⁸;

- **fikcją** będą poglądy wyrażające coś ogólnikowego, bez wyraźnego odniesienia do rzeczywistości, a także pomysły niemożliwe do zrealizowania lub obiekty niemające odpowiednika w żadnym konkretnym przedmiocie³⁹. Fikcję można ocenić za pomocą emocji, jakie ona wywołała, mimo tego, że jej charakterystyczną cechą jest to, że nie ilustruje żadnego obiektu i sama jej forma zależy wyłącznie od wyobraźni tego, kto ją tworzy. Będą to różnego typu przenośnie, takie jak: dom zapada się w nicość, radio gra na czarno, samochód wytwarza brunatny obłok, studenci na wykładzie są zainteresowani niebieskimi migdałami, miód poprawia samopoczucie wszystkim ssakom.

³⁵ Analiza spalin w silnikach benzynowych, <https://przegladoponiarzski.pl/art/11020/analiza-spalin-w-silnikach-benzynowych.html> [dostęp: 9.12.2021].

³⁶ Parametry jakościowe miodu, <http://wzp-krakow.pl/poradnik/id/57.html> [dostęp: 9.12.2021].

³⁷ Abstrakcja, <https://sjp.pwn.pl/sjp/abstrakcja;2438476.html> [dostęp: 9.12.2021].

³⁸ Rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 3.10.2003 r. w sprawie szczegółowych wymagań w zakresie jakości handlowej miodu, <http://wzp-krakow.pl/poradnik/id/57.html> [dostęp: 9.12.2021].

³⁹ <https://sjp.pwn.pl/sjp/abstrakcja;2438476.html> [dostęp: 9.12.2021].

Przykładami będą porównania:

- negatywne: *dom stoi prosto jak wieża w Pizzie; spaliny jak pętla wkrótce nas udu-
szą; klienci zachowują się tak, jakby tkwili jeszcze w socjalizmie; widzę, jak dom
pogrąża się w smogu zniszczenia,*
 - pozytywne: *miód jak zdrowie wypływa z ula; podpisana umowa jak błyskawica
zmieni pozycję naszej firmy w otoczeniu,*
 - neutralne: *słodycz jak skarb zmagazynowano w wyrobach cukierniczych.*
- **kontekst** pozwoli na wyodrębnienie syntetycznego obrazu rzeczywistości, celem określenie wartości informacji dla użytkownika oraz uznania tego, czy jest ona: pilna, zrozumiała a przede wszystkim aktualna, czyli w jakim stopniu jest przydatna w danym momencie do działań praktycznych⁴⁰. Mogą to być słowa, zdania lub określenia burzące zaufanie, co w konsekwencji sprawi, że będą czynnikiem mobilizującym do podejmowania działań. Natomiast jeżeli nie posiadają wartości logicznej, nie można ich uznać - czy są one fałszem lub prawdą⁴¹. Jednak samo pojawienie się kontekstu nasuwa obawy, że z dużym prawdopodobieństwem może zaistnieć taki stan rzeczy, który miałby być przez te zdania opisywany⁴². A także kontrast, który nie tylko uwypukla, retuszuje i upiększa istniejący stan rzeczy za pomocą skojarzeń, analogii i konotacji, lecz także skłania do refleksji i wyrażania swoich obaw i lęków.

Przykładowo kontekst może mieć charakter patriotyczny, społeczny, polityczny, religijny itp.

Przedstawione w strukturze informacji elementy mogą wzajemnie na siebie oddziaływać, przyczyniając się tym samym do kreowania zjawisk emergentnych, a ich wyniki umożliwiają posługiwanie się znanymi metodami wnioskowania, celem zinterpretowania zachodzących zmian.

Część II (praktyczna) – kodyfikacja informacji

Nowe sposoby wyrażania własnych przemyśleń powinny zatem skupić się na pozyskaniu odpowiedzi na określone kwestie wyrażone następującymi pytaniami: (1) Jakie zdarzenia muszą zajść, aby można było się w pełni zrozumieć? (2) Jak osoby należące do różnych grup tworzą, odczytują i stosują reguły porozumiewania się? (3) W jaki sposób dotrzeć z informacją do osób dysfunkcyjnych i zdominowanych cechami ograniczającymi zdolność porozumiewania się? (4) Jak wspólna tożsamość, pozwala na nawiązywanie bliskich relacji tylko w obrębie jednej grupy?⁴³ (5) Jaka struktura informacji generuje zjawiska emergentne?

⁴⁰ Przetwarzanie informacji, https://mfiles.pl/pl/index.php/Przetwarzanie_informacji [dostęp: 9.12.2021].

⁴¹ P. Boghossian, The Status of Content, „The Philosophical Review” 1990, 99 (2), 157-184.

⁴² D. Dennett, *Rzeczywiste wzorce*, [w:] *Analityczna metafizyka umysłu*, (red.) M. Miłkowski, R. Poczuć, IFiS PAN, Warszawa 2008, s. 299-325.

⁴³ Można zauważyć, że katolicy najchętniej nawiązują relacje z katolikami, ateści z ateistami, sportowcy ze sportowcami, a zwolennicy partii Y najlepiej czują się we własnym gronie.

Odpowiedzi będą pomocne w opracowaniu metody klasyfikowania informacji jako zbioru ustrukturyzowanych relacji pomiędzy faktem, prawdą, abstrakcją, fikcją i fantazją, co pozwoli odróżnić przekaz wiarygodny od niewiarygodnego, rzetelny od nierzetelnego oraz demagogię od treści zagadnienia. Ponadto zbiór ten umożliwi akceptację własnego punktu widzenia i pozwoli na zweryfikowanie go przez odpowiednią jego kodyfikację. Proces ten nie spowoduje zniszczenia informacji, czy też jej zużycia, lecz pozwoli na prezentację danych, zebranych z różnych dostępnych źródeł, w jedną spójną, koherentną i aktualną strukturę nadającą działaniom użytkownika sens.

Analiza poszczególnych elementów struktury informacji pozwoli na ich rozróżnienie poprzez wyselekcjonowanie i zidentyfikowanie jej cech, celem wyeliminowania subiektywnych ocen i zobjektywowania prezentowanych treści, co obrazuje tabela 1.

Tab. 1. Struktura kodyfikacji informacji.

	Fakt <i>zdarzenie</i> <i>obiektywne</i>	Prawda <i>zdarzenie</i> <i>subiektywne</i>	Abstrakcja <i>zdarzenie</i> <i>obiektywne</i>	Fikcja <i>zdarzenie</i> <i>subiektywne</i>	Fantazja <i>zdarzenie</i> <i>subiektywne</i>
Kol. 1	Kol. 2	Kol. 3	Kol. 4	Kol. 5	Kol. 6
Przykład „1”	+		+	+	+
Przykład „2”	+	+	+		
*	*	*	*	*	*
Przykład „N”	+		+		

Źródło: opracowanie własne.

Kolumna 1 to przykłady informacji poddane analizie. Kolumna 2 będzie informowała o faktach i ma ona charakter prezentacji zdarzeń, które już zaistniały. Kolumna 3 to prawda wyrażona za pomocą emocji, i to ona pokazuje sposób interpretacji zdarzeń przez nadawców oraz odbiorców informacji, w kontekście ich wiedzy, doświadczenia czy osobowości. Kolumna 4, jest weryfikatorem wiarygodności informacji i osób ją prezentujących, co będzie świadczyło o trafności i wiarygodności wypowiedzianych przez nich porównań⁴⁴, natomiast porównania tendencyjne zostaną uznane za manipulację⁴⁵. Kolumna 5 pokazuje,

⁴⁴ Przykładowo:

- zarobki w firmie w porównaniu do średniej krajowej w tym roku wzrosły o 200 zł;
- w porównaniu do obowiązujących norm, w ciągu pięciu lat zanieczyszczenie powietrza wzrosło o 10%; wody wzrosło o 5%, ziemi wzrosło o 2%;
- w porównaniu do wzorca, jakim dla Elku jest Pisz – liczba wypadków samochodowych w badanym okresie wzrosła o 15%,
- w porównaniu do największego konkurenta, liczba wyprodukowanych aut w tym roku zmalała o 7%;
- w porównaniu do minimum socjalnego, średnia emerytur w tym roku była na takim samym poziomie.

⁴⁵ Przykładowo:

- zarobki w firmie, w porównaniu do oczekiwań pracowników w tym roku wzrosły tylko o 200 zł;
- z przeprowadzonych ankiet wynika, że w tym roku stan zanieczyszczenia: powietrza; wody i ziemi był niezauważalny dla mieszkańców Gdańska;
- w porównaniu do wzorca, jakim dla Elku jest Pisz - liczba osób cieszących się dobrym zdrowiem, jak

jak można w niekonwencjonalny sposób przekształcić informacje – przykładowo stosując ją w reklamie⁴⁶, zaś kolumna 6 zilustruje sposób wykorzystania informacji w formie fantazji i tu jako przykład podano reklamę społeczną⁴⁷. Brak posegregowania informacji na fakty, prawdy, abstrakcję, fikcję i fantazję powoduje, że może być ona źródłem intryg, matactw i nadużyć, zaś jej skodyfikowanie pokaże, które jej elementy zostały wykorzystane w procesie jej przesyłania innym osobom, grupom czy instytucjom.

Podsumowanie

Wprowadzenie nowego pojęcia „etno-emergentingu” do sfery posługiwania się informacją, ma na celu zaprezentowanie sposobów identyfikowania zakłóceń w czasie transmisji danych od nadawcy do odbiorcy. Etnometodologia, kładąc szczególny nacisk na rozpoznanie w codziennych „rytuałach” zakodowanych „samo-przez-się-zrozumiałych” wyrażeń, ukazuje, jak wszelkie niedomówienia w postaci zwrotów potocznych i wrodzonych dysfunkcji mnogą zmieniać sens różnych wiadomości. Natomiast „emergencja” oznaczająca powstawanie nowych jakościowo różnych cech obiektów, odnosi się do samoistnego interpretowania faktów jako prawd, abstrakcji i fikcji – wynikających z kontekstu prezentowanej informacji. Oddziaływanie tych dwóch czynników na siebie prowadzi dodatkowo do zamazania istoty przekazywanych wiadomości w ramach szeroko rozumianej komunikacji interpersonalnej. Wyartykułowana, opisana i skodyfikowana w artykule struktura informacji pozwala na bezproblemowe odróżnienie jej składników, co może zaowocować tym, że proces porozumiewania się między osobami pochodzącymi z różnych środowisk stanie się łatwiejszy, prostszy i bardziej zrozumiały.

Bibliografia

1. Abstrakcja, <https://sjp.pwn.pl/sjp/abstrakcja;2438476.html> [dostęp: 9.12.2021].
2. Analiza spalin w silnikach benzynowych, <https://przegladoponiarzski.pl/art/11020/analiza-spalin-w-silnikach-benzynowych.html> [dostęp: 9.12.2021].
3. Boghossian P., *The Status of Content*, „The Philosophical Review”, 1990, nr 99(2), 157-184.
4. Chmielewski A., *Rzeczy i wartości. Humanistyczne postawy edukacji ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
5. Dennett D., *Rzeczywiste wzorce [w:] Analityczna metafizyka umysłu*, (red.) M. Miłkowski, R. Poczobut, IFiS PAN, Warszawa 2008.

wynika za badań ankietowych w badanym okresie, wzrosła o 15%,

- w porównaniu do skutków ocieplenia klimatu, nie wpłynęły na produkcję samochodów największego producenta
- w porównaniu do minimum socjalnego Europy, średnia emerytura w Polsce znacznie wzrosła.

⁴⁶ Przykładowo są to slogany: Czar kawy; Pyszny jogurt; Puszyste ptasie mleczko; Czarująca kawa; Naturalny serek; Naturalny aromat; Smak natury.

⁴⁷ Przykładowo są to slogany: Brunatny aromat kawy; Jogurt z E499; Z ołowiowego mleka; Jeszcze bardziej tuczące ptasie mleczko; Czarująca kawa z pól trzeciego świata; Sztuczny serek; Plastikowy aromat; Smak zanieczyszczeń.

6. Duraj-Nowakowa K., *Teoria systemów a pedagogika*, WN WSP, Kraków 1992, s. 123.
7. Dworak J., *Zarządzanie emergencją w szkołach wyższych*, [w:] *Humanistyczne i społeczne aspekty biznesu i zarządzania*, (red.) L. Karczewski, H. Kretek, Politechnika Opolska, Opole 2019.
8. Dysgrafia, <https://www.hellozdrowie.pl/dysgrafia-na-czym-polega-i-jak-ja-rozpoznać-cwiczenia-na-dysgrafii/> [dostęp: 8.12.2021].
9. Dyskalkulia, <https://www.medonet.pl/choroby-od-a-do-z,dyskalkulia---czym-jest-i-jakie-sa-jej-rodzaje-,artykul,1726991.html> [dostęp: 8.12.2021].
10. Dysleksja – problem dziecka, rodziców i nauczycieli, <http://www.zs-starawies2.pl/index.php/aktualnosci/36-dysleksja-problem-dziecka-rodzicow-i-nauczycieli> [dostęp: 8.12.2021].
11. Dysleksja – specyficzne trudności w uczeniu się, <https://www.medonet.pl/zdrowie,dysleksja---przyczyny--rodzaje--objawy-i-diagnoza--jak-pomoc-dziecku-z-dysleksja-,artykul,1725251.html> [dostęp: 8.12.2021].
12. Dysortografia, <https://www.hellozdrowie.pl/dysortografia-na-czym-polega-i-jak-ja-rozpoznać/> [dostęp: 8.12.2021].
13. Fakt, <https://dobryslownik.pl/slowo/fakt/12749/> [dostęp: 8.12.2021].
14. Fakt, <https://sjp.pwn.pl/sjp/fakt;2557417.html> [dostęp: 8.12.2021].
15. Garfinkel H., *Studia z etnometodologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
16. Kinestetyk, <https://dobryslownik.pl/slowo/kinestetyk/223907/> [dostęp: 8.12.2021].
17. Korohoda W., *Myśli i opinie wybranych przyrodników o emergencji i redukcjonizmie w biologii*, [w:] *Struktura i emergencja*, (red.) M. Heller, J. Mączka, PAU–OBI-Biblos, Kraków–Tarnów 2006.
18. Kuhn T. S., *Struktura rewolucji naukowych*, Warszawa 2001.
19. Lewes G.H., *Problems of Life and Mind*, Kegan Paul, Trench, Turbner & Co., London 1875.
20. Magier E., *Etnometodologia*, „Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja” 2000, nr 4, s. 44.
21. Majewska-Bator M., Bator P., *Źródła wiedzy zewnętrznej wykorzystywane przez przedsiębiorstwa w działalności gospodarczej* [w:] *Sources of the external knowledge*, (red.) M. Majewska-Bator, P. Bator, <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/12833.pdf> [dostęp: 7.12.2021].
22. Materska K., *Informacja w organizacjach społeczeństwa wiedzy*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2007.
23. Obiektywne opinie, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/obiektywne-opinie;9803.html> [dostęp: 7.12.2021].
24. Parametry jakościowe miodu, <http://wzp-krakow.pl/poradnik/id/57.html> [dostęp: 9.12.2021].
25. Przetwarzanie informacji, https://mfiles.pl/pl/index.php/Przetwarzanie_informacji [dostęp: 9.12.2021].
26. Rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 3.10.2003 r. w sprawie szczególnych wymagań w zakresie jakości handlowej miodu, <http://wzp-krakow.pl/poradnik/id/57.html> [dostęp: 9.12.2021].
27. Skibiński A., *Gregory Bateson i kontekstowa teoria komunikacji. Różnica, która czyni różnicę, i wzorzec, który łączy*, <http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/2850/1/Adam%20Skibi%C5%84ski%20-%20Gregory%20Bateson%20i%20kontekstowa%20teoria%20komunikacji.pdf> [dostęp: 12.12.2021].
28. Słuchowiec, <https://www.mjakmama24.pl/edukacja/pomoc-w-nauce/sluchowiec-jak-pomoc-w-nauce-sluchowcowi-aa-D5dN-5tkw-61xc.html> [dostęp: 8.12.2021].
29. Temperament, <https://www.poradnikzdrowie.pl/psychologia/rozwoj-osobisty/temperament-czym-jest-rodzaje-temperamentu-aa-AYng-k6Py-JybJ.html> [dostęp: 8.12.2021].
30. Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985.

-
31. Wzrokowiec, <https://www.mjakmama24.pl/dziecko/starsze-dziecko/wzrokowiec-kto-jest-i-jak-sie-uczy-aa-vCe9-CtY5-5Ye7.html> [dostęp: 8.12.2021].
 32. Zespół Aspergera, <https://portal.abcdrowie.pl/zespol-aspergera>.

Dane kontaktowe

Janusz Dworak, dworakjanusz@wp.pl

Henryk Kretek, Henryk.kretek@polsl.pl

Anna Duda

Politechnika Śląska

Wydział Organizacji i Zarządzania

JAKI POWINIEN BYĆ KIEROWNIK, MENEDŻER CZY LIDER, ABY SKUTECZNIE ZARZĄDZAĆ ZESPOŁEM W OKRESIE KRYZYSU?

Streszczenie (abstrakt): Dobrze prosperujące biura czy organizacje nie wypracowałyby pozytywnych wyników, gdyby nie osoba na czele zespołu, która potrafi umiejętnie rozdzielać obowiązki. Nie można przecenić znaczenia dobrego lidera. Ludzie pełniący tę funkcję są odpowiedzialni za konsekwencje wielu decyzji, dlatego muszą posiadać szereg umiejętności, które pozwolą na obiektywne podejście do każdej sytuacji, szczególnie tej kryzysowej. Artykuł jest próbą zebrania informacji, czym powinien kierować się oraz jaki powinien być lider w swojej pracy, aby poprowadzić swój zespół przez kryzys.

Słowa kluczowe: kryzys, sytuacja, lider, zespół, praca

WHAT SHOULD A MANAGER OR LEADER BE LIKE TO EFFECTIVELY MANAGE A TEAM IN A CRISIS?

Abstract: The success behind well-prospering offices or organizations and their positive results mostly comes from the head of the team, who can skillfully allocate responsibilities. The importance of a good leader cannot be overstated. People who exercise coordinating, executive and management functions handle many decisions, therefore they must have several skills that will allow them to approach any situation, especially when facing a crisis. This article is an attempt to list qualities that are must-haves in the times of problematic situations. It answers the question of what a leader should be in his work to lead his team through the crisis.

Keywords: leader, crisis, work, team, problem

Wstęp

Ogólnie wiadomym jest, że dla najlepszych wyników w grupie bardzo potrzebny jest lider. Prowadzi on swój zespół do mety, wyciągając pomocną dłoń podczas “biegu”, rozwiązując problemy i pokonując przeszkody. Wielu marzy o tej pozycji, głównie ze względu na korzyści, jednak tylko nieliczni są w stanie zrobić to właściwie, nie mówiąc już o tym, jak ciężka i stresująca jest praca w sytuacji kryzysu. W takich chwilach potrzebny jest dobry przywódca. Stanie się nim nie jest łatwym zadaniem. „Liderzy, którzy stoją na czele wielkich korporacji lub na wysokich stanowiskach, rozwijają się przez lata doświadczenia

i właściwe nastawienie. Są spoiwem pomiędzy członkami grupy, który wydobywa z ludzi to, co najlepsze”¹.

Menedżer nie powinien być osobą, która po prostu ma ostatnie słowo, ale raczej kimś, kto jest w stanie prawidłowo postrzegać sytuację i mądrze się w niej poruszać. Z wiedzy menedżerów ma wynikać ostateczna decyzja. To oni gromadzą wszystkie dane i porządkują informacje tak, aby można było je odpowiednio zaadresować, a następnie rozwiązać. Posiadanie ich w gronie podwładnych to dobra rzecz dla zespołu, ponieważ jeśli pracownik nie może liczyć na pomoc innych ludzi (w szczególności lidera), oznacza to, że musi polegać tylko na sobie. Przez całą swoją karierę kierownik musi radzić sobie z niepewnościami, stawiać czoła licznym problemom i rozwiązywać je. Dobry przywódca niewiele może zdziałać, jeśli nie ma w tych sprawach żadnego doświadczenia².

Praca lidera oraz sposoby, dzięki którym może poprowadzić grupę w trakcie kryzysu

Podczas pracy ludzie często zastanawiają się, jak zostać dobrym liderem, zwłaszcza podczas kryzysu. Jedną z metod będzie postawienie się na ich miejscu. Najlepiej uczyć się na przykładzie. Bez wątpienia wielu widziało, jak ciężko menedżerowie muszą pracować, nawet w zwykłych codziennych sprawach. Wystarczy pomyśleć o wszystkich sytuacjach, które zdarzają się w życiu, w których trzeba było coś postanowić, zdecydować, czy dokonać wyboru. Każdy woli otrzymać pozytywną dla siebie decyzję o rozpatrzeniu problemu, jednak każdy przyjmuje swoistą strategię, aby cel osiągnąć. To samo dotyczy liderów, którzy stawiają najwyższe dobro sprawy jako najwyższy priorytet, jeśli chodzi o przezwyciężenie problemu.

Praca lidera nie należy do najłatwiejszych i każdy w szybki sposób może stracić orientację oraz cel, bez względu na poziom odpowiedzialności. Nie ma różnicy między członkiem rodziny decydującym o kolejności opłacania rachunków, właścicielem małej firmy przeglądającym comiesięczny raport, dyrektorem wielkiej organizacji nabywającej kolejną wytwórnię, prezydentem lub światowym przywódcą w siedzibie ONZ dyskutującym o bieżących projektach³. Każdy z nich ma ludzi do poprowadzenia, problemy do rozwiązania czy miejsce do ulepszenia. W gorącej dyskusji łatwo pogubić się, a cel i wartości, które miały wyniknąć z rozmowy – mogą zniknąć.⁴

Liderzy muszą być gotowi do radzenia sobie z presją, podejmowania szybkich decyzji i pamiętać o dobru wspólnym, jak i o każdym z pracowników. Są odpowiedzialni za życie innych, którzy obdarzają ich ogromnym zaufaniem. Jeśli są pewni swojej siły, aby pomóc

¹ H. A. Krotek, Przywództwo i kierowanie. Kierownik, menedżer a lider, <https://platforma2.polsl.pl/roz/course/view.php?id=548>, [dostęp: Politechnika Śląska, 2021].

² P. Sondergaard, 10 Critical Leadership Skills in a Time of Crisis, <https://www.sondergaardgroup.com/post/10-critical-leadership-skills-in-a-time-of-crisis>, [dostęp: The Sondergaard Group, 23.04.2020].

³ healthHackers, R. Riggio, How To Be A Great Leader In A Crisis - Ronald Riggio, Ep 42, <https://www.youtube.com/watch?v=EkrTpuhT3j4>, [dostęp: 27.03.2020].

⁴ United Nations, The 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://www.youtube.com/watch?v=cX2tXnUL-cY>, [dostęp: UN, 2021].

każdemu w ekstremalnej sytuacji, będą w stanie rozwiązać każdy kryzys. Lider zespołu ma najbardziej wszechstronny obraz sytuacji i potrafi właściwie zorganizować pracę każdego. Jednak nie robi tego sam. Jego wiedza i wszechstronność wynika ze wspólnej pracy z ludźmi w grupie. To oni, równie zaangażowani i odpowiedzialni za pomyślne przejście przez kryzys, monitorują sytuację i składają raporty. Dlatego dobry menedżer to osoba, która potrafi dowiedzieć się, gdzie właściwie delegować zadania, jak delegować dane zadania i w jaki skuteczny sposób zjednoczyć swój zespół⁵. Zdecydowanie nie powinien być stronniczy, chyba że specyfika sytuacji tego od niego wymaga.. Decyzja, dzięki której NASA wystrzeliwuje nowego satelitę, nie pochodzi od tylko jednej osoby. Tuż przed startem można usłyszeć kierowników odpowiedzialnych za konkretny obszar zgłaszających głównemu prowadzącemu status tego obszaru i dopiero, kiedy wszystko jest w pełni sprawne, zostaje podjęta ostateczna decyzja⁶. To samo jest realizowane w każdym innym miejscu pracy. Liderzy dzielą się swoją władzą, aby nie przeoczyć mniejszych spraw, które mogą w późniejszych momentach być kluczowym problemem i ogniskiem kryzysu.

Dlatego tak ważne jest słuchanie i komunikacja. Aby być dobrym liderem, muszą oni zjednoczyć się z ludźmi, z którymi pracują. W czasie kryzysu przywódca, który zachowuje spokój, jest znany z jasności komunikatów czy sposobu w jaki podejmuje decyzje i jest gotów przejść z poziomu hierarchii do współpracy, ma większe szanse na pomyślne przejście tej sytuacji. Zdecydowanie potrzebna jest umiejętność pewnego i skutecznego komunikowania się z członkami zespołu za pomocą słów i czynów, ponieważ wyniki tych rozmów wiele wniosą do przyszłej sytuacji. W czasach kryzysu presja może być większa niż w przypadku większości spraw, z którymi mieli do czynienia wcześniej. Możliwe, że współpracownicy spanikują, stres zmieni ich sposób myślenia, dlatego cierpliwość powinna być kolejną z wielu cech, które lider powinien posiadać⁷.

O kryzysie i jak mu zapobiegać

Kryzys nie przychodzi zapowiedziany ani żadne sygnały ostrzegawcze nie są wysyłane przed jego pojawieniem się. Szybkie działanie i podejmowanie decyzji są obowiązkowe, ale nie można zapominać o empatii wobec zespołu⁸. Pierwszym krokiem jest rozpoznanie własnego stylu, mocnych i słabych stron, następnie to samo zrobić w swoim zespole. Ustalenie prognozy powinno być jednym z początkowych kroków, następne to zapewnienie perspektywy. Od przywódców dużo się wymaga, w szczególności w trudnych sytuacjach, dlatego powinni być odwzorowaniem tych oczekiwań. Liderzy, którzy odznaczają się pokorą, dobrym instynktem i umiejętnością budowania skutecznych zespołów, są tymi, którzy najprawdopodobniej pomyślnie przeprowadzą swoją organizację przez kryzys. Jednak

⁵ B. Kurum, Leadership Qualities That Must Have in Times of Crisis, <https://borakurum.medium.com/leadership-qualities-that-must-have-in-times-of-crisis-fae239cd9647> [dostęp: Bora Kurum, 14.04.2020].

⁶ NASA, Landsat 9, <https://www.youtube.com/watch?v=21X5IGIDOfg>, [dostęp: NASA, 2021].

⁷ S. Schooley, 10 Ways to Become a Better Leader, <https://www.businessnewsdaily.com/4991-effective-leadership-skills.html>, [dostęp: Business News Daily, 26.04.2019].

⁸ J. Baldoni, How a Good Leader Reacts to a Crisis, <https://hbr.org/2011/01/how-a-good-leader-reacts-to-a#:~:text=%20How%20a%20Good%20Leader%20Reacts%20to%20a,a%20leader%20can%20never%20afford%20to...%20More%20>, [dostęp: Harvard Business Review, 04.01.2011].

powinni być ludzcy w swoich działaniach. Dobrze jest być szczerym, gdy brakuje odpowiedzi. Będzie to odebrane lepiej niż sztuczna pewność siebie. Dyskusja z pracownikami i branie pod uwagę ich wniosków może pomóc w obniżeniu presji, co przełoży się na szybsze znalezienie rozwiązania. Każdy ma inny pogląd, który może być pomocny, ponieważ zawsze istnieje wyjście z kryzysu. Niektórzy mają umiejętność zauważenia go w najczarniejszych momentach⁹.

Dobry przywódca nie powinien składać obietnic, których nie może dotrzymać. Lepiej być realistą i przyznać, kiedy jest się bezsilnym. Przez dobre przykłady zjedna sobie ludzi, którzy będą dla niego podporą w trakcie kryzysu¹⁰. W ten sposób grupa zacznie bardziej szanować lidera, ponieważ będzie wiedziała, że może mu zaufać. Możliwe, że także będzie bardziej skłonna podążać za liderem, gdy zauważy, że jest dla nich dostępny oraz chętnie słucha ich problemów. Należy być jednak ostrożnym. Tak jak nie powinno się składać niemożliwych obietnic, należy pamiętać, że w momencie kiedy to zaufanie pracowników zostanie złamane, rzeczy nigdy nie wrócą do stanu wcześniejszego. Liderzy mają doskonałe umiejętności przywódcze tylko wtedy, gdy szacunek członków jest wprost proporcjonalny do ich zależności od podejmowanych decyzji¹¹.

Ważne cechy kierownicze

Menedżer jest odpowiedzialny za zarządzanie zespołem, dystrybucję pracy, przydzielanie ról i jest w stanie skłonić zespół do wspólnej pracy nad celem. Ma autorytet, który powinien być wykorzystywany w dobry sposób. Aby zapobiec lub rozwiązać kryzys, lider powinien wziąć pod uwagę wszystko, co się wydarzyło i co może się wydarzyć. Można go również opisać jako osobę, która ma wizję i uwzględnia otaczające czynniki, co zdecydowanie nie jest łatwym zadaniem. Liderzy powinni być zdeterminowani, aby podążać w ustalonym kierunku pomimo przeszkód i niepowodzeń. W obawie przed złym zakończeniem kryzysu dość trudno jest zachować spokój i pozytywne nastawienie, ale muszą być na to przygotowani. Gromadzenie danych w celu sprawdzenia nowych sposobów, które będą miały pozytywny wpływ, to kolejne z możliwości i predyspozycji przywódców. Nawet jeśli oznacza to, że będą musieli zreformować obowiązujące zasady tak, aby pasowały do nowego modelu. Życie nie ma jednego rozwiązania dla każdego, a dobrzy przywódcy potrafią dobrać takie decyzje, aby wszystko zmierzało we właściwym kierunku¹².

Ponadto, najlepszy lider to taki, który potrafi powiedzieć, kiedy nadszedł czas na ciężką pracę, bo tylko tak można osiągnąć sukces. Dlatego ważne jest posiadanie kogoś, kto będzie opiekować się członkami swojego zespołu, aby zapewnić im dobre wyniki przy

⁹ Leading Effectively Staff, What Are the Characteristics of a Good Leader?, <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/characteristics-good-leader/>, [dostęp: CCL, 23.08.2021].

¹⁰ F. Wai, 25 key leadership qualities you need to develop for success, <https://blog.jostle.me/blog/leadership-qualities>, [dostęp: Blog Jostle, 2019].

¹¹ A. C. Edmondson, TED, How to lead in a crisis | The Way We Work, a TED series, https://www.youtube.com/watch?v=Cxf_SRCaGo, [dostęp: TED, 02.11.2020].

¹² D. Robson, Covid-19: What makes a good leader during a crisis?, <https://www.bbc.com/worklife/article/20200326-covid-19-what-makes-a-good-leader-during-a-crisis>, [dostęp: BBC, 27.03.2020].

jednoczesnym zachowaniu ich najlepszej formy. Są momenty, w których można zwolnić, ale ważne jest wiedzieć, kiedy należy z powrotem wrócić do właściwego tempa. Liderzy ciężko pracują dla wszystkich pracowników, zwłaszcza jeśli grupa jest zbyt zależna od ich decyzji. Decydują wtedy o podjęciu określonego działania, a pozostali mogą być pewni, że zostanie to zrobione mądrze. Pozycja menedżera jest w pewnym sensie promocją właściwego stylu życia. Potrafią pokazać swoje najlepsze, ale i wrażliwe strony¹³.

Lider ma listę wartości, ale dobry przywódca trzyma się ich i stawia je na szczycie swojej piramidy wartości, gdy spotykają się z kryzysem. Kolejną z wielu cech, które powinni posiadać, to konsekwentne kontynuowanie swoich tradycji oraz stanowczość w rozwiązywaniu problemu. Menedżerowie nie powinni pozwolić, by uczucia powstrzymały ich przed osiągnięciem celu, nawet jeśli oznacza to, że muszą myśleć o większym dobru i podejmować decyzje, które mogą w pewien sposób zranić innych. Jeśli jednak do takiej sytuacji dojdzie, szczerza rozmowa będzie bardzo wskazana. Dzięki niej zostanie wyjaśniona trudność podejmowania takiej decyzji. O ile członkowie zespołu powinni postawić się w sytuacji lidera, lider również musi postawić się w sytuacji swoich współpracowników oraz przewodzić sprawiedliwie, wspierając ich życzliwymi słowami i zachętą. Zrozumienie, gdzie znajdują się słabe punkty między członkami zespołu, pomoże uniknąć większego kryzysu w przyszłości, ale również poprawi ogólne stosunki między współpracownikami. Pomoc powinna wynikać nie tylko z konkretnego powodu, ponieważ osoba, poprzez prowadzenie zespołu, powinna pomagać mu się rozwijać¹⁴.

Podsumowanie

Nie można przecenić znaczenia dobrego lidera. Podczas gdy niektórzy ludzie tylko tak się zachowują i wyglądają dobrze, nie są odpowiednio wykwalifikowani, aby faktycznie poprowadzić zespół w czasie kryzysu. Menedżer z dużym doświadczeniem nie tylko wykonałby swoją pracę, ale nawet wykonałby ją na czas i skutecznie. Wie, jak wybrać odpowiednich pracowników, jak ich poprowadzić w codziennych sprawach jak i w kryzysach, wydobywając tylko najlepsze wartości z ludźmi, z którymi pracuje. Liderzy zawsze są silnymi osobowościami, cierpliwymi i pomocnymi, sprawiedliwie rozdzielającymi zadania oraz pewnie prowadząc zespół. Wszyscy mogą zostać przyszłymi przywódcami, ale tylko wtedy, gdy przejdą trudne chwile i kryzysowe dni, a to jedna z dróg prowadzących do zwycięstw w przyszłości.

¹³ Kibble, Safe Crisis Management Training, <https://www.kibble.org/resources/safe-crisis-management/>, [dostęp: Kibble, 2021].

¹⁴ B. Eastwood, The 5 Qualities All Successful Leaders Have in Common, <https://www.northeastern.edu/graduate/blog/top-5-leadership-qualities/>, [dostęp: Northeastern University, 24.01.2019].

Bibliografia

1. 25 key leadership qualities you need to develop for success, <https://blog.jostle.me/blog/leadership-qualities> [dostęp: Blog Jostle, 2019].
2. Baldoni J., How a Good Leader Reacts to a Crisis, <https://hbr.org/2011/01/how-a-good-leader-reacts-to-a#:~:text=%20How%20a%20Good%20Leader%20Reacts%20to%20a,a%20leader%20can%20never%20afford%20to...%20More%20> [dostęp: Harvard Business Review, 04.01.2011].
3. Eastwood B., Top 5 Leadership Qualities to Prepare You for Success, <https://www.northeastern.edu/graduate/blog/top-5-leadership-qualities/> [dostęp: Northeastern University, 24.01.2019].
4. How to Be a Good Leader, <https://www.businessnewsdaily.com/4991-effective-leadership-skills.html> [dostęp: Business News Daily, 26.04.2019].
5. How To Be A Great Leader In A Crisis, <https://www.youtube.com/watch?v=EkrTpuhT3j4> [dostęp: 27.03.2020].
6. How to lead in a crisis, https://www.youtube.com/watch?v=Cxf_SRCcaGo [dostęp: TED, 02.11.2020].
7. Kretek H.A., *Przywództwo i kierowanie. Kierownik, menedżer a lider, Kurs: Metody i techniki pracy zespołowej*, <https://platforma2.polsl.pl/roz/course/view.php?id=548> [dostęp: Politechnika Śląska, 2021].
8. Kurum B., Leadership Qualities That Must Have in Times of Crisis, <https://borakurum.medium.com/leadership-qualities-that-must-have-in-times-of-crisis-fae239cd9647> [dostęp: Bora Kurum, 14.04.2020].
9. Official Stream of NASA TV, <https://www.youtube.com/watch?v=21X5lGlDOfg> [dostęp: NASA, 2021].
10. Robson D., Covid-19: What makes a good leader during a crisis?, <https://www.bbc.com/worklife/article/20200326-covid-19-what-makes-a-good-leader-during-a-crisis> [dostęp: BBC, 27.03.2020].
11. Schooley S., 10 Ways to Become a Better Leader, <https://www.businessnewsdaily.com/4991-effective-leadership-skills.html> [dostęp: Business News Daily, 26.04.2019].
12. SCM Training | Safe Crisis Management, <https://www.kibble.org/resources/safe-crisis-management/> [dostęp: Kibble, 2021].
13. Sondergaard P., 10 Critical Leadership Skills in a Time of Crisis, <https://www.sondergaardgroup.com/post/10-critical-leadership-skills-in-a-time-of-crisis> [dostęp: The Sondergaard Group, 23.04.2020].
14. United Nations, <https://www.youtube.com/watch?v=cX2tXnUL-cY> [dostęp: UN, 2021].
15. What Are the Characteristics of a Good Leader?, <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively-articles/characteristics-good-leader/> [dostęp: CCL, 23.08.2021].

Dane kontaktowe

Anna Duda, annadud711@student.polsl.pl; annaduda613@gmail.com

Aneta Kula

Politechnika Śląska

Wydział Organizacji i Zarządzania

BARIERY W KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ POMIĘDZY ANGLIKAMI A MNIEJSZOŚCIĄ POLSKĄ W HERTFORDSHIRE

Streszczenie (abstrakt): Niniejsza praca przedstawia problematykę komunikacji pomiędzy członkami dwóch grup społecznych – rodowitymi Anglikami i polskimi emigrantami. Przybliżono pojęcia komunikacji i ich barier. Zdefiniowano mniejszość polską i opisano paradygmat interakcjonizmu symbolicznego wraz z teorią ugruntowaną. Zbadano istnienie korelacji między poziomem uprzedzeń a komunikacją, a także pomiędzy poziomem zdolności językowych i ponownie komunikacją. Użyto w tym celu triangulacji metod ankiety, wywiadu i obserwacji. Próbę badawczą odnaleziono metodą kuli śnieżnej i zbadano respondentów w zróżnicowanym wieku z klasy średniej. Nieproporcjonalnie duża ilość angielskich respondentów wykazała się wysokim poziomem tolerancji. Ostatecznie nie stwierdzono korelacji pomiędzy uprzedzeniami a komunikacją ani pomiędzy poziomem znajomości języka i komunikacją.

Słowa kluczowe: komunikacja, bariera, Anglik, mniejszość polska, emigracja

BARRIERS IN SOCIAL COMMUNICATION BETWEEN THE ENGLISH AND THE POLISH MINORITY IN HERTFORDSHIRE

Abstract: This article presents the barriers of communication between members of two social groups - native Englishmen and Polish emigrants. The concepts of communication and their barriers were introduced. The Polish minority was defined, and the paradigm of symbolic interactionism was described, along with the grounded theory. The correlation between the level of prejudice and communication was investigated, as well as between the level of language skills and communication again. For this purpose, the triangulation of survey, interview and observation methods was used. The research sample was found using the snowball sampling and middle-class respondents of various ages have been surveyed. A disproportionately large number of English respondents have showed a high level of tolerance. Ultimately, correlation between prejudice and communication, nor between language proficiency and communication have not been found.

Keywords: communication, barrier, English, Polish minority, emigration

Wstęp

Wielka Brytania, a zarazem Anglia, wciąż pozostają w ścisłej czołówce krajów, w których na emigracji przebywa najwięcej Polaków. Choć czasy wojenne są przeszłością, wielu Polaków decyduje się na wyjazd ze względów materialnych. Nawet po wyjściu Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej ten proces wciąż trwa.

Emigranci podejmują wyzwanie całkowitej zmiany środowiska, co wiąże się z opuszczeniem rodziny i bliskich, dla poprawy sytuacji materialnej i poszerzenia perspektyw na przyszłość. Nie jest to wcale łatwy wybór. Emigranci przed wyjazdem dokonują analizy zysków i strat zanim podejmą tak ważną decyzję. Korzyści wydają się olbrzymie i mogą ostatecznie przysłonić możliwe straty lub trudności w życiu zagranicą. Po wyjeździe muszą oni odnaleźć się w zupełnie nowym miejscu, otoczeni odmienną kulturą, zwyczajami, a także innym językiem niż polski. Często zdarza się, iż podróżują w pojedynkę lub nie dysponują wysokimi zdolnościami językowymi. Sprzyja to powstawaniu różnorodnych problemów i barier w komunikacji społecznej i interpersonalnej, a także problemów natury emocjonalnej.

Niniejszy artykuł stanowi opis badania relacji i komunikacji między dwoma grupami społecznymi zamieszkującymi hrabstwo Hertfordshire w południowej Anglii – rodowitych Anglików i polskich emigrantów. Pozwoli ona na lepsze zrozumienie procesów społecznych zachodzących między wymienionymi grupami, ukazując obraz i poglądy jednostek należących do obu społeczności. Wypracowane narzędzia badawcze można wykorzystać w dalszych badaniach różnych społeczności, których dotyczy kwestia imigracyjna.

Zadano między innymi następujące pytania: Czy i jaki wpływ mają niskie zdolności językowe lub uprzedzenia na komunikację między dwoma wymienionymi grupami? Jaki jest ich stosunek? Czy wystarczy być biegłym językowo, aby porozumiewać się bezproblemowo w obcym kraju? Jakie istnieją niuanse kulturowe różniące obie nacje? Czy wszystko da się przetłumaczyć?

Odpowiedzi na te pytania zawarte są w dalszej części pracy i zostały sformułowane w oparciu o doświadczenia badanych respondentów, wywiady pogłębione, obserwacje, a także o wyniki ankiety.

Przedmiotowe badanie podzielono na trzy części – teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Pierwsza z nich stanowi wstęp do tematyki pracy i przedstawia podstawowe pojęcia używane w dalszej jej części – takie jak bariery komunikacyjne, komunikacja społeczna, Anglik, mniejszość polska, Hertfordshire. Opisano również paradygmat interakcjonizmu symbolicznego, a w szczególności teorię ugruntowaną. W części metodologicznej przybliżono przedmiot i cel badania – mieszkańcy hrabstwa Hertfordshire, a także metody, techniki, narzędzia badawcze i opis metody doboru próby. Zawarto również naczelne pytanie badawcze i trzy pytania szczegółowe. Ostatnia, najbardziej obszerna, empiryczna część pracy, zawiera wyniki badań, a zatem podsumowanie wywiadów, wyniki ankiety, rezultaty obserwacji, a także krytykę wyników i ostateczne wnioski, jak i odpowiedzi na naczelne i szczegółowe pytania badawcze. Dodatkowo zawarto w aneksie transkrypcje wywiadów, formularz ankiety internetowej i standardowej, kwestionariusz wywiadu pogłębionego dla osób polskojęzycznych i anglojęzycznych, a także scenariusze obserwacji Polaków i Anglików.

Analiza treści pracy badawczej

Na początku warto przybliżyć definicje tytułowych pojęć:

- **Bariery komunikacyjne** – to aspekty utrudniające lub wręcz uniemożliwiające przekazanie wiadomości od nadawcy do odbiorcy.
- **Komunikacja społeczna** – to proces tworzenia, przekazywania i przekształcania informacji między jednostkami, grupami i organizacjami społecznymi. Jej celem jest kształtowanie, modyfikacja lub zmiana wiedzy, postaw i zachowań zgodnie z wartościami i interesami oddziaływujących na siebie nadawców i odbiorców.¹
- **Anglik** – jest obywatelem Anglii. Jednak na potrzeby niniejszej pracy zawężono tę definicję do osoby, których rodzice są rdzennymi Anglikami i która wychowała się w Anglii. Powodem tego działania była potrzeba wyeliminowania możliwych czynników zniekształcających ich światopogląd względem osób dorastających w Anglii.
- **Mniejszość polska** – to grupa emigrantów narodowości polskiej, zamieszkujących inny kraj (w tym przypadku Wielką Brytanię). Na potrzeby niniejszej pracy wzięto pod uwagę Polaków wychowanych w Polsce, gdyż ponownie – odmienne środowisko podczas długotrwałego pobytu za granicą osób w młodym wieku może wpłynąć na ich osobowość lub światopogląd.
- **Hertfordshire** – to hrabstwo Wielkiej Brytanii leżące w południowo-wschodniej części Anglii. Zajmuje ono powierzchnię 1640 kilometrów kwadratowych, a jej populacja w 2019 wynosiła 1.184.365 mieszkańców², natomiast w 2011 1.116.062 mieszkańców, z czego 10464 (0,94%) stanowili Polacy³. Wedle badań przeprowadzonych w 2015 roku Hertfordshire jest jednym z trzech najlepszych regionów do życia w Wielkiej Brytanii⁴.

Ryc. 1. Lokalizacja Hertfordshire na mapie Anglii
(https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hertfordshire_UK_locator_map_2010.svg)

¹ W. Kaniuka, *Bariery w komunikacji społecznej. Rozważania studenta IV. roku politologii* – https://opiniologia.pl/bariery-w-komunikacji-spoecznej/#_ftn1 [dostęp: 19.03.2021].

² Wikipedia – *Hertfordshire* – <https://en.wikipedia.org/wiki/Hertfordshire> [dostęp: 13.12.2020].

³ Baza danych statystycznych Nomis – <https://www.nomisweb.co.uk/census/2011/qs203ew> [dostęp: 18.12.2020].

⁴ Badanie przeprowadzone przez organizację Research Inside – <https://www.uswitch.com/media-centre/2015/10/edinburgh-best-place-to-live-in-uk-according-to-quality-of-life-index/> [dostęp: 21.12.2020].

Paradygmat interakcjonizmu symbolicznego

Paradygmat interakcjonizmu symbolicznego stawia w centrum interakcję i komunikację międzyludzką. Bada on znaczenia wyłaniające się ze wzajemnej interakcji jednostek w środowisku społecznym z innymi jednostkami i skupia się na pytaniu: „Jakie symbole i znaczenia wyłaniają się z interakcji między ludźmi?”.

Interakcjonizm symboliczny zakłada, że istotą relacji społecznych jest ciągła wymiana symboli, które ewoluują w czasie. Interpretacja symboli zmienia się w czasie pod wpływem uczestników konwersacji. Na jej rozwój wpłynęła koncepcja George’a Simmela odnośnie do działań jednostek i interakcji – dotyczy ona różnych form interakcji, a także typów uczestników. Według tegoż jednym z głównych zadań socjologii jest zrozumienie oddziaływań pomiędzy ludźmi jako członkami społeczeństwa.

Źródłem tej teorii jest zainteresowanie zarówno językiem, jak i znaczeniem. Według Meada język czyni ludzi istotami samoświadomymi, zdolnymi wyodrębnić swoją osobę z otoczenia oraz ocenić ją z zewnętrznego punktu widzenia. Pojęcie symbolu odgrywa tu kluczową rolę. Jest nim pewien ustalony zamiennik oryginalnego pojęcia – na przykład gest lub słowo. Zdaniem Meada ludzie wymieniają się wspólnymi symbolami podczas wzajemnej interakcji, a bez nich wymiana informacji nie byłaby możliwa.

Herbert G. Blumer jako pierwszy użył terminu interakcji symbolicznej. Z tego też powodu jest nazwany założycielem symbolicznego interakcjonizmu. Według niego ludzie traktują znaczenia na dwa sposoby:

1. Znaczenie to coś przypisywanego przedmiotom, zdarzeniom, zjawiskom itp.
2. Znaczenie to „fizyczne przywiązanie” narzucane zdarzeniom i przedmiotom przez człowieka.

W perspektywie interakcji symbolicznej Blumera istnieją trzy podstawowe zasady: **znaczenie**, **język** (język dostarcza środków >symboli< do debatowania nad znaczeniem) i **reguły myślenia**. Symboliczny interakcjonizm głosi, iż zasada znaczenia stoi w centrum ludzkiego zachowania. Język zapewnia ludziom dostateczną liczbę symboli do wykorzystania w komunikacji. To właśnie symbole odróżniają relacje społeczne ludzi od poziomu komunikacji zwierząt. Istoty ludzkie nadają znaczenie symbolom i wyrażają je za pomocą języka. W konsekwencji, symbole stanowią podstawę komunikacji. Innymi słowy, symbole są niezbędnymi elementami do tworzenia jakiegokolwiek aktu komunikacyjnego. Ostatnią zasadą interakcjonizmu symbolicznego jest zjawisko zmiany interpretacji jednostek odnoszących się do symboli poprzez myślenie.

Interakcjonizm symboliczny bazuje na trzech założeniach:

1. Ludzie rozwijają swój stosunek do danej rzeczy zgodnie z jego poznaczonym znaczeniem.
2. Znaczenie nadawane jest poprzez interakcję z danym przedmiotem.
3. Znaczenia zmieniają się z czasem poprzez ich interpretację w aktualnej sytuacji.

Przedmioty, ludzie, warunki i zdarzenia nie mają wewnętrznego znaczenia. Znaczenie jest przypisane do tych elementów przez znaczenie ludzkiej interakcji.

Dobitnym przykładem ewolucji znaczenia symbolu jest swastyka – krzyż o równych ramionach, zgiętych pod kątem prostym w lewo lub w prawo. W języku sanskryckim *svastika* wywodzi się ze słowa *svasti*, które oznacza dobrobyt i pomyślność, a sam znak symbolizował ogień i ciepło w starosłowiańskiej kulturze. Wszystko zmieniło się w czasach międzywojennych, gdy swastyka stała się godłem hitlerowskiej organizacji politycznej – od tego czasu symbolizuje nazistowską propagandę, zbrodnię i nienawiść.

Innym przykładem są filmy i odtwarzacze wideo. Często używane w szkołach w celach edukacyjnych – przekazują pewne użyteczne informacje w dogodnej formie. W przypadku studentów oglądających filmy dla umilenia wolnego czasu oba przedmioty są źródłem zabawy i rozrywki. W przypadku więźniów oglądających filmy wideo przesłane przez członków ich rodzin, te urządzenia są dla nich oknem na świat. Przedmioty są dokładnie takie same, zmienia się jednak kontekst, treść i wartość otrzymana z użytkowania. Z fizycznego punktu widzenia odtwarzacz wideo w każdej sytuacji jest cały czas taki sam, jednak ludzie z różnymi doświadczeniami nadają im różne znaczenie.

Przykłady te ilustrują wpływ ludzkich działań na znaczenie symbolu – gdyż to ludzie nadają im znaczenie. Oprócz zbadania mierzalnych atrybutów przedmiotu niemożliwe jest obiektywne ocenienie go. Ludzki umysł interpretuje, przetwarza i dodaje odczucia, wspomnienia do idei danego przedmiotu lub obiektu, a zatem jest zdecydowanie subiektywny. Proces ten odbywa się za każdym razem, gdy człowiek wchodzi w interakcję z danym obiektem. Zmiana może zajść również pod wpływem wspomnienia danej sytuacji, rozmowy z innym człowiekiem lub ujrzenia poszerzonego kontekstu danej rzeczy. Zatem obraz ten ciągle ewoluuje i każde indywiduum interpretuje dany aspekt na swój sposób, jednakże osoby ze wspólnym doświadczeniem, poglądami lub z tego samego środowiska mogą postrzegać rzeczy w podobny sposób.

Interakcja symboliczna to proces obejmujący interpretację działań, ponieważ mogą mieć znaczenie symboliczne sformułowane inaczej dla każdego. Na przykład uczniowie po raz pierwszy widzą profesora idącego w kierunku swoich zajęć w pierwszy dzień semestru. Myślą, że ten profesor to zwyczajny profesor, który wygłasza wykłady, prowadzi ćwiczenia, dzieli program nauczania, omawia wymagania kursu i prowadzi tradycyjne zajęcia pierwszego dnia. Jednak w rzeczywistości profesor ten jest aktorem. Kilku studentów powątpiewa i chce zobaczyć legitymację profesora. Dopóki profesor będzie odgrywał rolę pedagoga, studenci w pewnych granicach pełnią swoje własne ograniczone role. Załóżmy, że klasa zdała sobie sprawę, że ta osoba tak naprawdę nie jest profesorem i nie posiada żadnego akademickiego certyfikatu. Pytanie po tym odkryciu brzmiałoby, czy rzeczywistość doświadczeń klasy jest ważna lub nie (skoro aktor był postrzegany jako profesor, a zatem został błędnie zinterpretowany). Prawidłowe odzwierciedlenie informacji przez aktora pomogło w spełnieniu oczekiwanych ról przez studentów. Według Williama I. Thomasa uczniowie ci definiowali rzeczywistość jako cała klasa.

Teoria ta przedstawia znaczenie jako coś, co pojawia się samoistnie podczas interakcji w określonych warunkach. Nie bierze ona pod uwagę podstawowego kontekstu społecznego, w którym umiejscowiona jest interakcja. W konsekwencji nie wytwarza źródeł znaczeń. Co więcej, symboliczny interakcjonizm nie dostrzega żadnej rzeczywistości społecz-

nej poza taką, którą ludzie tworzą za pomocą swoich interpretacji i z tego powodu nie opisuje społeczeństwa na bardziej ogólnym poziomie.

Teoria ugruntowana

Teoria ugruntowana jest jakościową metodą badawczą, której założeniem jest systematyczne zbieranie i analizowanie danych. Powstała ona w reakcji na tradycyjne metody budowania teorii socjologicznych. Nie oddziela się etapu gromadzenia danych empirycznych od etapu analizy danych, a także budowania teorii od faktycznego badania. W niniejszej teorii wysuwa się wnioski dotyczące ludzkiego zachowania w trakcie gromadzenia danych empirycznych, zamiast po ich zgromadzeniu. Autorzy teorii uważają, iż jest to „odkrywanie teorii na podstawie danych systematycznie pozyskiwanych i analizowanych w badaniu społecznym”⁵.

Zatem celem teorii ugruntowanej jest budowanie teorii wyjaśniającej dane procesy już w trakcie prowadzenia badań, zamiast stawiania przedwstępnych hipotez badawczych i zapoznawania się z literaturą dotyczącą danego tematu. Gwarantuje to możliwość interpretowania obserwacji w odłączeniu od wszelkich sugestii mogących wpłynąć na postrzeganie zjawiska przez badacza. Nie przyjmuje on wstępnych założeń.

Kathleen M. Charmaz przedstawia sześć elementów definiujących określoną interpretację metody ugruntowanej:

1. jednoczesne zaangażowanie w zbieranie danych i analizę;
2. konstruowanie kodów i kategorii analitycznych opartych na danych, a nie na przyjętych z góry hipotezach powstałych w wyniku logicznej dedukcji;
3. stosowanie metody ciągłego porównywania, co wiąże się z tworzeniem porównań podczas każdego etapu analizy;
4. rozwijanie teorii na każdym etapie zbierania danych i analizy;
5. pisanie not w celu opracowania kategorii, określenia ich własności i związków zachodzących między kategoriami oraz ustalenie luk;
6. pobieranie próbek w celu skonstruowania teorii, nie zaś próbek reprezentatywnych dla populacji;
7. dokonanie przeglądu literatury po przeprowadzeniu niezależnej analizy⁶.

Barney G. Glaser uważa, że „teoria ugruntowana może być stosowana z powodzeniem przez badaczy w wielu dyscyplinach, jest to ogólna metodologia. Co ważne - niezwiązana z żadną konkretną dyscypliną”⁷. Krzysztof Konecki, socjolog z Uniwersytetu Łódzkiego,

⁵ B. Glaser, A.L. Strauss *The discover yof grounded theory strategies for quantitive research*, Aldine Pub. Co., Chicago 1967, s. 1.

⁶ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, PWN, Warszawa 2009, s. 12.

⁷ Y. Mansourian, *Adoption of grounded theory in LIS research*, New Library World, 2006, p. 394.

stosował tę metodę między innymi w badaniach nad kulturą organizacyjną i nad procesem rekrutacji nowych pracowników w przemysłowych przedsiębiorstwach⁸.

Jak wcześniej nadmieniono, głównym założeniem teorii ugruntowanej jest brak hipotez wyjściowych. Badacz w początkowej fazie badań zadaje pytania i dopiero później rozwija teorię na podstawie uzyskanych danych i analizuje je na bieżąco. Powinien być przygotowany na odkrywanie nieprzewidzianych wcześniej zjawisk. Brak hipotez wyjściowych powoduje, iż nie trzeba ich weryfikować. Pytania badawcze spełniają rolę hipotez roboczych. Badacz nie powinien zapoznawać się z naukową literaturą dotyczącą obiektu badań.

Kolejne fazy pracy to: kodowanie danych, tworzenie notatek, sortowanie notatek i opisanie teorii, które implikuje ogłoszenie wyników badań. Kodowanie danych oznacza porządkowanie danych i przypisywanie ich do odpowiednich kategorii. Badacz wraca do „warstw danych” i koduje je koncepcyjnie. Mogą one być pozyskane dzięki kilku technikom badawczym. Poszczególne kategorie tworzą tak zwane „cegiełki”, służące zbudowaniu teorii, które należy ze sobą porównać. Ostatnią fazą badań jest opisanie powstałej teorii. Badacz powinien dokonać tego w sposób ustrukturyzowany i zrozumiały dla czytelników, aby mogli oni uzyskać pełny obraz przedstawianej teorii⁹.

Cel badania

Celem badania jest odpowiedź na postawione pytania badawcze na temat komunikacji pomiędzy Anglikami a polskimi emigrantami – ich barier, przyczyn zakłóconej komunikacji, sposobów przezwyciężania problemów, wpływu kompetencji językowych, a także uprzedzeń. Jest to przybliżenie kwestii komunikacji na ograniczonym terenie między rdzennymi mieszkańcami a nowo przybyłymi. Przedmiotem badania ankietowego jest próba złożona z 76 osób (55 Anglików i 21 Polaków) zamieszkających na terenie Hertfordshire – hrabstwa leżącego na południu Anglii i graniczącym z londyńską aglomeracją na południu. Wywiady przeprowadzono z trzema Polakami i dwoma Anglikami. Obserwowano 57 Anglików i 9 Polaków.

Naczelnym pytaniem badawczym było: **„Czy istnieje korelacja między poziomem uprzedzeń i poziomem zdolności językowych a komunikacją społeczną pomiędzy Anglikami a polskimi emigrantami?”**.

Choć język jest nieodłączną częścią komunikacji międzyludzkiej, komunikacja werbalna stanowi jedynie 7% całej komunikacji interpersonalnej¹⁰. Resztę przekazu stanowi ton głosu, a także zachowanie, gestykulacja i mowa ciała. Dlatego kwestia korelacji pomiędzy poziomem zdolności językowych a komunikacją między dwoma wyżej wymienionymi grupami jest nieoczywista. Pewne jest, że znajomość języka ma wpływ na

⁸ K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, PWN, Warszawa 1997.

⁹ Z. Wiorogórska, *Teoria ugruntowana i jej wybrane zastosowania w badaniach z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa*, „Przegląd Biblioteczny” 2012 z. 1, s. 52.

¹⁰ K. Batko, K. Wrona, K. Nenka, *Komunikacja niewerbalna*, Encyklopedia Zarządzania – https://mfiles.pl/pl/index.php/Komunikacja_niewerbalna [dostęp: 12.06.2021].

komunikację między grupami różnych narodowości, nie wiadomo jednak jak wielki, ani czy wpływ ten jest znaczący i czy tworzy bariery trudne do pokonania.

Interesującym aspektem jest również wpływ ewentualnych uprzedzeń Anglików na komunikację z mieszkającymi w Anglii Polakami. Czy dezaprobata Anglików wobec emigrantów implikuje negatywne stosunki pomiędzy nimi i pogarsza ich komunikację, czy mimo to pozostają oni w zgodzie i komunikują się poprawnie? Czy w hrabstwie Hertfordshire problem uprzedzeń wobec mniejszości polskiej jest powszechny?

Aby odpowiedzieć na powyższe pytania posłużono się uzyskanymi wynikami przeprowadzonych badań ankietowych, obserwacji, a także wywiadów.

Oprócz pytania naczelnego, zadano również trzy szczegółowe pytania badawcze.

1. Czy istnieją bariery mentalne lub kulturowe powodujące niewłaściwą komunikację między Anglikami a Polakami w Anglii?

Ten punkt traktuje o pozajęzykowych aspektach komunikacji. W oparciu o paradygmat symbolicznego interakcjonizmu, doświadczenia respondentów, jak i o stopnie uprzedzeń, opisano potencjalne istnienie barier mentalnych lub kulturowych. Interesującą kwestią jest, jak duża musi być różnica, aby stała się barierą? To zjawisko, jak i wiele innych, pozostanie niemierzalne, a jedynie będzie oceniane subiektywnie.

2. Jakich barier komunikacyjnych doświadczają Polacy w Anglii?

To pytanie wnika w szczegóły barier komunikacyjnych doświadczonych przez Anglików, jak i Polaków na emigracji, a także w jaki sposób sobie z nimi radzą. Nie jest to jedynie kwestia językowa, ale również psychologiczna i kulturowa.

3. Czy niedostatek kompetencji językowych implikuje niemożność nawiązania przyjacielskiej relacji między obcokrajowcami?

Na powyższe pytanie odpowiedziano na podstawie wyników ankiet – oceniono związek między poziomem językowym a posiadaniem angielskich przyjaciół przez badanych. Wsparto się również informacjami uzyskanymi z wywiadów i oceniono subiektywne odczucia badanych.

Metody badawcze. Triangulacja

Użyto trzech metod badawczych:

- Ankieta (badanie ankietowe) jest skategoryzowaną metodą badawczą, odbywającą się poprzez przekazanie ankietowanej osobie kwestionariusza w dowolnej formie (standardowej – papierowej, pocztowej czy internetowej), pozwolenia jej na udzielenie odpowiedzi samodzielnie lub z pomocą ankietera i odebrania kwestionariusza w możliwy sposób – bezpośrednio do rąk ankietera, pocztą lub poprzez przesłanie swoich odpowiedzi poprzez kliknięcie w ankiecie internetowej lub mailem.
- Wywiad jest jedną z popularniejszych metod pozyskiwania informacji. Według Steinara Kvale wywiad to specyficzna forma rozmowy, w trakcie której wiedzę tworzy

się w toku interakcji między osobą prowadzącą wywiad a respondentem¹¹. Narzędziami pomiarowymi w wywiadzie mogą być kwestionariusze, scenariusze wywiadu bądź dyspozycje do wywiadu. Najczęściej jednak (w wypadku wywiadów jakościowych) wywiad ma bardziej swobodny charakter, badacz ma określone jedynie ogólne zagadnienia i kierunki do poruszenia w rozmowie¹².

- Metoda obserwacji polega na gromadzeniu danych pierwotnych poprzez wcześniej zaplanowane i zamierzone, systematyczne monitorowanie danego zjawiska. Jak każda metoda badawcza, pozwala na odnalezienie odpowiedzi na postawione wcześniej pytania. Obserwacje zazwyczaj przeprowadza się bez uczestnictwa badanego, lecz w niektórych przypadkach stosuje się obserwację uczestniczącą – zazwyczaj, gdy konieczne jest wejście w dane środowisko, aby poznać procesy zachodzące wewnątrz.

Do zebrania grupy badawczej dla badania ankietowego użyto **metody kuli śnieżnej**, która jest nielosową metodą polegającą na odnalezieniu reprezentantów badanej populacji i poproszenie ich o kontakt do innych osób tej samej grupy. Następnie przeprowadza się określone badanie i ponownie prosi o kontakt z innymi osobami spełniającymi kryteria badawcze. Procedurę tę stosuje się kilkakrotnie, do momentu uzyskania odpowiedniej liczby zbadanych osób¹³. Metoda kuli śnieżnej właściwa jest w przypadku trudności w odszukaniu określonych osób, na przykład z powodu braku dostępu do bazy danych lub w sytuacji, gdy taka baza nie istnieje¹⁴. Proces rekrutacji jest prosty i nie wymaga nakładów finansowych, o ile dane osoby zgadzają się na bezinteresowny udział w badaniu. Nierzadko jest to jedyny sposób na dotarcie do osób o specyficznych cechach. Wadą tej metody jest niewątpliwie brak kontroli nad reprezentatywnością próby. Obciążenie próby wynika z faktu, iż uczestnicy badań rekrutują osoby, które dobrze znają, a w związku z tym mogą mieć wiele wspólnych cech, a to oznacza, że próba będzie stanowiła małą podgrupę ogółu populacji¹⁵.

Wyniki badań

Czy istnieją bariery mentalne lub kulturowe powodujące niewłaściwą komunikację między Anglikami a Polakami w Anglii?

Tak, istnieją. Chociaż nie stanowią one powszechnego problemu społecznego, wciąż na nie oddziałują. Ze strony Anglików - są oni świadomi, że mają nieco **inne poczucie humoru**.

¹¹ S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

¹² A. Majewska, A. Głowniak, *Encyklopedia Zarządzania - Wywiad* – <https://mfiles.pl/pl/index.php/Wywiad> [dostęp: 29.03.2021].

¹³ B.S. Everitt, A. Skrondal, *The Cambridge Dictionary of Statistics*, Cambridge University Press 2010.

¹⁴ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 205-206.

¹⁵ D. Levine, *Even You Can Learn Statistics and Analytics: An Easy to Understand Guide to Statistics and Analytics 3rd Edition*, Pearson FT Press 2014.

Polacy dostrzegają, że aby mieć pewność, że nikogo nie urażą, **muszą używać form grzecznościowych** zawsze, gdy proszą inną osobę o wykonanie pewnej czynności. Nawet jeśli jest to obowiązek tej osoby.

Sposoby myślenia osób wychowanych w różnych krajach również się różnią. Dowodem tego jest relacja Polki, która mimo długiego stażu w Anglii i biegłego języka, wciąż czyni specjalne starania, aby odbiorca zrozumiał ją w określony sposób.

Emigranci ekonomiczni, a także osoby ze średnią lub niską znajomością angielskiego, mogą odczuwać w nowym kraju **negatywne emocje mające źródło w niepewności odnośnie do samych siebie** – może być to wstyd, niepewność, poczucie bycia gorszym i strach. Jest to jednak bariera psychologiczna, wytworzona w umyśle emigranta. Osoba taka może postrzegać neutralne zachowanie drugiej osoby pochodzenia angielskiego w sposób negatywny.

Chociaż Anglicy odznaczają się wysoką kulturą i tolerancją, zdarzają się wśród nich **nietolerancyjne jednostki**. Może powodować to wzajemne napięcia i nadinterpretacje wypowiedzianych słów.

Ostatnim zbadanym aspektem jest **nadmierna ekspresja emocjonalna Polaków** w ocenie Anglików. Zdaniem dwóch polskich respondentek, Anglików ogólnie cechuje większa powściągliwość. Zostali oni wychowani w innych warunkach i nauczani, że pewne nad wyraz intensywne zachowania są nieuprzejme.

Jakich barier komunikacyjnych doświadczają Polacy w Anglii?

To pytanie nawiązuje do poprzedniego. Są to **różnice kulturowe**, pojedyncze przypadki **dezaprobaty w stosunku do emigrantów**, a także **poziomy autoekspresji**. Jednak oprócz tych barier istnieją również **bariery językowe**. Wśród nich połowa ankietowanych Polaków wymieniła:

- **Nieznamość słów,**
- **Zbyt szybkie tempo mówienia,**
- **Pomijanie głosek w słowach** (stosowanie skrótów),
- **Niepoprawne wymawianie słów** (tak, że Anglicy nie rozumieją komunikatu).

Ze wszystkich barier to bariera językowa stanowi największy problem wśród polskich emigrantów. Bez biegłej znajomości języka niezwykle trudno konkurować emigrantom z obywatelami danego kraju, a często jest to niemożliwe i skazuje na proste prace. Następnie w takiej pracy gruntowna nauka języka jest wyzwaniem. To błędne koło może usprawiedliwiać wieloletnich emigrantów, którzy unikają nauki języka.

Analiza hipotezy

Czy niedostatek kompetencji językowych implikuje niemożność nawiązania przyjacielskiej relacji między obcokrajowcami?

Nie jest to reguła. Ankietowani Anglicy nie zgodzili się z powyższym stwierdzeniem. Badani podali przykłady Polaków, których poziom zdolności językowych nie był satysfakcjonujący, lecz nawiązali oni przyjacielskie relacje.

Jeden ankietowany Polak ocenił swój angielski na 1/5 i przyznał, że ma przynajmniej jednego angielskiego przyjaciela. Ta osoba jest kolejnym zaprzeczeniem powyższej hipotezy. Dziesięciu innych ankietowanych posiadających angielskich przyjaciół wybrało odpowiedzi 4/5 lub 5/5.

Oczywiście łatwiej jest nawiązać przyjacielską relację z osobą władającą biegłym językiem i osoby z dobrym angielskim powinny mieć statystycznie więcej angielskich przyjaciół, niż osoby ze słabym angielskim, lecz niskie kompetencje językowe nie są decydujące w sferze przyjaźni. Taka przyjaźń **jest możliwa**.

Podsumowanie

Pozyskane informacje pozwoliły uzyskać szeroki obraz angielskiej kultury i życia Polaków na emigracji. Zdawałoby się, że to nieznajomość języka jest największą przeszkodą komunikacyjną, a jednak istnieją jeszcze inne bariery komunikacyjne, doskwierające nawet emigrantom biegłym językowo. Na przykład kultura środowiska, w którym człowiek został wychowany odgrywa w tym aspekcie kluczową rolę, częściowo determinując światopogląd i sposób myślenia danej osoby.

Zarówno Anglicy, jak i polscy badani respondenci udowodnili, że komunikacja wykracza daleko poza słowa, że można zaprzyjaźnić się z Anglikami bez biegłej znajomości języka, że można pokonać wszelkie bariery komunikacyjne, a także, że ten naród jest otwarty na odmienne kultury i chętnie pomaga przybyłym emigrantom w asymilacji. Z tego powodu mniejszość polska może być zadowolona z pobytu w Anglii, w hrabstwie Hertfordshire.

Bibliografia

1. Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
2. Batko K., Wrona K., Nenko K., *Komunikacja niewerbalna*, *Encyklopedia Zarządzania* – https://mfiles.pl/pl/index.php/Komunikacja_niewerbalna [dostęp: 12.06.2021].
3. Baza danych statystycznych Nomis – <https://www.nomisweb.co.uk/census/2011/qs203ew> [dostęp: 18.12.2020].
4. Charmaz K., *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, PWN Warszawa 2009.
5. Everitt B.S., Skrondal A., *The Cambridge Dictionary of Statistics*, Cambridge University Press 2010.
6. Glaser B., Strauss A. L., *The discover yof grounded theory strategies for quantitive research*. Chicago, Aldine Pub. Co., 1967.
7. Kaniuka W., *Bariery w komunikacji społecznej. Rozważania studenta IV. roku politologii*, https://opiniologia.pl/bariery-w-komunikacji-spolecznej/#_ftn1 [dostęp: 19.03.2021].
8. Konecki K., *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, PWN, Warszawa 1997.
9. Levine D., *Even You Can Learn Statistics and Analytics: An Easy to Understand Guide to Statistics and Analytics 3rd Edition*, Pearson FT Press. 2014.
10. Majewska A., Głowniak A., *Encyklopedia Zarządzania – Wywiad* – <https://mfiles.pl/pl/index.php/Wywiad> [dostęp: 29.03.2021].

11. Mansourian Y., *Adoption of grounded theory in LIS research*, New Library World, 2006.
12. Research Inside, *Edinburgh best place to live in UK according to quality of life index* – <https://www.uswitch.com/media-centre/2015/10/edinburgh-best-place-to-live-in-uk-according-to-quality-of-life-index/> [dostęp: 21.12.2020].
13. Wikipedia – *Herfordshire* – <https://en.wikipedia.org/wiki/Hertfordshire> [dostęp: 13.12.2020].
14. Wiorogórska Z., *Teoria ugruntowana i jej wybrane zastosowania w badaniach z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa*, „Przegląd Biblioteczny” 2012 z. 1.

Dane kontaktowe

Aneta Kula, aneta.kula97@gmail.com

Milena Niewielska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

INWESTYCJA W ZDROWIE PSYCHICZNE – IMPERATYW WYBORU ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie (abstrakt): Celem niniejszego opracowania jest zwrócenie uwagi czytelników na skalę problemów zdrowotnych związanych z zaburzeniami psychicznymi. W pracy skupiono się na ewentualnych działaniach, które mogą przyczynić się do realizacji celu numer 3 zrównoważonego rozwoju pn. „zdrowie i dobre samopoczucie”. Aby zaproponować ewentualne rozwiązania na rzecz zdrowia psychicznego w opracowaniu przedstawiono podstawowe problemy, dane liczbowe oraz ewentualne zagrożenia, które wpływają bądź już przyczyniają się do zachwiania zdrowia psychicznego człowieka. Podsumowanie niniejszego artykułu stanowi zarysowany element mandali zdrowia. Schemat ten obrazuje, że człowiek znajduje się w centrum ekosystemu, a poszczególne elementy występujące w życiu społecznym wpływają na kształt jego zdrowia psychicznego. To swoistego rodzaju diagram odpowiadający założeniom zrównoważonego rozwoju – wzrostu i rozwoju poprzez spełnienie poszczególnych elementów występujących w życiu codziennym człowieka.

Słowa kluczowe: zdrowie psychiczne, zrównoważony rozwój

INVESTMENT IN MENTAL HEALTH - AN IMPERATIVE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT CHOICE

Abstract: The aim of this study is to draw the readers' attention to the scale of health problems related to mental disorders. The work focuses on possible actions that may contribute to the implementation of - goal number 3 of sustainable development entitled "health and well-being". In order to propose possible solutions for mental health, the study presents the basic problems, figures and possible threats that affect or already contribute to the disturbance of human mental health. The summary of this article is an outlined element of the health mandala. This diagram shows that man is at the center of the ecosystem, and individual elements in social life influence the shape of his mental health. It is a kind of diagram that corresponds to the assumptions of sustainable development - growth and development through the fulfillment of individual elements occurring in human everyday life.

Keywords: mental health, sustainable development

Wstęp

Niniejsze opracowanie zostało poświęcone jednemu z najważniejszych celów zrównoważonego rozwoju – celu numer 3 pn. „zdrowie i dobre samopoczucie”. Cel ten opiera się na

założeniu, iż należy zapewnić życie w zdrowiu oraz promować dobrobyt dla wszystkich ludzi w każdym wieku¹.

Jednym z najważniejszych współczesnych globalnych dóbr publicznych jest zdrowie ludzkie i jego ochrona. Podjęcie niniejszego tematu jest istotne z uwagi na fakt, iż w dzisiejszym świecie zaburzenia zdrowia w tym zdrowia psychicznego stają się poważnym problemem, przed którym stoi współczesny świat. Według badań więcej zaburzeń w Polsce występuje u kobiet aniżeli u mężczyzn. Najwyższe wartości wskaźnika rozpowszechnienia odnosiły się do napadów paniki, fobii specyficznych i depresji. Obserwowane różnice w częstości zaburzeń wśród mężczyzn i kobiet były istotne statystycznie. W przypadku napadów paniki, depresji i zaburzenia lękowego uogólnionego wyższe wskaźniki rozpowszechnienia z różnicami istotnymi statystycznie pomiędzy wartościami odnosiły się do wyższych przedziałów wiekowych. Natomiast w przypadku fobii specyficznych wskaźnik rozpowszechnienia był najwyższy wśród mężczyzn z najniższego przedziału wiekowego².

Według WHO 450 milionów ludzi na świecie cierpi na różnego rodzaju zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania, wliczając w to uzależnienia od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych. W krajach rozwijających się większość osób cierpiących na poważne zaburzenia psychiczne, a mowa tu o depresji, schizofrenii, demencji oraz o różnego rodzaju uzależnieniach, potrafi radzić sobie zazwyczaj samemu ze swoimi obciążeniami. Taka sytuacja często prowadzi do napiętnowania społecznego, związanego z ich chorobami, a osoby chore poddają się stygmatyzacji i dyskryminacji. Ze statystyk wynika, że w gronie jednej na cztery rodziny jest przynajmniej jedna osoba cierpiącą na zaburzenia psychiczne lub zaburzenia zachowania³. Niebawem poważnym problemem w zakresie zdrowia psychicznego we współczesnym świecie są choroby cywilizacyjne, a mowa tu przede wszystkim o powszechnie występującej depresji. WHO podkreśla, że depresja zajmuje IV miejsce w klasyfikacji problemów zdrowotnych na świecie. Dotyka około 10% społeczeństwa, występując niezależnie od wieku, płci, wykształcenia czy też pozycji społecznej⁴. Imperatyw zrównoważonego rozwoju ma na celu poprawienie jakości życia teraźniejszych jak i przyszłych pokoleń. Obecnie wg badań Rolfa Loebera, przeprowadzonych wśród nastoletnich chłopców, wykazano, że takie czynniki ryzyka jak: słabe osiągnięcia szkolne, zespół nadpobudliwości psychoruchowej, niewystarczająca kontrola rodziców, słaba komunikacja w rodzinie – zazwyczaj wpływają na wzrost występowania

¹ E. Rokicka, W. Woźniak, *W kierunku zrównoważonego rozwoju. Koncepcje, interpretacje, konteksty*, Łódź, Katedra Socjologii Ogólnej Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytet Łódzki, 2016, s. 102.

² A. Kiejna, P. Piotrowski, T. Adamowski, J. Moskaiewicz, J. Wciórka, J. Stokwiszewski, D. Rabcenko, R. C. Kessler, *Rozpowszechnienie wybranych zaburzeń psychicznych w populacji dorosłych Polaków z odniesieniem do płci i struktury wieku – badanie EZOP Polska*, „Psychiatria Polska” 2015, nr 49(1), s. 23.

³ *Ministerstwo Zdrowia, Priorytety promocji zdrowia psychicznego w ochronie zdrowia*, Warszawa 2011, s. 6.

⁴ B. Lelonek, G. Wiraszka, *Depresja – współczesny problem zdrowia psychicznego i zagrożenie cywilizacji*, [w:] *Wybrane choroby cywilizacyjne XXI wieku*. Tom II, (red.) K. Kowalczyk, E. Krajewskiej-Kułąk, M. Cybulski, Białystok 2016, s. 16.

zachowań niepożądanych, takich jak: przestępczość, używanie substancji psychoaktywnych, zaburzenia zachowania, agresja, depresja, nieśmiałość i wycofywanie się. Te czynniki z kolei rodzą poważny problem w zakresie zdrowia psychicznego młodzieży, która przecież jest kapitałem tworzącym silne i stabilne państwo⁵. W związku z powyższym niniejsze opracowanie stanowi próbę przedstawienia, w jaki sposób zdrowie psychiczne społeczeństwa przyczynia się do zrównoważonego rozwoju w sferze społeczno-zdrowotnej.

Zdrowie psychiczne – priorytet wzrostu i rozwoju społecznego

Najbardziej klarowną definicją zdrowia psychicznego, która najpełniej odpowiada założeniom zrównoważonego rozwoju, jest ta przedstawiona przez WHO, w której kluczową rolę przypisuje się dobrostanowi i wydajności. A więc zdrowie psychiczne według WHO „jest dynamicznym stanem wewnętrznej równowagi, która umożliwia osobom wykorzystywanie ich umiejętności w harmonii z uniwersalnymi wartościami społecznymi. Podstawowe umiejętności poznawcze i społeczne; zdolność rozpoznawania, wyrażania i modulowania własnych emocji, a także współczucia dla innych; elastyczność i zdolność radzenia sobie z niekorzystnymi zdarzeniami w życiu i pełnienia funkcji w rolach społecznych; a także harmonijny związek między ciałem a umysłem to istotne składniki zdrowia psychicznego, które przyczyniają się w różnym stopniu do stanu równowagi wewnętrznej”⁶.

Dążenie do osiągnięcia pełni zdrowia zakłada zagwarantowanie wszystkim ludziom dostępu do „dobrodroziejstw wiedzy lekarskiej, psychologicznej i pokrewnych”. Celem jest ogólna poprawa zdrowia przez uświadamianie ludzi i czynną współpracę między nimi. Jak podkreślono w konstytucji: „Rządy ponoszą za zdrowie swych ludów odpowiedzialność, której mogą sprostać tylko przez przewidzenie odpowiednich środków zdrowotnych i społecznych. Założenia zasady zrównoważonego rozwoju ze względu na jej globalny charakter, znajdują odbicie w programach i działaniach organizacji międzynarodowych”⁷.

Zasoby sprzyjające zachowaniu zdrowia to: wiedza o zdrowiu oraz umiejętności, nawyki i zachowania sprzyjające zdrowiu tzw. prozdrowotne. Wiedza o zdrowiu obejmuje znajomość czynników chroniących zdrowie jak i czynników szkodzących zdrowiu, w tym czynników ryzyka chorób. Zachowania sprzyjające zdrowiu obejmują przestrzeganie zasad higieny, prawidłowej diety, wypoczynek i relaks, ćwiczenia fizyczne i ruch na świeżym powietrzu a w zakresie zdrowia psychicznego umiejętności rozpoznawania i wyrażania emocji, rozwiązywania konfliktów, rozładowywania napięcia i agresji, budowanie pozytywnych relacji z innymi ludźmi, umacnianie więzi rodzinnych i społeczno-kulturowych. Ważne znaczenie w utrzymaniu zdrowia fizycznego i psychicznego ma korzystanie z badań profilaktycznych, odpowiednio wczesne rozpoznawanie objawów zakłócenia zdrowia

⁵ M. Nowicka, A. Wzorek, *Pozytywna zmiana dzieje się już dziś. Koncepcja profilaktyki zdrowia psychicznego i poprawy dobrostanu psychicznego dzieci i młodzieży*, Warszawa 2016, s. 11.

⁶ S. Galderisi, A. Heinz, M. Kastrup, J. Beezhold, N. Sartorius, *Propozycja nowej definicji zdrowia psychicznego*, „Psychiatria Polska” 2017, nr 51(3), s. 407-408.

⁷ M. Pachocka, *Globalne dobra publiczne w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju w działalności WHO i UNDP*, [w:] *Zrównoważony rozwój a globalne dobra publiczne w teorii i praktyce organizacji międzynarodowych*, (red.) E. Latoszek, M. Proczek, M. Krukowska, Warszawa 2016, s. 72.

i korzystanie ze świadczeń medycznych w zakresie diagnozowania, leczenia chorób, a także rehabilitacji. Jednym z poważnych problemów dla zdrowia psychicznego obecnie jest bezrobocie, ubóstwo, konflikty i napięcia społeczne, dezintegracja, osłabienie więzi międzyludzkich zwłaszcza rodzinnych, małe zasoby społecznego oparcia oraz zachowania ryzykowne dla zdrowia takie jak: używanie alkoholu, narkotyków, nieprzestrzeganie zasad bezpieczeństwa w ruchu drogowym⁸.

Zaburzenia psychiczne są poważnym i narastającym problemem na całym świecie. Depresja oraz zaburzenia związane z nadużywaniem alkoholu są to dwa najczęściej występujące zaburzenia psychiczne na świecie. Depresja znajduje się na liście 20 najważniejszych przyczyn niepełnosprawności na świecie. Choroba ta dotyczy 120 milionów ludzi i liczba ta ciągle się zwiększa. Szacuje się, że mniej niż 25% osób chorujących na depresję ma dostęp do odpowiedniej opieki zdrowotnej i terapii. Zaburzenia psychiczne powodują znaczną niepełnosprawność, mimo że mogą nie wpływać na przedwczesną umieralność⁹.

W Polsce zgłasza się do placówek psychiatrycznych ok. 1,5 mln osób. Wielkość populacji wymagającej pomocy w zakresie problemów zdrowia psychicznego to co najmniej 6 mln osób. Na tej podstawie można ocenić, że z pomocy psychiatrycznej w Polsce korzysta ok. 25% osób potrzebujących. To oczywiście wskaźnik zbyt niski¹⁰. Wyniki badań prowadzonych w Europie (UE27, Szwajcaria, Islandia i Norwegia) wskazują, że każdego roku 164,8 miliona mieszkańców Unii Europejskiej cierpi z powodu zaburzeń zdrowia psychicznego. Poniżej został przedstawiony wykres, na którym schorzenia w zakresie zdrowia psychicznego stanowią najwyższy odsetek zachorowań.

Na przykładzie wykresu 1 widać, że demencja dotyka największego odsetka populacji, zaraz po demencji występują zaburzenia lękowe, depresja i zaburzenia somatyczne. Takie zilustrowanie sytuacji wskazuje jednoznacznie podłoże w nieprawidłowym rozwoju społeczeństwa.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju zakłada możliwość przeobrażania społeczeństwa, jak też jego różnych sfer funkcjonowania w taki sposób, żeby zabezpieczyć zasoby i umożliwić kolejnym pokoleniom korzystanie z osiągnięć innych. Celem jest stworzenie swoistej symbiozy między człowiekiem, jego sztucznym środowiskiem¹¹. Koncepcja zrównoważonego rozwoju została uwzględniona w Deklaracji o ochronie zdrowia psychicznego dla Europy z 2005 roku, gdzie odnajdziemy rekomendacje zawarte w raporcie WHO - „Zdrowie psychiczne: nowe rozumienie, nowa nadzieja. Do priorytetów zawartych w deklaracji należą: zwiększanie świadomości na temat znaczenia dobrostanu psychiczne-

⁸ M. Załuska, *Opieka zdrowotna i wsparcie społeczne dla osób z zaburzeniami psychicznymi. Informator dla chorujących, ich rodzin i przyjaciół*, Warszawa 2015, s. 10.

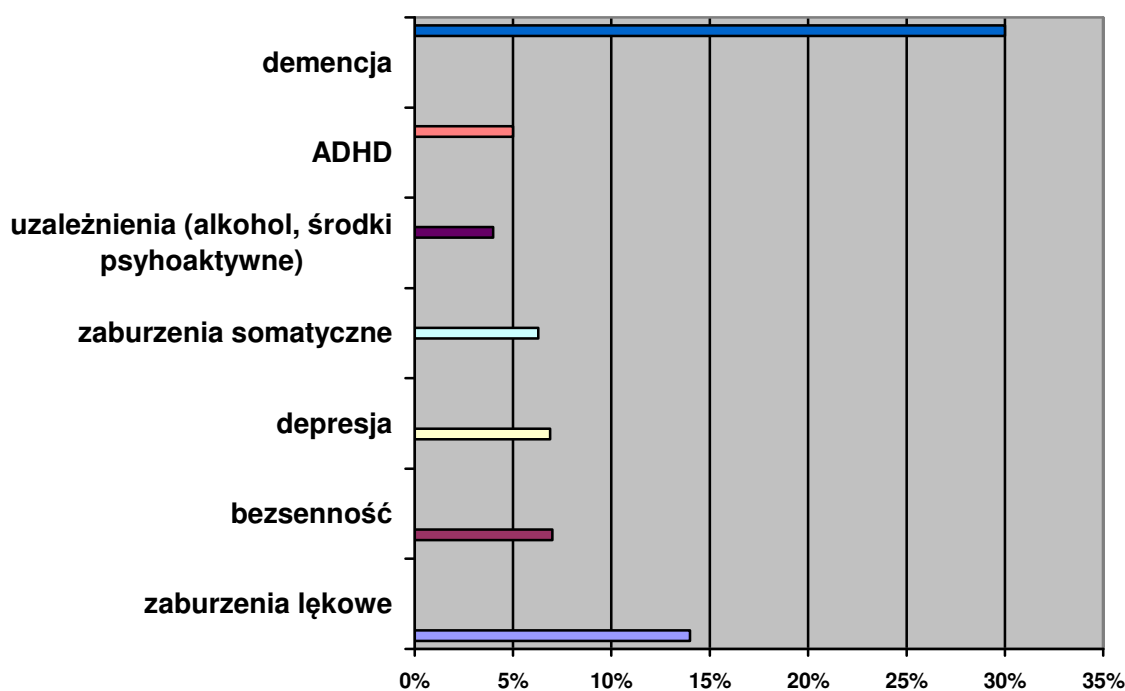
⁹ L. Gromulska, *Zdrowie psychiczne w świetle dokumentów światowej organizacji zdrowia*, „Przegląd epidemiologiczny” 2010, nr 64, s. 128.

¹⁰ T. Szafrński, *Ochrona zdrowia psychicznego we współczesnym świecie*, [w:] *Ochrona zdrowia psychicznego w Polsce: wyzwania, plany, bariery, dobre praktyki* Raport RPO, (red.) J. Wiórka, Warszawa 2014, s. 12.

¹¹ R. Rosicki, *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, „Przegląd Naukowo – Metodyczny” 2010, nr 4, s. 3.

go, wspólne zwalczanie stygmatyzacji, dyskryminacji i nierówności oraz umożliwienie osobom cierpiącym na zaburzenia psychiczne i ich rodzinom, aktywnego włączenia w ten proces, tworzenie i wdrażanie kompleksowych, zintegrowanych i efektywnych systemów promocji, zapobiegania, rehabilitacji i leczenia oraz opieki, a także odzyskiwania zdrowia przez osoby z problemami zdrowia psychicznego. Zdrowie psychiczne człowieka ma ogromne znaczenie dla społeczności lokalnej, ma wpływ na poziom dobrostanu psychicznego, jakości życia i zdrowia. Europejski pakt na rzecz zdrowia i dobrostanu psychicznego, wzywa państwa członkowskie do podjęcia działania w zakresie pięciu priorytetowych obszarów: zapobiegania depresjom i samobójstwom, dbania o zdrowie psychiczne i edukację wśród młodzieży, dbania o zdrowie psychiczne w miejscu pracy. Zatrudnienie odgrywa kluczową rolę w ponownym włączaniu do społeczeństwa osób z problemami zdrowia psychicznego, pomocy w utrzymywaniu dobrego zdrowia psychicznego osobom starszym oraz zwalczaniu stygmatyzacji i przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu osób cierpiących na zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania¹².

Wykres 1. Zdrowie psychiczne na przykładzie wybranych jednostek chorobowych.

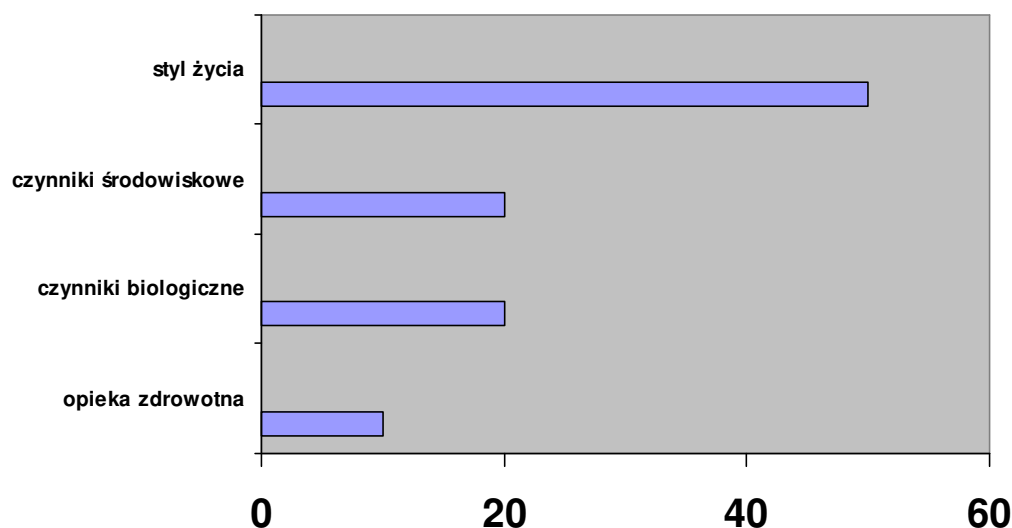
Źródło: Opracowanie własne, na podstawie B. Moskalewicz, B. Biechowska, B. Wojtyniak, *Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania*, [w:] *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania*, (red.) B. Wojtyniak, P. Goryński, Warszawa 2016, s.184.

Analizując kwestię jakości życia, warto sięgnąć do badań kanadyjskiego lekarza Marca Lalonde'a, który w 1973 roku opracował kompleksowy model, tzw. pole zdrowotne,

¹² Ministerstwo Zdrowia, op.cit, s. 8.

zgodnie z którymi na długość i jakość życia wpływają cztery zasadnicze czynniki, których rozkład procentowy wskazuje wykres numer 2¹³.

Wykres 2. Zdrowie w zarysie determinantów długości i jakości życia społeczeństwa.

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie A. Wierzbicka, *Determinanty zdrowia – analiza taksonomiczna determinant stanu zdrowia starszej subpopulacji krajów europejskich*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica”, 2013, nr 297, s. 197.

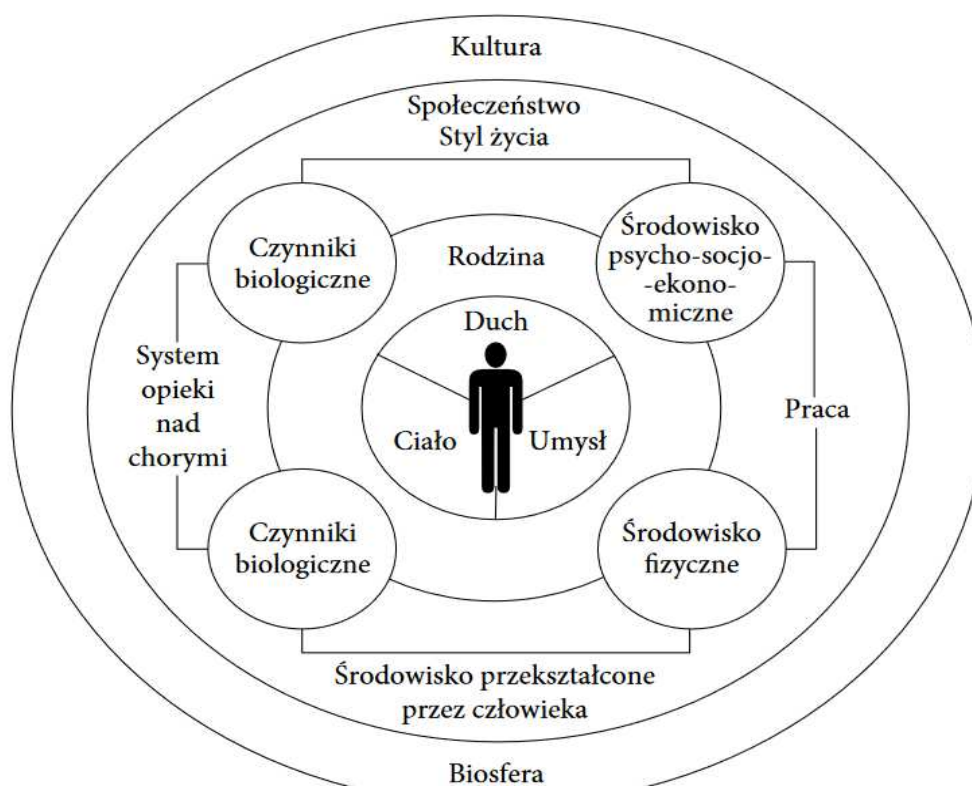
Podsumowanie

Podsumowując wyżej omawiany problem zrównoważonego rozwoju w kontekście ochrony zdrowia psychicznego, można go ukazać graficznie na przykładzie tzw. Mandali zdrowia (rysunek 1).

Charakterystyczną cechą Mandali jest interaktywność, bowiem występują tu różne komponenty modelu, działające na człowieka, wchodząc jednocześnie w interakcje między sobą, wzmacniając lub znosząc swoje działanie. Przedstawiony model Mandali zakłada ponadto społeczną dystrybucję zdrowia, czyli nierówny dostęp do zdrowia, zależny od cech położenia społecznego człowieka, takich jak: płeć, dochód, wiek czy poziom wykształcenia. Chodzi tu nie tylko o dostęp do służby zdrowia, ale również o możliwość

¹³ A. Wierzbicka, *Determinanty zdrowia – analiza taksonomiczna determinant stanu zdrowia starszej subpopulacji krajów europejskich*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica” 2013, nr 297, s. 197.

przestrzegania zasad zdrowego stylu życia, stąd konieczność rozpatrywania problemów stylu życia jednostek i grup w kontekście życiowych szans¹⁴.

Rys. 1. Mandala zdrowia. Model ekosystemu człowieka.

Źródło: K. Borzucka-Sitkiewicz, *Promocja zdrowia i edukacja zdrowotna. Przewodnik dla edukatorów zdrowia*, Kraków 2006, s. 14.

Na przykładzie powyższej wizualizacji mandali można zobaczyć, że człowiek znajduje się w centrum ekosystemu, w którego skład wchodzi kultura, biosfera i wszystkie czynniki, które mają istotny wpływ na zdrowie ludzkie. Zrównoważenie tych wszystkich elementów przyczyni się do realizacji wspomnianego już celu zrównoważonego rozwoju przywołanych we wstępie niniejszego opracowania, a mianowicie - „zdrowie i dobre samopoczucie”. Najważniejszym wyznacznikiem w tym aspekcie jest styl życia, przez co rozumiemy odpowiednie warunki w życiu człowieka, aby mógł dążyć do samorealizacji i samoakceptacji. Zrównoważony styl życia w takim aspekcie w dużej mierze przyczyni się do wzrostu i prawidłowego rozwoju zdrowia psychicznego. Naczelne hasło zrównoważonego rozwoju w takim ujęciu powinno zawierać się w sentencji: człowiek zdrowy psychicznie – największy priorytet budulcowy silnego Państwa.

¹⁴ K. Borzucka-Sitkiewicz, *Promocja zdrowia i edukacja zdrowotna. Przewodnik dla edukatorów zdrowia*, Kraków 2006, s. 13.

Bibliografia

1. Borzucka-Sitkiewicz K., *Promocja zdrowia i edukacja zdrowotna. Przewodnik dla edukatorów zdrowia*, Kraków 2006.
2. Galderisi S., Heinz A., Kastrup M., Beezhold J., Sartorius N., *Propozycja nowej definicji zdrowia psychicznego*, „Psychiatria Polska” 2017, nr 51(3).
3. Gromulska L., *Zdrowie psychiczne w świetle dokumentów światowej organizacji zdrowia*, „Przegląd epidemiologiczny” 2010, nr 64.
4. Kiejna A., Piotrowski P., Adamowski T., Moskaiewicz J., Wciórka J., Stokwiszewski J., Rab-
czenko D., Kessler R.C., *Rozpowszechnienie wybranych zaburzeń psychicznych w populacji
dorosłych Polaków z odniesieniem do płci i struktury wieku – badanie EZOP Polska*, „Psychia-
tria Polska” 2015, nr 49(1).
5. Kowalczyk K., Krajewskiej-Kuła E., Cybulski M. (red.), *Wybrane choroby cywilizacyjne XXI
wieku. Tom II*, Białystok 2016.
6. Ministerstwo Zdrowia, *Priorytety promocji zdrowia psychicznego w ochronie zdrowia*, War-
szawa 2011.
7. Nowicka M., Wzorek A., *Pozytywna zmiana dzieje się już dziś. Koncepcja profilaktyki zdrowia
psychicznego i poprawy dobrostanu psychicznego dzieci i młodzieży*, Warszawa 2016.
8. Pachocka M., *Globalne dobra publiczne w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju
w działalności WHO i UNDP*, [w:] *Zrównoważony rozwój a globalne dobra publiczne w teorii
i praktyce organizacji międzynarodowych*, (red.) E. Latoszek, M. Proczek, M. Krukowska,
Warszawa 2016.
9. Rokicka E., Woźniak W., *W kierunku zrównoważonego rozwoju. Koncepcje, interpretacje,
konteksty*, Łódź 2016.
10. Rosicki R., *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, „Przegląd
Naukowo – Metodyczny” 2010, nr 4.
11. Szafrński T., *Ochrona zdrowia psychicznego we współczesnym świecie*, [w:] *Ochrona zdro-
wia psychicznego w Polsce: wyzwania, plany, bariery, dobre praktyki Raport RPO*, (red.)
J. Wiórka, Warszawa 2014.
12. Wierzbicka A., *Determinanty zdrowia – analiza taksonomiczna determinant stanu zdrowia
starszej subpopulacji krajów europejskich*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica”
2013, nr 297.
13. Załuska M., *Opieka zdrowotna i wsparcie społeczne dla osób z zaburzeniami psychicznymi.
Informator dla chorujących, ich rodzin i przyjaciół*, Warszawa 2015.

ROZDZIAŁ IV

OPERACJONALIZACJA PROCESÓW BADAWCZYCH

Michał Sujkowski

ORCID [https://orcid.org/ 0000-0001-7503-3868](https://orcid.org/0000-0001-7503-3868)

Politechnika Śląska

Wydział Transportu i Inżynierii Lotniczej

BEZPIECZEŃSTWO ROWERZYSTÓW

Streszczenie (abstrakt): Obserwując rozwój amatorskiej jazdy na rowerze, autor postanowił przyjrzeć się bliżej bezpieczeństwu tych osób. W artykule przedstawiono wyniki różnych badań przeprowadzanych wśród użytkowników popularnych jednośladów. Ponadto, autor prezentuje prototyp innowacyjnego „kasku 2.0”, który może w znaczącym stopniu przyczynić się do poprawy bezpieczeństwa rowerzystów na drodze i nie tylko.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, rowerzyści, kask, innowacja, zdrowie

THE SAFETY OF BIKERS

Abstract: Observing the growth of popularity of amateur cycling, the author decided to take a closer look at the safety of these people. The article shows the results of research conducted among users of popular two-wheelers and also presents the analysis. What is more, the author presents a prototype of an innovative helmet “Kask 2.0”, which can significantly provide improvement in the safety of cyclists.

Keywords: safety, bikers, helmet, innovation, health

Fot. 1. Logo wykonane przez Autora.

Źródło: Fot. – wykonanie własne autora.

Wstęp

Jeszcze do niedawna ludziom wydawało się, że rower przejdzie do lamusa na rzecz chociażby skuterów, samochodów, czy też innych pojazdów z napędem. Pierwowzór roweru został bowiem opatentowany przez badeńskiego wynalazcę Karla Drais'a już w XVII wieku. Od tego czasu ewoluował on jednak diametralnie, a w dzisiejszych czasach staje się nie tylko niezwykle popularnym środkiem transportu, ale i po prostu przyjemną i popularną formą aktywnego spędzenia wolnego czasu. W związku z rosnącą popularnością jednośladów, przeprowadza się wiele badań, z których można wyciągnąć wiele ważnych i ciekawych wniosków.

1. Popularność rowerów w Polsce

Badania przeprowadzone w lutym 2020 roku pokazują, że jazdę na rowerze wybiera ponad połowa respondentów (57 proc.). Ich zdaniem rower pomaga zachować zdrowie, lepsze samopoczucie i ładną sylwetkę. Ponadto dzięki jeździe na rowerze – jak deklarują Polacy – można także spędzić aktywnie czas z rodziną i przyjaciółmi. To również świetna alternatywa dla samochodu czy autobusu¹.

Według danych GUS², Polacy kupują ponad milion rowerów rocznie. Obecnie, po częściowym zniesieniu obostrzeń związanych z epidemią, sklepy rowerowe są oblegane przez klientów, którzy niejako „przypomnieli sobie” o istnieniu rowerów. Najczęściej wybierane są rowery górskie i miejskie. Dużym zainteresowaniem cieszą się także jednoślady dla najmłodszych i akcesoria do jazdy na rowerze z dziećmi - krzeselka i kaski, co świadczy o tym, że dla wielu Polaków jazda na rowerze to sport rodzinny. Jak wskazują wspomniane badania, jazda na rowerze postrzegana jest przez społeczeństwo niezwykle pozytywnie, a wspieranie rozwoju tej aktywności fizycznej jest bardzo istotne.

Rower jako środek transportu

W związku z pandemią w ciepłych miesiącach znaczna część Polaków odrzuciła transport publiczny i przesiadła się na rowery. Producenci rowerów odnotowali duże wzrosty sprzedaży. W maju 2020 roku w Polsce wyprodukowano 119 tysięcy rowerów. W porównaniu do ubiegłych lat jest to wzrost o 33,4 proc.

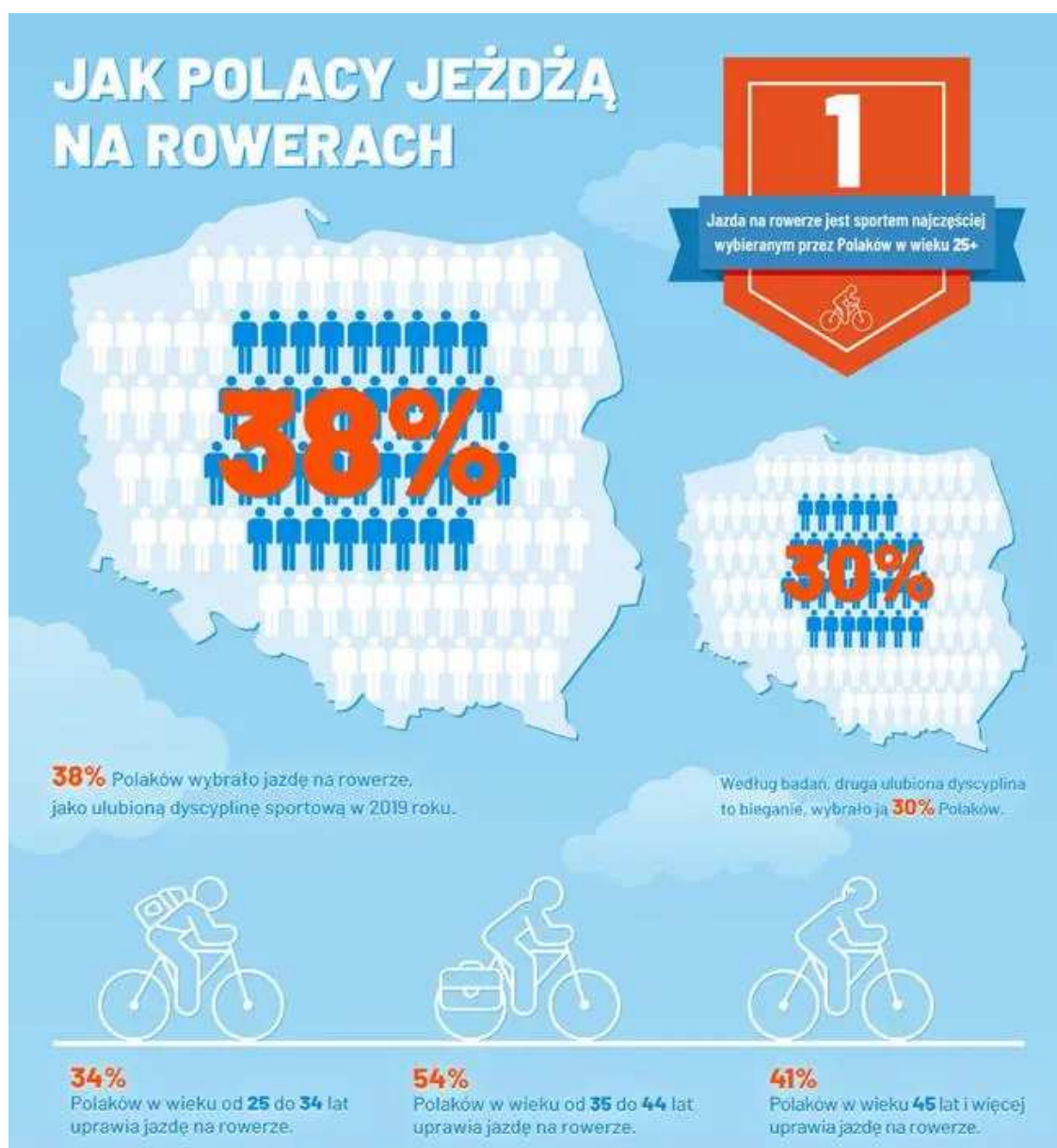
Ze statystyk ubezpieczyciela ERGO Hestia wynika, że w ostatnim czasie ponad trzykrotnie wzrosła liczba osób, które na skutek stłuczki samochodowej zamiast samochodu zastępczego wybrały rower na własność³.

Jazda na rowerze oznacza więc nie tylko większe bezpieczeństwo, ale pozwala również zachować społeczny dystans w czasie pandemii SARS-CoV-2, a to dodatkowo spotęgowało coroczny wzrost popularności rowerów w Polsce.

¹ Internet: https://media.pzu.pl/informacje-prasowe/szczegoly/PZU_dba_o_bezpieczenstwo_rowerzystow [dostęp: 10.11.2021].

² Internet: https://media.pzu.pl/informacje-prasowe/szczegoly/PZU_dba_o_bezpieczenstwo_rowerzystow [dostęp: 10.11.2021].

³ <https://media.ergohestia.pl/pr/541276/coraz-wiecej-osob-wybiera-rower-zamiast-auta-zastepczego> [dostęp: 10.11.2021].

Fot. 2. Infografika przedstawiająca popularność rowerów w Polsce.

Źródło: ABC Rynek i Opinia

Rower jako aktywna forma spędzenia wolnego czasu

Na podstawie badania „Jakie dyscypliny sportowe uprawiają Polacy”, przygotowanego przez „ARC Rynek i opinia”, można stwierdzić, że aż 38 proc. Polaków w 2019 roku traktowało rower jako ulubioną dyscyplinę sportową. Największy odsetek rowerzystów – 54 proc. należy do osób z przedziału wiekowego 35-44 lata. (Możemy więc domniemywać, że osoby te wykorzystują rower do codziennego poruszania się np. do pracy). „40 procent osób jeździ, bo sprawia im to przyjemność. Co trzeci pytany pedałuje dla lep-

szego samopoczucia, a dla 14 procent jest to sposób na spędzanie wolnego czasu z przyjaciółmi i rodziną. Niemal tyle samo osób traktuje rower jako środek komunikacji”⁴.

Prawie 40 proc. społeczeństwa rower traktuje jako ulubioną dyscyplinę sportową i jest najczęściej wybieranym przez Polaków w wieku 25+. Druga z głównych grup docelowych to osoby jeżdżące dla przyjemności, a stanowi ona 68 proc. badanych.

Jazda na rowerze a wpływ na zdrowie

W ostatnich czasach w społeczeństwie rośnie coraz większa świadomość potrzeby dbania o własne zdrowie. Jak wiadomo, każda aktywność fizyczna stanowi niezmiernie dobro zarówno dla ciała jak i ducha. Wśród największych zalet jazdy na rowerze można wymienić:

- spalanie zbędnych kalorii,
- dbanie o serce i układ krążenia,
- wzmacnianie wielu mięśni,
- poprawienie codziennej kondycji,
- lepsze dotlenienie organizmu, i wiele, wiele innych.

2. Zagrożenia dla rowerzystów

Jak wykazują przedstawione badania, rower jest niezwykle często wykorzystywany przez społeczeństwo. Mimo iż przepisy o ruchu drogowym coraz lepiej opisują możliwe aspekty poruszania się na rowerze, to jednak dalej jazda na rowerze nie należy do najbezpieczniejszych.

Wypadki z udziałem rowerzystów

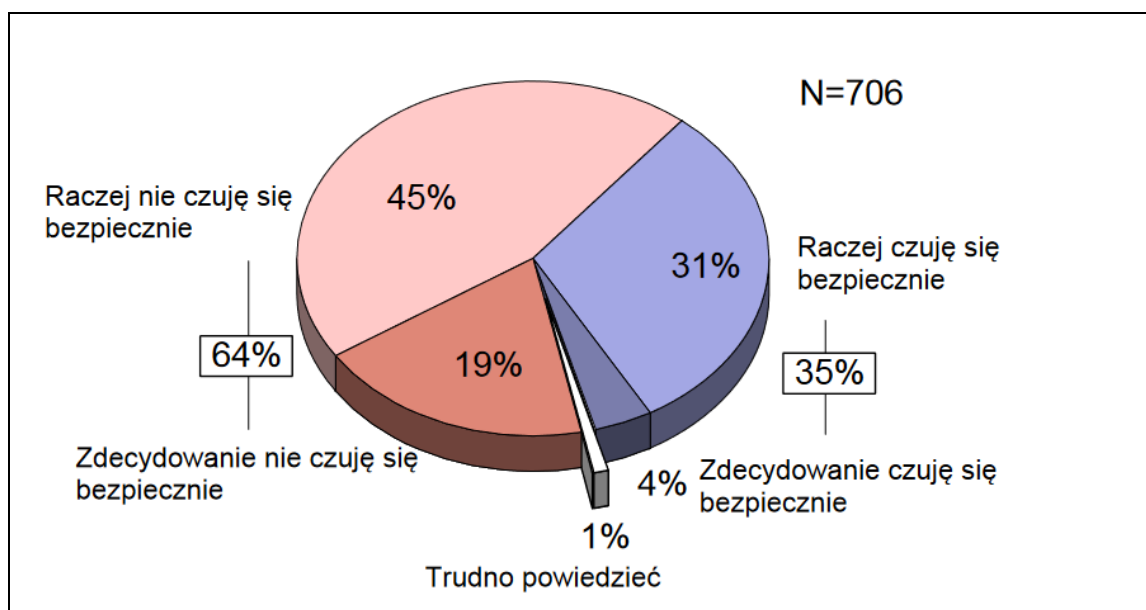
Jak wykazują badania, niestety większość korzystających z roweru (64 proc.) nie czuje się bezpiecznie, jeżdżąc po drogach i ulicach. Bezpiecznie na drodze czuje się zaledwie co trzeci badany rowerzysta (35 proc.), natomiast zdecydowanie bezpiecznie czuje się zaledwie 4 proc. rowerzystów⁵.

Jest to zatrważająca liczba, która daje też wiele do myślenia, co potwierdzają raporty przedstawiane przez Policję:

W 2019 roku rowerzyści uczestniczyli w 4 426 wypadkach drogowych, w których zginęło 257 rowerzystów i 1 pasażer roweru, a rany odniosło 3 999 osób (3 979 kierujących rowerami i 20 pasażerów). Większość wypadków z udziałem rowerzystów miała miejsce na obszarze zabudowanym – 3 811, zaś na obszarze niezabudowanym wypadki cechowały się wysoką ofiarożłonnością, w 615 wypadkach zginęły 123 osoby, tj. w co piątym wypadku była ofiara śmiertelna. Do większości nieszczęśliwych zdarzeń przyczynili się kierowcy aut, którzy nie udzielili pierwszeństwa przejazdu.

⁴ Internet: <https://www.centrumrowerowe.pl/blog/jak-polacy-jezdza-na-rowerach/> [dostęp: 10.11.2021].

⁵ Internet: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_119_12.PDF [dostęp: 10.11.2021].

Fot. 3. Wykres przedstawiający odpowiedzi zapytanych Polaków na pytanie: czy jeżdżąc na rowerze na polskich drogach i ulicach czuje się pan(i) bezpiecznie?

Źródło: <https://www.cbos.pl>, [dostęp: 10.11.2021].

Tab. 1. Wypadki drogowe z udziałem rowerzystów według obszaru.

Obszar	Wypadki	Zabici	Ranni
Zabudowany	3 811	135	3 504
Niezabudowany	615	123	495
OGÓŁEM	4 426	258	3 999

Źródło: <https://statystyka.policja.pl> [dostęp: 10.11.2021].

Tab. 2. Główne przyczyny wypadków drogowych spowodowanych przez kierujących innymi pojazdami, w których poszkodowany został rowerzysta.

Przyczyna	Wypadki	Zabici	Ranni
Nieustąpienie pierwszeństwa przejazdu	1 377	10	1 365
Nieprawidłowe wyprzedzanie	299	32	269
Nieprawidłowe przejeżdżanie drogi dla rowerów	242	1	242
Inne przyczyny	99	8	93
Niezachowanie bezpiecznej odległości	96	20	77
Niedostosowanie prędkości do warunków ruchu	77	17	63
Nieprawidłowe skręcanie	66	–	66
Nieprawidłowe cofanie	45	1	44
Nieprawidłowe omijanie	24	6	18

Źródło: <https://statystyka.policja.pl> [dostęp: 10.11.2021].

Kierujący rowerem najczęściej uczestniczyli w wypadkach w czerwcu – 624 (14,1 proc. ogółu) i w sierpniu – 601 (13,6 proc.); najwięcej rowerzystów zginęło we wrześniu – 34 (13,2 proc.) i w październiku – 33 osoby (12,8 proc.)⁶.

Czynniki wpływające na bezpieczeństwo

Na podstawie powyższych danych można wyciągnąć pewne wnioski:

- Zdecydowanie większy procent ludzi ginie w terenie niezabudowanym, gdzie drogi nie są dobrze oświetlone. Ludzie nie są dostatecznie widoczni dla kierowców, a tym samym narażeni są na większe niebezpieczeństwo.
- Powyższe dotyczy w dużej mierze miesięcy września i października, kiedy dni stają się krótsze, szybciej robi się ciemno, a rowerzyści nie są dobrze oświetleni.
- Niejednokrotnie to nie rowerzyści są sprawcami niebezpiecznych zdarzeń.

3. Jak podnieść bezpieczeństwo

W ustawie z 20 czerwca 1997 roku – Prawo o ruchu drogowym opisane są podstawowe elementy wyposażenia roweru, które mają zapewniać bezpieczeństwo. Ustawodawca wskazuje takie elementy wyposażenia jak:

- dzwonek,
- hamulec,
- światło przednie,
- światło tylne.

Tak jak dzwonek i hamulec raczej każdy rower posiada, z jakiegoś powodu wielu rowerzystów pomija pozostałe dwa, tak istotne elementy wyposażenia, które mogą przecież nawet uratować im życie. Bardzo często kierowcy zbyt późno dostrzegają poruszającego się prawą stroną jezdni rowerzystę, przez co możliwość wykonania bezpiecznego manewru jest bardzo utrudniona. Przyczynami niezauważenia kierującego jednośladem przez kierowcę samochodu może być ciemny strój rowerzysty, brak elementów odblaskowych, a także właśnie nieodpowiednie oświetlenie roweru. Znacznie pogarsza to bezpieczeństwo jazdy i w wielu przypadkach jest powodem niebezpiecznych zdarzeń drogowych⁷.

W Polsce dalej nie ma nakazu jazdy w kasku rowerowym. Należy jednak pamiętać, że jednym z największych zagrożeń dla cyklistów są właśnie urazy głowy, a kask może uratować im życie. Nie bez powodu prowadzonych już było tak wiele kampanii związanych z tym tematem.

⁶ Internet: <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> [dostęp: 10.11.2021].

⁷ Internet: <https://www.oponeo.pl/artukul/bezpieczenstwo-rowerzystow-na-drozdze> [dostęp: 10.11.2021].

4. Nowy pomysł na podniesienie bezpieczeństwa – „Kask 2.0”

Wszystkim jest znany „konwencjonalny” kask rowerowy i jego przeznaczenie. Według Wielkiego Słownika Języka Polskiego jego definicja brzmi następująco: „okrycie głowy wykonane z twardego tworzywa, chroniące przed urazami”.

Coraz więcej sprzętów, urządzeń i innych wynalazków oprócz swojego głównego przeznaczenia, spełnia szereg innych funkcji. Dlaczego by tego samego nie zrobić z kaskiem rowerowym? Jakie funkcje mógłby spełniać oraz w jaki sposób mogłoby to wpłynąć na podniesienie bezpieczeństwa?

Nawiązanie do samochodowego systemu ratunkowego eCall

Już od kilku lat w branży samochodowej działa i coraz lepiej się sprawdza ogółouropejski system szybkiego powiadamiania eCall. Polega on na tym, że w przypadku poważnego wypadku samochód automatycznie połączy się z centrum ratownictwa w celu wezwania pomocy. Co ważne, działa on niezależnie od wszystkich innych czynników, takich jak miejsce zakupu samochodu, marka, czy od tego, kto w danym momencie użytkuje pojazd.

Fot. 4. SMS powiadamiający o wezwaniu pomocy przez użytkownika.

Źródło: Fot. – wykonanie własne autora.

Powyżej opisany system jest zaskakująco prostym i, co ważne, skutecznym sposobem wezwania pomocy w razie wypadku. Nawiązując do wspomnianego już raportu polskiej Policji, dotyczącego wypadków drogowych w Polsce, wiele zdarzeń z udziałem rowerzystów ma miejsce poza terenem zabudowanym oraz w nocy. W związku z tym może się okazać, że osoba, która w razie wypadku wezwie ewentualną pomoc, pojawi się zbyt późno.

Zastosowanie w kasku systemu ratunkowego, działającego na podobnej zasadzie, wydaje się więc być znakomitym rozwiązaniem.

Opracowując prototyp innowacyjnego kasku rowerowego, stworzenie czegoś na wzór eCall było głównym celem. Stworzony prototyp „Kasku 2.0”, wykorzystując popularny moduł z mikrokontrolerem oraz zestaw niezbędnych czujników, automatycznie wykrywa upadek, bądź inne niebezpieczne uderzenie głowy rowerzysty. Konsekwencją tego jest samoczynne zainicjowanie przez kask połączenia alarmowego oraz wysłania SMS z prośbą o pomoc na wcześniej zadeklarowany numer telefonu. Podobnie jak w sprawdzającym się systemie eCall, kierujący rowerem może również wezwać pomoc przy użyciu dostępnego przycisku alarmowego. Nie jest to jednak jego jedyne założenie oraz udoskonalenie.

Inne nowości w Kasku 2.0

Innowacją w realizowanym projekcie jest połączenie systemu eCall z dodatkowymi, nowoczesnymi technologiami. Podczas tworzenia projektu główną ideą była taka modyfikacja kasku, aby z przedmiotu będącego już ostateczną ochroną przy zagrażającej życiu i zdrowiu sytuacji, stał się również urządzeniem mającym zapobiegać niebezpiecznym zajściom na drogach. W jaki sposób? Chociażby wykorzystując stworzone „inteligentne” oświetlenie kasku, czyli samoczynnie włączające się po zmierzchu oświetlenie ostrzegawcze (zarówno białe światło przednie, jak i migające światło tylne), czy działające z wykorzystaniem czujnika przyspieszenia, niezależnie od warunków oświetleniowych – światła hamowania oraz sterowane z poziomu kierownicy kierunkowskazy.

Kolejną wprowadzoną nowością jest umieszczenie w kasku rowerowym rejestratora jazdy. Rowerzyści niezwykle często spotykają się na drogach z wymuszaniem pierwszeństwa przez innych uczestników ruchu, a wykorzystanie tego typu urządzenia może im pomóc dowiedzieć, że to nie oni są sprawcami niebezpiecznego zajścia. Zastosowanie takiego rozwiązania z całą pewnością pozytywnie wpłynie również na psychikę rowerzysty.

Fot. 5, 6. Zdjęcia wykonanego prototypu.

Źródło: Fot. – wykonanie własne autora.

Projekt dodatkowo przewiduje możliwość rozbudowania całego kasku o kolejne moduły, takie jak chociażby moduł odtwarzania muzyki MP3, poprzez zainstalowane w kasku głośniki.

Przewagi prezentowanego projektu, ponad aktualnie istniejącymi „akcesoriami”:

- Przeniesienie do branży rowerowej urządzeń, które dotychczas z różnych powodów, nie były w niej stosowane – rzecz dotyczy przede wszystkim automatycznego wzywania pomocy na skutek wypadku, czy wideo-rejestratora.
- Połączenie wielu praktycznych z punktu widzenia użytkownika urządzeń w jedną całość – nie trzeba montować kilku akcesoriów, różnych źródeł zasilania itd.
- Mobilność i uniwersalność całego systemu – nie wymaga żadnych dodatkowych mocowań, aplikacji, połączenia z telefonem bądź Internetem. Kask może być wykorzystywany przez wielu użytkowników, na każdym rowerze.
- Relatywnie niski koszt stworzenia systemu.
- Nieznaczny wzrost masy kasku – w szczególności porównując do sytuacji, gdyby montować na rowerze wiele akcesoriów z osobna.

Opis działania podstawowych funkcji:

1. System wzywania pomocy (wezwanie może nastąpić na dwa sposoby):
 - a) po automatycznym wykryciu wypadku / niebezpiecznego uderzenia;
 - b) poprzez ręczne wywołanie wezwania pomocy za pomocą przycisku „SOS”.
2. Światła hamowania:
 - a) światła hamowania działają niezależnie od pory dnia / natężenia światła panującego wokół rowerzysty. Ich wyzwolenie następuje po automatycznym wykryciu zmniejszania prędkości rowerzysty.
3. Oświetlenie po zmroku:
 - a) Światło białe i tylne samoczynnie włączają się po zmroku. Gwarantuje to, że użytkownik nie zapomni o załączeniu świateł, jednocześnie zapewniając maksymalną oszczędność energii, gdy oświetlenie jest zbędne.
4. Kierunkowskazy:
 - a) Oba kierunkowskazy (lewy oraz prawy) są dwoma, całkowicie niezależnymi blokami, działającymi jednak w dokładnie taki sam sposób. Załączanie i wyłączanie odbywa się przy pomocy przenośnego pilota, który w łatwy sposób może być przymocowany w dowolnie wybranym przez użytkownika miejscu (zalecana kierownica).

Fot. 7, 8. Zdjęcia wykonanego prototypu w trakcie jazdy.

Źródło: Fot. – wykonanie własne autora.

Znane osoby w świecie kolarskim o projekcie

Osoby posiadające niezwykle duże doświadczenie w kolarstwie, które zostały poproszone o wyrażenie swojej opinii na jego temat, spojrzały na niego z różnych stron. W oparciu o swój wieloletni bagaż doświadczeń zwracają oni uwagę przede wszystkim na wysoką uniwersalność projektu oraz wiele innych, pośrednich korzyści. Podkreślają oni nie tylko kluczowy aspekt bezpośredniego podniesienia bezpieczeństwa, ale i również aspekty psychologiczne, ekonomiczne czy nawet pośrednio dbania o środowisko i rozwój fizyczny społeczeństwa.

Pierwszą z takich osób jest obecny dyrektor sportowy Polskiego Związku Kolarskiego – Pan Marek Leśniewski – sportowiec, kolarz szosowy, multimedalista igrzysk olimpijskich, mistrzostw świata oraz Polski, a także innych międzynarodowych turniejów kolarskich, wieloletni selekcjoner i trener polskiej kadry szosowej. W swojej opinii pisze wprost, że takie rozwiązanie „spowoduje zwiększenie bezpieczeństwa samych rowerzystów jak i niewątpliwie podniesie świadomość samych kierowców, którzy już na sam widok oznakowanej osoby poruszającej się na rowerze zastosują maksymalne środki ostrożności”. Pan dyrektor Leśniewski widzi realne zapotrzebowanie na tego typu produkt, w szczególności, że przyczynia się on do protekcji rowerzystów, których nazywa „niechronionym użytkownikiem ruchu drogowego”. Oprócz aspektów ochrony życia i zdrowia rowerzystów polski olimpijczyk widzi także korzyści ekonomiczne, które niesie nowe rozwiązanie. Zainteresowani nimi mogą być nie tylko amatorzy „dwóch kółek”, ale także instytucje ubezpieczeniowe, którym również zależy na zminimalizowaniu niebezpiecznych zdarzeń drogowych. Korzyści wynikające z projektu są więc niezwykle szerokie.

Polski Związek Kolarski

Pruszków, dnia 02.03.2021 roku

Szanowni Państwo,

z dużym zainteresowaniem przyjąłem informację o innowacyjnym projekcie technicznym dotyczącym poprawy bezpieczeństwa jazdy na rowerze. Dodatkowym zadowoleniem jest fakt że to uczeń bydgoskiego Technikum Elektronicznego Michał Sujkowski jest pomysłodawcą i realizatorem racjonalizatorskiego projektu „Kask 2.0”

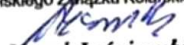
Ogólnie wiadomo, że rowerzysta jest niechronionym użytkownikiem ruchu drogowego, który narażony jest na różnego rodzaju niebezpieczeństwa.

Połączenie w jednym produkcie kilku systemów (europejski system szybkiego powiadamiania - eCall, „inteligentne oświetlenie kasku, rejestrator jazdy) spowoduje zwiększenie bezpieczeństwa samych rowerzystów jak i niewątpliwie podniesie świadomość samych kierowców którzy już na sam widok oznakowanej osoby poruszającej się na rowerze zastosują maksymalne środki ostrożności.

Widząc szansę na realne zapotrzebowanie środowiska rowerowego na tego typu produkty, życzę pomysłodawcy, by po zgłoszeniu projektu jako wzoru użytkowego w Urzędzie Patentowym RP znalazł firmę która postawi na innowacyjność produktu jak i wielkość grupy docelowej dla której bezpieczeństwo jest celem nadrzędnym.

Jestem przekonany, iż projekt „Kask 2.0” będzie również obiektem zainteresowania instytucji ubezpieczeniowych, które nie zawsze mają jasny przekaz co do sprawcy zdarzenia jak również sam fakt oznakowania rowerzysty niewątpliwie wpłynie na zmniejszenie ilości zdarzeń drogowych z udziałem rowerzystów co spowoduje realne korzyści finansowe dla ubezpieczalni.

Z wyrazami szacunku,

DYREKTOR SPORTOWY
Polskiego Związku Kolarskiego

Marek Leśniewski

Polski Związek Kolarski, ul. Andrzeja 1, 05-800 Pruszków
NIP 526-16-58-209

biuro@pzkol.pl

www.pzkol.pl

Fot. 9. Skan wystawionej opinii na temat projektu „Kask 2.0”

Źródło: Fot. – wykonanie własne autora.

Komitety Główny
Olimpiady Innowacji Technicznych I Wynalazczości

Opinia dotycząca projektu innowacyjnego kasku rowerowego „Kask 2.0”.

Szanowni Państwo,

na początku 2021r. przedstawiony mi został koncept kasku rowerowego „Kask 2.0”. Od wielu lat jestem związany z kolarstwem, dlatego jego twórcy poprosili mnie o wyrażenie opinii na temat tego projektu.

W związku z powyższym, poniżej prezentuję mój punkt widzenia na ten koncept:

- Przede wszystkim chciałbym odnieść się do istnienia samego problemu, na którym opiera się idea przedstawionego rozwiązania.
Jako osoba żyjąca kolarstwem od 30 lat, sam wielokrotnie spotkałem się z niezliczoną ilością niezwykle niebezpiecznych sytuacji na drogach, które bezpośrednio zagrażają samym kolarzom. Wykorzystując moje doświadczenie sportowe oraz fakt, że zajmuję się również psychologicznym aspektem w kolarstwie, mogę potwierdzić jak wielkie znaczenie w jeździe na rowerze ma psychika rowerzysty. Uważam, że jak najbardziej należy szukać rozwiązań, które mogą realnie wpłynąć na bezpieczeństwo oraz psychiczny komfort jadących rowerem, co tym samym podnosi bezpieczeństwo wszystkich uczestników ruchu.
- Rozwiązanie tego problemu, jakie zostało wykorzystane w projekcie jest czymś, co niezwykle pozytywnie mnie zaskoczyło. Pomimo wielu produktów pojawiających się w ostatnich latach na rynku i różnych koncepcji, które widziałem, zaprezentowana w tym rozwiązaniu jest zupełnie innowacyjna. Wyjątkowe jest również to, że pomimo połączenia tak wielu ciekawych rozwiązań w jednym urządzeniu, twórcom już na etapie prototypu udało się nie zanotować znacznego wzrostu zarówno rozmiarów jak i masy. Dla wielu osób korzystających z rowerów już sam montaż oświetlenia w nim stanowi problem, nie mówiąc o konieczności instalowania większej ilości modyfikacji. W powyższym projekcie wszystkie elementy systemu znajdują się bezpośrednio w kasku i nie wymagają montażu na rowerze. Dzięki temu, użytkownikowi nie zagraża również to, że podczas pozostawienia roweru na otwartym terenie, ktoś ukradnie rowerowe akcesoria.

Podsumowując powyższą analizę, uważam, że nie tylko należy, a wręcz trzeba wspierać wszelkie pomysły tego typu, które mogą mieć realny wpływ na poprawę bezpieczeństwa rowerzystów oraz ich ważnego komfortu psychicznego.

Jestem dumny, że dzisiejsza młodzież potrafi wyjść z innowacyjnymi pomysłami, jednocześnie rzeczywiście potrafiąc wcielać je w życie. Jestem pierwszą osobą, która zakupiłaby taki kask, jeżeli tylko pojawiłby się na rynku.

Były zawodnik kolarskich ekip PRO Tour, Finalista 23 Grand Tourów,
Specjalista przygotowania fizycznego i psychologicznego kolarzy
Sylwester Szmyd

Fot. 10. Skan wystawionej opinii na temat projektu „Kask 2.0”

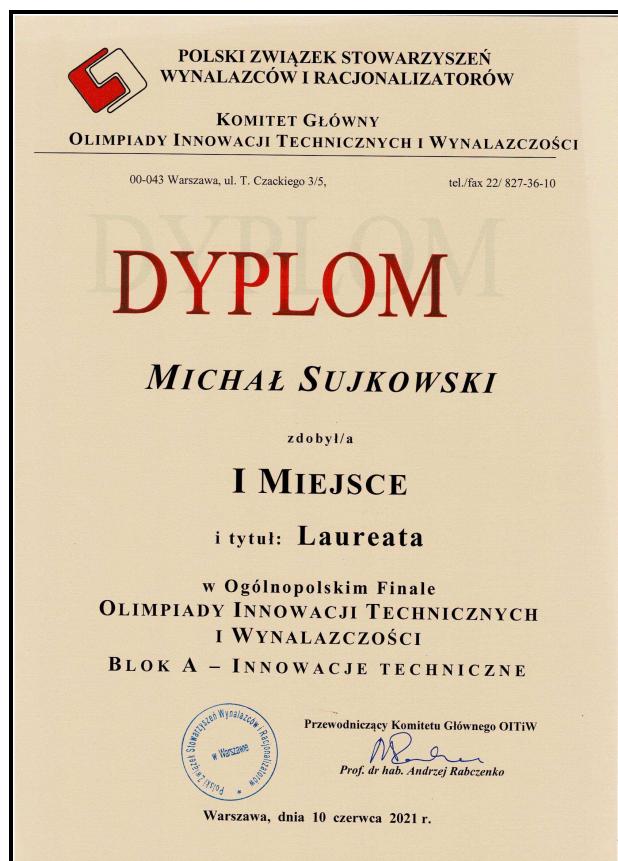
Źródło: Fot. – wykonanie własne autora.

Opinię tę nie tylko podziela, ale i również rozszerza o kolejny aspekt, inny znakomity autorytet w dziedzinie kolarstwa – Sylwester Szmyd – polski zawodowy kolarz szosowy, a obecnie trener m.in. mistrza świata Petera Sagana, odpowiedzialny nie tylko za przygotowanie fizyczne, ale i również psychologiczne. Podkreśla on, że tego typu rozwiązania, jakie zaproponowane są w projekcie Kasku 2.0, „mogą realnie wpłynąć na bezpieczeństwo oraz psychiczny komfort jadących rowerem, co tym samym podnosi bezpieczeństwo wszystkich uczestników ruchu”.

Podsumowanie

Koncepcja prezentowanego „Kasku 2.0” odpowiada na powstające zapotrzebowanie w szeroko rozumianym środowisku kolarskim. Wychodzi naprzeciw trendom, takim jak potrzeba podnoszenia bezpieczeństwa w tym masowym środku transportu, jak i komfortu psychicznego oraz subiektywnego poczucia bezpieczeństwa każdego z jego uczestników.

Autor artykułu za pomysł oraz jego realizację został wyróżniony tytułem laureata Olimpiady Innowacji Technicznych i Wynalazczości, organizowanej przez Polski Związek Stowarzyszeń Wynalazców i Racjonalizatorów.

Fot. 11. Dyplom potwierdzający sukces projektu w olimpiadzie.

Źródło: Fot. – wykonanie własne autora.

Wykonanie prototypu "Kasku 2.0" nie byłoby możliwe, gdyby nie materialna pomoc firmy *IVY Technology Poland*, której za okazane wsparcie bardzo dziękuję.

Bibliografia

1. <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> [dostęp: 10.11.2021].
2. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_119_12.PDF [dostęp: 10.11.2021].
3. <https://www.centrumrowerowe.pl/blog/jak-polacy-jezdza-na-rowerach/> [dostęp: 10.11.2021].
4. <https://www.oponeo.pl/artykul/bezpieczenstwo-rowerzystow-na-drozdze> [dostęp: 10.11.2021].
5. Internet: <https://media.ergohestia.pl/pr/541276/coraz-wiecej-osob-wybiera-rower-zamiast-auta-zastepczego> [dostęp: 10.11.2021].
6. Internet: https://media.pzu.pl/informacje-prasowe/szczegoly/PZU_dba_o_bezpieczenstwo_rowerzystow [dostęp: 10.11.2021].

Dane kontaktowe

Michał Sujkowski, ms303388@student.polsl.pl

ROZDZIAŁ V

RECENZJE

Paweł Strózik

**POZIOM 5 – BRAKUJĄCE OGNIWO?
PROPOZYCJE ZMIAN USTAWOWYCH,
praca zbiorowa pod redakcją
Ewy Chmieleckiej, Natalii Kraśniewskiej**

Dyskusje dotyczące możliwości prowadzenia kształcenia na piątym poziomie Krajowych Ram Kwalifikacji w polskim systemie szkolnictwa wyższego są prowadzone od 2014 r. w ramach realizacji projektu FRP-Pearson. Ich wyniki i przebieg były szczegółowo relacjonowane w wydawnictwach Fundacji Rektorów Polskich, dotychczas ukazały się cztery tomy: E. Chmielecka, K. Trawińska-Konador (red.), 2014, *Poziom 5 – brakujące ogniwo?*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa; E. Chmielecka, K. Matuszczak (red.) 2015. *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Przykłady programów kształcenia*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa; E. Chmielecka, N. Kraśniewska (red.), 2016. *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Aspekty praktyczne*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa; E. Chmielecka, N. Kraśniewska (red.), 2017. *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Podsumowanie*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa. Wymiana opinii i doświadczeń przebiegała także w trakcie spotkań na konferencjach, m. in. „Poziom 5 – brakujące ogniwo. Uczelnia, społeczeństwo, rynek pracy”, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 15.03.2017 r.

Wydana w 2021 r. praca zbiorowa jest kolejną próbą wieloaspektowej prezentacji tematu kształcenia na piątym poziomie w systemie edukacji. Autorzy wcześniejszych publikacji akcentowali: „...podjęcie decyzji o jego [5. poziomie PRK – PS] włączeniu do systemu, a zwłaszcza zaprojektowanie stosownych regulacji ustawowych, powinno być poprzedzone poważną, merytoryczną analizą – wolną od uprzedzeń, skoncentrowaną na potrzebach polskiego społeczeństwa, studentów, uczelni i ich interesariuszy”¹. W przedmowie do piątego tomu czytamy: „Przekonanie, że przyjęte w Ustawie [mowa o ustawie prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 20.07.2018 r. – PS] rozwiązania, nie służą dobrze spójności systemu w kraju i na arenie międzynarodowej, ani też nie odpowiadają właściwie na potrzeby społeczne, legło u podstaw prac czwartego etapu projektu „Piąty poziom Krajowych Ram Kwalifikacji”². Warto odnotować, że proponowane przez FRP oraz jej instytucjonalnego partnera, firmę Pearson Central Europe, rozstrzygnięcia prawne uzyskały wsparcie Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich (KRASP) i Konferencji Rektorów Publicznych Uczelni Zawodowych (KRePUZ), a także Rady Głównej Nauki

¹ Prof. Jerzy Woźnicki w *Przedmowie* do: E. Chmielecka, N. Kraśniewska (red.), 2017. *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Podsumowanie*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa.

² Prof. Jerzy Woźnicki w *Przedmowie* do: E. Chmielecka, N. Kraśniewska (red.), 2021. *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa.

i Szkolnictwa Wyższego (RGNiSW). Nie znalazły one jednak odzwierciedlenia w ustawie w tym sensie, że nie stały się rozwiązaniem obowiązującym powszechnie na wszystkich uczelniach. Prawo do kształcenia na tym poziomie uzyskały jedynie publiczne uczelnie zawodowe. Jednym z celów przedkładanego tomu jest zmiana tego stanu rzeczy i upowszechnienie kształcenia między poziomem 4 a 6. Co zatem zawiera nowe opracowanie? W jaki sposób postuluje zmiany i jakie innowacje proponuje? Jakie prognozuje korzyści?

Publikacja z 2021 r. składa się z przedmowy, pięciu rozdziałów, podsumowania, bibliografii, informacji o autorach i Fundacji Rektorów Polskich. Rozdział 1, sporządzony w języku angielskim, pod tytułem: „Vocational Education and Training at higher levels of the EQF Actions needed after 20 years of just talking” omawia m. in. ciekawy przykład rozwiązania obowiązującego w Holandii. Autor rozdziału relacjonuje: „W Holandii już w 2006 roku takich ocen i wyborów charakteru kształcenia na 5. poziomie dokonywano. Wprowadzony wtedy dyplom »associated degree« [AD], został przyjęty jako dyplom kwalifikacji pełnej 5. poziomu zawodowego szkolnictwa wyższego. Zatem nie został ani zintegrowany z zawodową edukacją i szkoleniami poza szkolnictwem wyższym, ani nie był (i nie jest) oferowany przez uniwersytety – uczelnie o akademickim i badawczym charakterze. Pomimo tego współpraca pomiędzy oferentami zawodowej edukacji i szkoleń oraz programów w szkolnictwie wyższym otrzymała jasne wsparcie mające konsekwencje dla zadań nauczycieli i innych pracowników, zaś kombinacja pedagogicznych i dydaktycznych koncepcji związanych z tym kształceniem jest jednym z najważniejszych jego aspektów”.³

Rozdział 2 prezentuje syntezę badań nad 5. poziomem FRP-Pearson w latach 2013-2021. Zebrano w nim informacje na temat przebiegu realizacji projektu FRP-Pearson. Na wstępie czytamy o zamiarach autorów projektu: „Podstawową intencją tych badań od początku było przygotowanie opisu 5. Poziomu w Polskiej Ramie Kwalifikacji w taki sposób, żeby odpowiadał on i formalnie, i merytorycznie zamysłowi 5. Poziomu w Europejskim i Krajowych Ramach Kwalifikacji jako element systemu szkolnictwa wyższego (...). Drugą intencją projektu było stopniowe przygotowanie środowiska akademickiego do implementacji poziomu 5., który niewątpliwie był innowacją mogącą spotkać się z obawami, wyzwaniem i czasem z nieprzychylnym przyjęciem”.⁴

Rozdział 3 to analiza wyników badań ankietowych dotyczących wdrażania kształcenia na 5. Poziomie w latach 2019-2021. Autorki opisują w nim, w jaki sposób uzyskiwały informację od publicznych uczelni zawodowych na temat planowania prowadzenia programów studiów na 5. poziomie. Dowiadujemy się, że pomimo podstawy prawnej nieliczne uczelnie zawodowe skorzystały z rozwiązania legislacyjnego dotyczącego kształcenia na 5. poziomie. Autorki wymieniają najważniejsze powody decyzji uczelni w tym zakresie. Uczelnie, które zadeklarowały wdrożenie programu kształcenia na 5. poziomie, wskazały

³ H. Daale, *Vocational Education and Training at higher levels of the EQF Actions needed after 20 years of just talking*, [w:] *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych*, (red.) E. Chmielecka, N. Kraśniewska, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2021, s. 12.

⁴ E. Chmielecka, N. Kraśniewska, *Synteza badań nad 5. Poziomem FRP-Pearson w latach 2013-2021*, [w:] *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych*, (red.), E. Chmielecka, N. Kraśniewska, Fundacja Rektorów Polskich Warszawa 2021, s. 25.

zasadnicze utrudnienia do projektowania i implementacji tych programów. Wymieniano m. in.: „brak klarownego wskazania w Ustawie liczby ECTS, które stanowią minimum dla programów 5. poziomu, tak, aby mógł być traktowany jako „krótki cykl” studiów; brak możliwości finansowania z budżetu państwa kształcenia na 5. poziomie; brak ustawowych (lub innych prawnych) rozwiązań ustalających zasady przejścia pomiędzy »kształceniem specjalistycznym« na poziomie 5. PRK, a kształceniem na poziomie 6. PRK (licencjat, inżynier) na kierunkach studiów”.⁵ Z kolei uczelnie, które deklarowały brak zainteresowania kształceniem w ramach „krótkich cykli” przytaczały m. in. następujące argumenty: „brak zainteresowania kształceniem na 5. poziomie w otoczeniu uczelni; brak informacji i wskazówek, jak programy poziomu 5. wprowadzić do oferty i jak zapewnić ich drożność z programami poziomu 6. PRK; brak możliwości podjęcia kształcenia na 5. poziomie przez osoby bez świadectwa dojrzałości”.⁶

Rozdział 4 pod tytułem: „Propozycje zmian przepisów dotyczących kształcenia na poziomie 5. Polskiej Ramy Kwalifikacji” i rozdział 5: „Komentarz prawny do projektu dokumentu „Propozycje zmian przepisów dotyczących kształcenia na poziomie 5. Polskiej Ramy Kwalifikacji” zawierają konkretne propozycje regulacji legislacyjnych z komentarzem, odwołującym się także do modeli funkcjonujących w Europie. Autorzy podkreślają, że „względy zarówno natury ekonomicznej, jak i społecznej przemawiają za rozważeniem potrzeby wprowadzenia do systemu studiów kwalifikacji pośredniej pomiędzy kwalifikacją poziomu 4. i poziomu 6. Studia na poziomie 5. nazywane studiami krótkiego cyklu mogą być uważane za brakujące ogniwo między kształceniem na poziomie średnim i wyższym. Wprowadzenie w 2005 r. Ram Kwalifikacji dla Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego (EOSW/EHEA), wzmocniło i ugruntowało status tego typu studiów. Umożliwiają one studentom pokonywać kolejne stopnie w ramach kształcenia wyższego”.⁷

Z końcowych wniosków autorek wynika, że prace nad wdrożeniem kształcenia na 5. poziomie w żadnym razie nie dobiegły końca. Zarówno na płaszczyźnie legislacyjnej, jak również decyzyjnej odnośnie na przykład finansowania kształcenia na 5. poziomie czy jego międzynarodowej porównywalności nie podjęto jeszcze zadowalających i jednoznacznych rozstrzygnięć. Wydaje się, że kształcenie na 5. poziomie jeszcze długo nie będzie realizowane. Słusznie ocenia prof. Woźnicki: „Jak widać, droga polskiego szkolnictwa wyższego do podjęcia wyzwania na 5. poziomie Europejskiej i Polskiej Ramy Kwalifikacji nie jest łatwa ani szybka. Ma to swoje wady i zalety. Żałować można, że kilka roczników polskich studentów nie miało możliwości studiów na 5. poziomie, zaś polski system

⁵ E. Chmielecka, N. Kraśniewska, *Wyniki badań ankietowych dotyczących wdrażania programów kształcenia na 5. poziomie w latach 2019-2021*, [w:] *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych* (red.) E. Chmielecka, N. Kraśniewska Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2021, s. 55-56.

⁶ E. Chmielecka, N. Kraśniewska, *Wyniki badań ankietowych dotyczących wdrażania programów kształcenia na 5. poziomie w latach 2019-2021*, [w:] *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych* (red.) E. Chmielecka, N. Kraśniewska Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2021, s. 55-56.

⁷ M. Dokowicz, K. Trawińska-Konador, *Propozycje zmian przepisów dotyczących kształcenia na poziomie 5. Polskiej Ramy Kwalifikacji*, [w:] *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych* (red.) E. Chmielecka, N. Kraśniewska Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2021, s. 73.

szkolnictwa wyższego pod tym względem nie był kompatybilny z systemami większości krajów przyjmujących zasady Procesu Bolońskiego”.⁸

⁸ Prof. Jerzy Woźnicki w *Przedmowie* do: E. Chmielecka, N. Kraśniewska (red.), 2021. *Poziom 5 – brakujące ogniwo? Propozycje zmian ustawowych*, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa.

Joanna Kapica-Curzytek

JAK PRZEWIDZIEĆ TO, CO NIESPODZIEWANE

Ciekawe jest przede wszystkim to, że „Czarny Łabędź” N. N. Taleba to wcale nie jest nowa publikacja: w oryginale ukazała się w roku 2007 (warto zwrócić uwagę, że było to jeszcze przed wielkim kryzysem ekonomicznym, który wybuchł rok później i miał liczne negatywne skutki w wielu miejscach naszego globu). W Polsce dostaliśmy tę książkę w 2014 (nakładem wydawnictwa Kurhaus Publishing), ale wtedy jakoś przeszła u nas bez echa. Dopiero niedawne jej wznowienie wzbudziło szeroką dyskusję wśród naukowców i publicystów. Paradoksalnie, stało się tak za sprawą właśnie tego szczególnego rodzaju niespodziewanego wydarzenia, jakim był globalny wybuch pandemii koronawirusa.

Tytułowy Czarny Łabędź to – według definicji autora – zdarzenie wykazujące następujące cechy: jest nietypowe (żaden element przeszłości nie wskazuje wyraźnie na możliwość jego zaistnienia) i wywiera drastyczny wpływ na rzeczywistość (jest przyczyną zwrotów, przełomów, radykalnych zmian). Jako ludzie jesteśmy tak skonstruowani psychicznie, że po zaistniałym fakcie szukamy wstecz uzasadnienia jego wystąpienia – i najczęściej wydaje się nam, że znajdujemy takie przesłanki. Przed zdarzeniem jednak nic nam one nie mówią, dlatego właśnie ma ono charakter „gromu z jasnego nieba”.

Autor zauważa, że wpływ Czarnych Łabędzi na rzeczywistość nieustannie rośnie, ze względu na stopień skomplikowania zależności na świecie. Dodam od siebie, że zwłaszcza za sprawą globalizacji dochodzi do szczególnego rodzaju „sprzężeń” pomiędzy nawet odległymi od siebie geograficznie punktami na mapie świata. Sprawiają one, że żyjemy w cieniu groźby załamania gospodarczego na skalę planetarną.

W historii ludzkości niejednokrotnie notowane były wydarzenia niespodziewane, które całkowicie zmieniały bieg rzeczy: odwracały proporcje układu sił, kierowały rozwój sytuacji na inne tory. Ich cechą jest też to, że są nie tylko istotne dla świata w skali globalnej, ale też przynoszą nieoczekiwane konsekwencje dla życia poszczególnych jednostek. To zwiększa dodatkowo poczucie niepewności, kierując naszą uwagę w stronę kalkulowania ryzyka i prób „oswojenia” losu oraz tego, co niespodziewane.

Niniejsza książka jest taką właśnie próbą ujęcia natury przypadkowości nie tylko w ujęciu filozoficzno-logicznym, lecz także z zastosowaniem narzędzi matematycznych (statystyki, rachunku prawdopodobieństwa) oraz z omówieniem kontekstu społeczno-psychologicznego. Mamy tu do czynienia ze szczególnym przykładem losowości zachodzącej w rzeczywistości empirycznej. Wiedza o związanych z nią prawidłowościach może być szczególnie przydatna w zarządzaniu, sporządzaniu ekonomicznych prognoz, ale również właściwie we wszystkich aspektach życia społecznego. Autor jest ekonomistą, doktorem nauk o zarządzaniu oraz teoretykiem rynku.

Warto zaznaczyć, że lektura tej książki nie jest najłatwiejsza. Choć jest oczywiste, że Nassim Nicholas Taleb chce jak najpełniej przybliżyć czytelnikom omawiane zjawisko, płynna narracja „utyka” na dygresjach i rozmaitych szczegółach. W wielu miejscach mamy zapowiedzi tego, o czym przeczytamy później, co mocno zaburza płynność i spójność wywodu. Nie bez znaczenia jest także wielkie ego piszącego, wybijające się tu mocno na pierwszy plan, niestety, ze szkodą dla książki. Specyficzne humorystyczno-anegdotyczne podejście (tak uwielbiane przez amerykańskich autorów książek popularnonaukowych) nieraz rzeczywiście jest potrzebne, aby choć trochę ułatwić czytelnikom wniknięcie w skomplikowane zagadnienia. Jednak w przypadku niniejszej pozycji te zabiegi raczej irytują, aniżeli rzeczywiście pomagają śledzić treść tej publikacji.

Jak czytamy, niemal wszyscy badacze społeczni ignorują specyfikę pojawiania się Czarnych Łabędzi, dokonując już od razu błędnych założeń w ocenie rzeczywistości. Zdaniem autora, to zdarzenia ekstremalne należy przyjąć jako punkt wyjścia wszelkich rozważań, ponieważ zajmując się tym, co znane i powtarzalne – marnujemy czas. Przez całą treść książki przewijają się przemyślenia obalające utarte prawdy (dotyczące prawidłowości psychologicznych czy związane ze statystycznym rozkładem „dzwonowym” La Place’a-Gaussa – by wymienić parę przykładów). Jak podkreśla N. N. Taleb, ograniczenia w prognozowaniu (i niebranie pod uwagę Czarnych Łabędzi) nie wynikają z natury ludzkiej, ale z natury samej informacji.

Jestem zdania, że tezy zawarte w „Czarnym Łabędziu” są czytelnym nawiązaniem i twórczym rozwinięciem myśli filozofa Karla R. Poppera, zawartych w jego publikacji pt. „Nędza historycyzmu”. N. N. Taleb powołuje się zresztą na tę książkę, której główną tezą jest to, że przyszłego rozwoju wiedzy nie da się przewidzieć żadnymi naukowymi czy racjonalnymi metodami. Nie można więc mówić o „rytmach”, „prawach” czy „trendach” związanych z przeszłością, a prawa społeczne są względne. Im głębsze całościowe zmiany, tym większe będą ich niezamierzone konsekwencje¹ (nazywane przez Taleba właśnie Czarnymi Łabędziami). Dla mnie osobiście to bardzo pokrzepiające konkluzje, bo oznacza to na przykład, że wszelka inżynieria społeczna (mimo realizmu i naukowości) zawsze pozostanie tylko utopijnym marzeniem.

Nasze instytucje, wskazuje Taleb, toczy choroba scjentyzmu. *„Rządy tworzą prognozy; korporacje opracowują perspektywy; co roku rozmaici progności przewidują poziom oprocentowania kredytów hipotecznych i stan giełdy pod koniec dwunastu miesięcy. O przetrwaniu korporacji nie decydują ich trafne prognozy, tylko (...) łut szczęścia”*, zwraca uwagę autor (na str. 303). I to właśnie powinno skłaniać nas do tego, aby przestać postrzegać świat wyłącznie w jasno określonych, obliczalnych kategoriach.

N. N. Taleb uaktualnił swoją książkę w 2010 roku, co zaowocowało dopisaniem nowej części: *„Postowie: esej postscriptum”*. Autor wyraża zadowolenie, że jego idee przebijają się do dyskursu światowego i inspirują innych uczonych. Wylicza, że zawarte w „Czarnym Łabędziu” tezy mogą przyczynić się do rozwoju wielu tak różnych od siebie dziedzin nauki, jak epistemologia, politologia, prawo, matematyka ubezpieczeniowa, staty-

¹ K. R. Popper, *Nędza historycyzmu*, przekład: S. Amsterdamski, PWN, Warszawa 1999, passim.

styka, obrona narodowa, medycyna czy klimatologia. Sformułowany zostaje tu postulat: „Powinniśmy się skupić na stworzeniu mapy miejsc, w których współczesna wiedza i współczesna metodologia nam nie wystarczają” (str. 581).

To, czego nie wiemy, staje się zatem znacznie ważniejsze od tego, co wiemy. Z jednej strony myśl to w nauce nienowa, a z drugiej – twórcze rozwijanie idei, które pojawiły się wcześniej, zawsze jest czymś cennym i wartościowym. Lektura „Czarnego Łabędzia” N. N. Taleba z pewnością przełamuje niejeden utarty myślowy schemat. Być może przyniesie to szereg nowych inspiracji i pozwoli inaczej spojrzeć na znane nam kwestie czy zachodzące wydarzenia, których jesteśmy lub będziemy świadkami.

Nassim Nicholas Taleb, Czarny Łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem, przekład: Olga Siara, Wyd. Zysk i S-ka 2020, ss. 698.